

Tema broja Društveni pokreti 1968-2018.

Društveni pokreti 1968-2018.

Radmila Nakarada

**Obnova utopijskih energija - tri decenije posle,
Osvrt na savremene zapadne mirovne pokrete**

Daša Duhaček

Feminizmi: izvori utopijskih energija

Slaviša Orlović

Rokenrol i politika 1968-2018.

SAD

Gordana Bekčić Pješčić

**Kontroverzna priroda društvenih pokreta
u SAD tokom 19. veka**

Ogledi

Milenko Elez

**Institucionalno poverenje i participacija građana
kao indikatori merenja stepena krize
predstavničke demokratije**

Jasmin Hodžić

Političko predstavljanje nacionalnih manjina

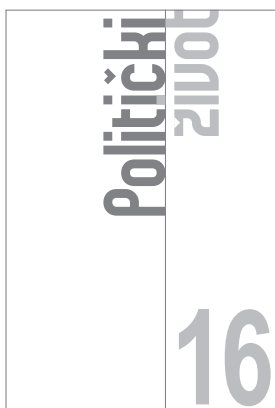
Zoran Jovović

**Globalizacija, nacionalno društvo
kao zajednica građana i demokratija**

Prikaz knjige

Malešević Kristina

**Manuel Kastels - Uspon umreženog društva -
Informaciono doba. Ekonomija, društvo i kultura**

Univerzitet u Beogradu
Fakultet političkih nauka

CENTAR ZA
DEMOKRATIJU

Politički život

Redakcija

Prof. dr Slaviša Orlović (glavni i odgovorni urednik),
prof. dr Slobodan Marković, prof. dr Vladimir Vuletić, doc. dr Dušan Spasojević,
doc. dr Jelena Lončar

Međunarodna redakcija

Prof. dr Spiros Economidis, London School of Economics and Political Science (LSE), London
Prof. dr James Ker-Lindsay, London School of Economics and Political Science (LSE), London
Prof. dr Cirila Toplak, Fakultet društvenih nauka, Univerzitet u Ljubljani
Doc. dr Olivera Komar, Fakultet političkih nauka, Univerzitet Crne Gore

Programski savet

Prof. dr Vukašin Pavlović (predsednik), prof. dr Vučina Vasović,
prof. dr Čedomir Čupić, prof. dr Ratko Božović, prof. dr Goran Bašić

Sekretar redakcije

Despot Kovačević

Izdavač

Centar za demokratiju, Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu

Za izdavača

Prof. dr Dragan Simić

Adresa

Jove Ilića 165, Beograd
e-mail: politickizivot@fpn.bg.ac.rs

Dizajn

Goran Ratković

Prelom

Olivera Tešanović

Lektura i korektura

Olivera Veličković

Tiraž

300 primeraka

Štampa

Čigoja štampa

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд
32

POLITIČKI život : časopis za analizu politike / glavni urednik Slaviša Orlović. – 2018, br. 16 (novembar) – . – Beograd (Jove Ilića 165) : Centar za demokratiju Fakulteta političkih nauka : 2014 – (Beograd : Čigoja štampa). – 24 cm

Tromesečno.
– je nastavak: Analiza politike = ISSN 2217-6233
ISSN 2217-7000 = Politički život
COBISS.SR-ID 186943756

16

Tema broja: Društveni pokreti 1968–2018.

- Radmila Nakarada Obnova utopijskih energija – tri decenije posle,
Osvrt na savremene zapadne mirovne pokrete 9
- Daša Duhaček Feminizmi: izvori utopijskih energija 25
- Slaviša Orlović Rokenrol i politika 1968–2018. 35

SAD

- Gordana Bekčić Pješčić Kontroverzna priroda društvenih pokreta
u SAD tokom 19. veka 41

Ogledi

- Milenko Elez Institucionalno poverenje i participacija građana
kao indikatori merenja stepena krize predstavničke demokratije 49
- Jasmin Hodžić Političko predstavljanje nacionalnih manjina 63
- Zoran Jovović Globalizacija, nacionalno društvo
kao zajednica građana i demokratije 75

Prikaz knjige

- Malešević Kristina Manuel Kastels – Uspon umreženog društva –
Informaciono doba. Ekonomija, društvo i kultura 97

Special Issue: Social Movements 1968-2018.

- Radmila Nakarada Renewal of utopian energies - three decades later.
A glance at contemporary Western peace movements 9
- Daša Duhaček Feminisms: The Sources of Utopian Energies 25
- Slaviša Orlović Rock'n'roll and politics 1968-2018. 35

USA

- Gordana Bekčić Pješčić Controversy of social movements
in the United States during the 19th century 41

Research

- Milenko Elez The institutional trust and participation of citizens
as indicators measuring the crisis of representative democracy 49
- Jasmin Hodžić Political representation of national minorities 63
- Zoran Jovović Globalization, national society as a community
of citizens and democracy 75

Book review

- Malešević Kristina Manuel Castells - The rise of the network society -
The information age. Economy, society and culture 97

**Tema broja:
Društveni pokreti
1968-2018.**

UDK 327.362

Obnova utopijskih energija - tri decenije posle Osvrt na savremene zapadne mirovne pokrete

Sažetak

Autorka ne prihvata ocenu da su mirovni pokreti nakon kraja Hladnog rata zamrli, ali nastoji da razmotri razloge njihovog ograničenog uticaja. U tom sklopu razmatra tri komponente mogućeg objašnjenja: izneveravanje vlastitih načela, porazi u sudaru sa snagom moći države i zamašna složenost realno postojećih okolnosti, prirode krize koja narušava transformativne sposobnosti pokreta.

Ključne reči

mirovni pokreti, normativna načela, državna moć, kriza, transformativna energija

* Autorka je redovna profesorka Studije mira na Fakultetu političkih nauka, Univerziteta u Beogradu. e-mail: nakara@eunet.rs

Svoje uvažavanje naučnog rada i praktične angažovanosti profesora Vukašina Pavlovića želim ovom prilikom da izrazim novim čitanjem zbornika *Obnova utopijskih energija* (1987) i pokušajem sameravanja problema i potencijala mirovnih pokreta u zapadnim zemljama nakon kraja Hladnog rata.

Period koji Zbornik obuhvata obeležili su pokreti koji su se protivili nuklearnom oružju, razmeštanju raketa na evropskom tlu, i zalagali za alternativnu odbranu (*defensive defense*), detant odozdo i izgradnju mostova između istočne i zapadne Evrope, povezivanjem borbe za mir i ljudska prava. Pokreti kasnih sedamdesetih i osamdesetih godina imali su veliki broj poklonika, ugledne predvodnike, tesne veze sa akademskom sredinom - univerzitetima i istraživačkim centrima, i razuđen spektar aktivnosti od protesta, mirovnih marševa, zaposedanja vojnih baza, međunarodnih konferencija, formulisanja značajnih programskih apela (npr. Apel END).

Svojim uvodnim tekstom koji je posvećen, pre svega, novim društvenim pokretima s demokratskim predznakom profesor V. Pavlović nadilazi zadati vremenski okvir izlažući kriterijume za ocenu transformativnih dometa emancipatorskih društvenih pokreta generalno. On ističe da se u društvenim pokretima „kondenzuje rasuta socijalna energija” i izražava kao osmišljen zahtev za promenama (7). Pokretačke snage pokreta su nezadovoljene potrebe (9), krize koje narušavaju autonomno političko delanje građana, egzistencijalnu sigurnost i proizvode nasilne sukobe. To bi značilo da su pokreti višestruki pokazatelji. Oni su mera postignute dobrobiti, kao i osvojenog demokratskog prostora za kritiku postojećeg poretka. Istovremeno, osa njihovog delovanja, istrajnost i uticaj su i mera dubine uvida kojim se rukovode, zamašnosti same kritike. Kada je konkretno reč o mirovnim pokretima, V. Pavlović zapaža da je povećana vojna konfrontacija u razdoblju Hladnog rata, kojom se bavi Zbornik, dovela do uspona, pre svega, antinuklearnog mirovnog pokreta. Stepensredsrednosti borbe mirovnog pokreta protiv nuklearnog oružja bio

je takav da su se oni gotovo izjednačavali na Zapadu sa antinuklearnim pokretom. (17)

Dva priloga u Zborniku koja se bave mirovnim pokretima daju konkretne elemente za poređenje dve sekvence delovanja tih pokreta. Prvi, P. Barera i M. Pjianta, „Mirovni pokreti i odbrambene alternative u Evropi“ (399–416), razmatra u kom pravcu su evropski pokreti pokrenuli pitanje alternativne odbrane imajući u vidu iskustvo Drugog svetskog rata i militarizam Hladnog rata, sklonosti da se pitanje odbrane svede na „članstvo u NATO i podaništvo Americi“ (401). U Italiji se obnovilo sećanje na staru nenasilnu tradiciju posredstvom pokreta za nenasilnu narodnu odbranu. Međutim, domašaj pokreta je u ovom domenu ostao skroman, između ostalog i zbog nedovoljne širine problematizacije alternativne odbrane. U Velikoj Britaniji posredstvom mirovnog pokreta CND (Campaign for Nuclear Disarmement), koji je primarno bio usredsređen na borbu za denuklearizaciju, razvila se razuđenija debata o alternativnim strategijama odbrane. Međutim, u cilju što šireg okupljanja oko zamašnog cilja, kao i u prilog jedinstva pokreta, ozbiljniji predlozi alternativne odbrane nisu se pojavljivali. Nenasilni civilni otpor je tako ostao na marginama a izbor se svodio na konvencionalne modele odbrane. Mirovni pokreti se nisu protivili folklandskom ratu (1982), članstvu u NATO, niti su dovodili u pitanje prirodu vojnog aparata, militarizaciju društva, intervencije u drugim zemljama. U Nemačkoj su predlozi obuhvatali zalaganje za izlazak iz NATO, stvaranje zona bez nuklearnog naoružanja, za civilnu odbranu, kao i odbranu koja bi se temeljila na upotrebi konvencionalnog oružja i nevojnih sredstava. U Francuskoj su mirovni pokreti bili nešto slabiji u poređenju sa već pomenutim evropskim državama zbog oštrije unutrašnje ideološke podeljenosti i potrebe stalnog odmeravanja da li pokreti uspostavljaju ekvidistancu prema glavnim akterima Hladnog rata. Među izazovima se ipak iskristalisao otpor prema nuklearnom oružju/ratu, i zahtev za demokratizaciju vojne politike koja bi uspostavila narodnu odbranu.

U drugom prilogu, „Građansko društvo i mirovni pokret u Velikoj Britaniji“ (381–398), autor Đ. Kin, iako usredsređen na pokrete u Velikoj Britaniji, postavlja pitanja koja nadilaze nacionalni okvir iskustva. Kin smatra pozitivnom tekovinom što su novi mirovni pokreti izvukli temu nuklearnog oružja iz tame i postavili je u središte javne debate (381) jer je, u krajnjem ishodu, to bio snažan izraz ne samo protivljenja nuklearnoj trci već i tajnovitosti i jačanju državne moći na uštrb parlamentarne demokratije i građanskog društva. Konkretna povoda za jačanje mirovnog pokreta je protivljenje razmeštanju krstarećih i “pershing” raketa na evropskom tlu, kao i celoj ideologiji sazdanom na korisnosti nuklearne trke, dok je zapravo reč o „beskrajnoj borbi za moć“, zastrašivanju i logici koja vodi poništenju života ljudske vrste. Zalaganje pokreta za zone slobodne od nuklearnog oružja, tj. u svojoj najradikalnijoj varijanti, za uklanjanje nuklearnog oružja iz cele Evrope („od Poljske do Portugala”), kao i za autonomiju građanskog društva, detant odozdo, predstavljao je

adekvatan odgovor, po sudu Kina, na opštu zabrinutost, zbog čega je imao veliku podršku. Međutim, njegove granice ispoljile su se upravo zato što je problematizovao samo jedno pitanje i zanemario druga pitanja od interesa građana (npr. socijalna), alternativne politike odbrane (svodiće je na odbacivanje nuklearnog oružja) i strategije saradnje sa državama centralne Evrope (386), prevladavanje blokovske podela.¹

Trideset godina kasnije

Na prvi pogled, izgleda da su mirovni pokreti upadljivo manje prisutni na društvenoj sceni nakon kraja Hladnog rata nego u prethodnoj sekvenci. Strožiji kritičari, koji imaju u vidu ratove na Balkanu, akutne nasilne sukobe na Bliskom istoku i Severnoj Africi, vojne intervencije sa sve većim osloncem na dronove i privatnu vojsku, „novi Hladni rat“ između SAD i Rusije i obnovu trke u naoružanju,² ocenjuju da su mirovni pokreti u Evropi i SAD praktično mrtvi, ili ako ne mrtvi onda anemični, bez uticaja i značajnih sledbenika, fragmentirani, neprivlačni za nove generacije jer su rasno i polno ekskluzivni, previše usko fokusirani i da je zapravo glavno pitanje danas kako ih obnoviti i oživeti. Oni pak kao S. Pinker (2018), koji smatraju da živimo u najboljem od svih svetova i da je pesimističko viđenje sadašnjosti plod iracionalne nostalgije, sklonosti ka negaciji napretka i neobaveštenosti, posredno upućuju na drugačije tumačenje stanja mirovnih pokreta. Imajući u vidu da Pinker smatra da živimo u najmirnijem razdoblju u istoriji pošto se broj nasilnih sukoba dramatično smanjio, naročito između država, u razdoblju velikog socijalnog napretka u kome su milioni izbačeni iz ekstremnog siromaštva, životni vek produžio, a naučni i tehnološki prodori dosegli nezamislive visine, sledilo bi da su se mirovni pokreti prirodno utišali. Izbavili smo se iz krize i uplovili u srećan „kraj istorije“, razdoblje u kome su pokreti gotovo suvišni. Slobodno tržište i „volja stručnjaka“ su dovoljni.³

Ocena da su u ovom trenutku mirovni pokreti na Zapadu mrtvi ne zvuči sasvim uverljivo kada se uzme u obzir njihov sadašnji broj i raspon akcija. Prvo, može se uočiti da su neki od starih „novih pokreta“ i danas aktivni. U Velikoj Britaniji, na primer, CND, koji je obeležio prethodnu

[1] Sa stanovišta saradnje mirovnih pokreta Zapadne i Istočne Evrope, bile su potrebne godine kako bi došlo do povezivanja borbe za mir (ZE) i borbe za slobodu i ljudska prava (IE), tj. da se uvaži nedeljivost mira i slobode. Više o tome videti: Radmila Nakarada, *Peace Movements in Eastern Europe*, in: Katsuy Kodma (ed), (1989), *The Future of the Peace Movements*. Lund: Lund University Press, pp. 39-52.

[2] Generalni sekretar UN, A. Gutereš, prisustvujući obeležavanju Dana sećanja na bombardovanje Hirošime i Nagasakija nuklearnim bombama, 08. 08. 2018, izjavio je da se proces razoružanja usporio, čak i zaustavio. Daniel Hurst, *Japan Holds Firm Against Nuclear Ban Treaty on Anniversary of Nuclear Bombings*, *The Diplomat*, August, 8, 2018; <https://thediplomat.com/2018/08/>

[3] Videti kritički prikaz D. A. Bela, *Pinkerove knjige pod naslovom The Power Point Philosophie, Waiting for Steven Pinker's enlightenment*, *The Nation*, March 7, 2018; <https://www.thenation.com/article/>

sekvencu, još uvek je na nogama iako ne podjednako snažan i uticajan.⁴ Broj članova iz „zlatnog doba“ je opao, između ostalog, po tumačenju samih pripadnika pokreta jer je kraj Hladnog rata smanjio strepnje od nuklearnog sukoba. Međutim, CND je nastavio devedesetih godina s kampanjama protiv balističkih raketa Trajdent (Trident), nuklearnih proba Francuske, Kine, Indije i Pakistana, a zatim se kasnije usprotivio obnavljanju projekta Rat zvezda, nelegalnom ratu u Iraku, kao i intervenciji u Siriji i Jemenu. CND je i član međunarodne mreže No to War – No to NATO, smatrajući da je NATO vojni savez sa najvećim vojnim troškovima i zalihama nuklearnog oružja, da je glavni pokretač trke u naoružanju, kao i glavna prepreka oslobađanju sveta od nuklearnog oružja. Pored toga, NATO je nakon Hladnog rata počeo da vodi “out of area” ratove i da izaziva tenzije sa Kinom („obuzdavanjem”) i Rusijom (okružujući je raketnim štitom).

U Nemačkoj je stari pokret – Nemačko mirovno društvo – nastavio da organizuje Uskršnje marševe mira, koje je 1958. pokrenuo Bertrand Rasel. Događalo se za vreme Hladnog rata da više stotina hiljada ljudi maršira u Velikoj Britaniji i Nemačkoj u prilog miru, danas marševi mira okupljaju nekoliko hiljada. Nemačko mirovno društvo i u novim okolnostima izražava otpor nuklearnom oružju, izvozu oružja, ali sada problematizuje i socijalne probleme kao što su rasizam i pravo na azil. Zajedno sa Zelenom partijom, koja će 1999. podržati vojnu intervenciju NATO u Srbiji, bili su protiv prvog i drugog Zalivskog rata. Među novim pokretima Netzwerk Friedenskooperative (Mreža mirovne saradnje) se angažovala protiv učešća nemačkih vojnika u intervencijama (npr. u Siriji), upotrebe dronova (bespilotnih letelica) u ratu, zahtevala je potpuno povlačenje atomskog oružja iz Evrope, afirmišući viziju sveta bez rata, eksploatacije i rasizma.

U Francuskoj danas Mouvement de la Paix (Mirovni pokret) insistira na afirmaciji kulture mira, smanjenju globalnih vojnih troškova i trgovine oružjem i sistematski se zalaže za nuklearno razoružanje organizovanjem redovnih akcija – upada u vojne baze, nuklearne centrale.

U SAD, spajanjem dva pokreta koja su bila aktivna u prethodnom razdoblju – Sane Nuclear Policy (Razumna nuklearna politika) i Nuclear Weapons Freeze Campaigne (Kampanja za zamrzavanje nuklearnog oružja), nastao je pokret PeaceAction (Mirovna akcija). Pored nastavka borbe za svet bez nuklearnog oružja, novi pokret se bori za sprečavanje rata sa Iranom, posebno nakon povlačenja predsednika SAD, D. Trampa, iz nuklearnog sporazuma, kao i sa Severnom Korejom, zalažući se za diplomatiju („Dajte šansu diplomatiji”). Fokus njihovih akcija/kampanja je i na okončanju ratova na Bliskom istoku, kao i na smanjivanju troškova za naoružanja – umesto ulaganja u ratove i oružje pripadnici pokreta smatraju da je potrebno vratiti sredstva zajednici. Pokret saraduje sa

[4] Kate Hudson, General Secretary CND, CND is as relevant now as it was during the cold war. Available at: <https://cnduk.org/> February 13, 2008.

mrežom pokreta van SAD (npr. s pomenutim francuskim Mirovnim pokretom) organizujući zajedničke akcije i skupove.

Na sličnom tragu je i novi pokret United for Peace and Justice (Ujedinjeni za mir i pravdu), koji je nastao 2002. godine u trenutku kada je nagoveštena intervencija, u Iraku. Pokret u duhu složenog spleta izazova povezuje spoljašnje ratove sa unutrašnjim udarima na pravdu, ljudska prava, demokratiju, ljudske i ekološke potrebe. Zbog toga se zalaže za moralnu obnovu baveći se problemima siromaštva, preusmeravanja troškova za ratnu mašineriju u javni sektor, zahtevajući ukidanje američkih vojnih baza u svetu i pridružujući se borbi protiv nuklearnog razoružanja.

Novi mirovni pokreti nastali su i u krilu drugih, već postojećih socijalnih pokreta. Na primer, feministički pokret u SAD iznedrio je novi pokret Codepink: Women for Peace, koji se sistematski protivi vojnim intervencijama, tj. ratovima i okupacijama koje finansira američka država. Pokret je organizovao, između ostalog, proteste protiv intervencija u Siriji, Jemenu, izraelskog nasilja u Gazi, kao i kampanje građanske neposlušnosti za obustavu upotrebe dronova u vreme Obaminog predsednikovanja, ukidanja zatvora u Gvantanamo. Pokret insistira na povezivanju mira i socijalne pravde, što znači da se i on zalaže za preusmeravanje resursa rata u zdravstvenu zaštitu, obrazovanje, zelenu ekonomiju u „aktivnosti koje afirmišu život“.

Na drugoj strani, lekari sveta su svoju borbu protiv nuklearnog oružja vodili u toku Hladnog rata u okviru međunarodnog pokreta/organizacije Physicians against nuclear weapons (Lekari protiv nuklearnog oružja). Borbu su nastavili nakon završetka Hladnog rata, ali su pokrenuli i inicijativu za osnivanje šireg pokreta - ICAN (International Campaigne for the Abolishment of Nuclear Weapons - Međunarodna kampanja za ukidanje nuklearnog oružja). ICAN je danas krovna organizacija koja obuhvata preko 400 nevladinih organizacija iz celog sveta posvećenih borbi za denuklearizaciju. ICAN je uložio veliki napor da se postigne pravno obavezujući sporazum o zabrani nuklearnog oružja. Kada je nakon višegodišnjeg pregovaranja Sporazum dospelo u UN na glasanje, njega su podržale 122 članice UN. Proces potpisivanja i ratifikacije Sporazuma je u toku. Za svoj rad ICAN je 2017. nagrađen Nobelovom nagradom za mir.⁵

Na mikronivou treba, na kraju, pomenuti i delovanje manjih grupa mirovnih aktivista u američkim i evropskim (naročito skandinavskim) školama koji su se posvetili unošenju mirovnih sadržaja u školsko obrazovanje ukazivanjem na značaj nenasilnog rešavanja sukoba od mikro do makronivoa, podučavajući učenike o pravu na prigovor savesti i potrebi demilitarizacije društva.

[5] U ovom kontekstu treba pomenuti i Međunarodnu kampanju za zabranu mina i kasetnih bombi, koja je takođe nagrađena Nobelovom nagradom za mir, 1997. godine. Zahvaljujući kampanji 120 država potpisalo je u Otavi konvenciju kojom se zabranjuje korišćenje mina i kasetnih bombi.

Ukratko, način delovanja pokazuje sporadičnost akcija jednih i istrajnost drugih, slične agende koje se šire od denuklearizacije do socijalnih problema, ali ne i uvek i međusobno harmonične odnose. U svakom slučaju, slika ne govori u prilog zaključku da su mirovni pokreti mrtvi.

Međutim, ako bi savnjivali zalaganja pokreta i postignute rezultate, tj. domašaj njihovog uticaja, ustanovili bismo upadljiv jaz.⁶ Uprkos protivljenju vojnim intervencijama u Iraku, Avganistanu, one nisu sprečene. Štaviše, pretvorile su se u dugotrajne okupacije koje traju do danas. Pored toga, intervencije su uzele maha, nastavile su se javno i tajno (M. Mazeti, 2014) kako u Siriji, Libiji, Jemenu, tako i u Africi (Somaliji, Nigeru).

Zalaganja da se smanje i preusmere troškovi za naoružanje u javni sektor takođe su ostala bez uticaja na realan tok. Prema podacima SIPRI, današnji troškovi naoružanja približavaju se najvećem iznosu u toku Hladnog rata i iznose \$1.739 milijardi. SAD, Kina i Saudijska Arabija zauzimaju prva tri mesta na listi država koje najviše izdvajaju za naoružanje, s tim što su troškovi SAD jednaki iznosu sledećih devet zemalja zajedno. (Na SAD je 2017. godine otpadalo 35% ukupnih svetskih troškova za naoružanje i iznosili su 610.000.000.000 dolara, dok su troškovi Kine bili 228.000.000.000 dolara, Saudijske Arabije 69.400.000.000 dolara, a Rusije 66.000.000.000.⁷ O zahtevu za denuklearizacijom, koji se proteže na dva perioda, oglašuju se svi glavni globalni igrači koji uredno ulažu sredstva u modernizaciju nuklearnog arsenala, lansiraju nove doktrine prema kojima je „ograničen nuklearni rat“ (ili “light nuclear war”), rat koji može da se dobije jer se njegove posledice mogu hirurški precizno kontrolisati;⁸ odbijaju da ratifikuju Sporazum o zabrani upotrebe nuklearnog oružja, a prethodne sporazume koji su donekle ograničavali trku u naoružavanju dovode u pitanje. Grade se nove vojne baze gde ih ranije nije bilo i razmešta se savremeno oružje koje iznova podiže tenzije pre svega na evropskom tlu, ali i globalno. (SAD danas imaju oko 800 baza i 138.000 vojnog osoblja (C. Johnson, 2004; A. Slater, 2018; N. Turse, 2019)).⁹ Sve navedeno govori u prilog veoma ograničenog uticaja

[6] Skot Ritter, nekadašnji inspektor za oružje UN u Iraku (pisac knjige *Waging War*), smatra da mirovni pokreti nemaju jasnu poruku i efikasnu organizaciju, i da im nedostaje odlučnost moćnog „vojno-industrijsko-kongresnog kompleksa“, kao i buduća vizija Amerika. Shea Howell, Global Policy Forum, *Waging Peace*, October 3, 2007. Available at: <https://www.globalpolicy.org>

[7] Podaci su dostupni na: www.sipri.org

[8] Kolika je mera neuspeha u ovom domenu ilustruje i podatak da su fizičari, koji u svojoj borbi protiv opasnosti od nuklearnog rata već decenijama mere približavanje sveta nuklearnoj apokalipsi satom sudnjeg dana, pomerili 25. januara 2018. kazaljke napred zbog nove trke u (nuklearnom) naoružanju. Sada su kazaljke na dva minuta do dvanaest. Tako blizu sudnjem danu kazaljke su bile na vrhuncu Hladnog rata - 1953. godine. *Bulletin of the Atomic Scientists, Doomsday Clock*. Available at: <https://thebulletin.org/sites/default/files/2018%20Doomsday%20Clock%20Statement.pdf>

[9] N. Trs navodi da Francuska, Rusija i Velika Britanija imaju između 10-20 vojnih baza, a Kina 1. Nick Turse, *The Mystery Military Bases the Pentagon Doesn't Want you to Know About*. Available at: www.truthdig.com. Jan. 09 2019.

mirovnih pokreta, toliko ograničenog da dopušta, tj. priziva i zaključak da su oni mrtvi ili beskrajno anemični.

Kada je u pitanju ocena koja sugerirše da je mera prisustva mirovnih aktera u skladu sa pozitivnim predznakom sadašnjosti,¹⁰ po našem sudu ona pojednostavljuje odlike realnosti i rasprostranjeno osećanje straha i neizvesnosti, svodeći dokaze na (probrane) statističke podatke, a zane-marujući složen prostor isprepletanih interesa, motiva, pogrešnih procena između i iznad brojeva. Uz sav impresivni napredak na mnogim poljima, ljudska vrsta se, kao što primećuje H. Zin, ni u 21. veku nije odrekla nasilja, rata kao načina rešavanja sukoba/sporova, što je, po njemu, civilizacijska sramota. Ne samo da se nije odrekla već je nastavila da usavršava oružje koje može da uništi ljudsku vrstu kao takvu. Dakle, produbljiavanje globalne međuzavisnosti, postizanje nezanemarljivih socijalnih boljitaka, smanjenje broja sukoba, nisu sami po sebi otklonili opasnost od kataklizmičnih ratova koji bi mogli uništiti planetu.¹¹

Ostaje nam da dalje tragamo za objašnjenjem ograničenog uticaja, razlaza između tokova realnosti i zalaganja sadašnjih mirovnih pokreta. Zašto nakon završetka Hladnog rata mirovni pokreti nisu postigli „ni približno potrebnu moć koja bi predstavljala ozbiljan izazov militarističkim snagama“ (D. May, 2017) na Zapadu? Razmotrićemo tri moguće komponente objašnjenja: izneveravanje vlastitih načela; porazi koje su pokreti doživeli; nesavladiva/nerazumljiva složenost sveta.

a. Izneveravanje vlastitih načela

Temeljno načelo mirovnih pokreta sabrano je u Gandijevom nalogu da se mir mora postizati mirnim putem. Dakle, postavlja se pitanje u kojoj meri je izostanak zalaganja za nenasilno rešavanje sukoba,¹² za doslednu koherenciju ciljeva i sredstava obeležio odnos prema pojedinim intervencionističkim poglavljima u periodu nakon Hladnog rata. Osvrnucemo se na dva primera – slučaj Paname i slučaj Jugoslavije.

[10] Uporedi podatke *Global Peace Index 2018: Measuring Peace in a Complex World*. Sydney: Institute for Economic & Peace. Na primer, prema GPI, prosečan nivo mira je opadao poslednje četiri godine, a ekonomska cena nasilja je porasla i u 2017, dostižući 12,4% globalnog GDP (p. 4).

[11] Novinar, pisac, političar, dobitnik Nobelove nagrade za mir (1933) N. Endzel je u knjižici *The Great Illusion* (1909) tvrdio da je u tadašnjoj fazi globalizacije ekonomska cena rata postala previsoka za sve strane, osvajanje teritorija neisplativo, posledice katastrofalne zbog čega se više neće ratovati. Naizgled uverljiva procena uskoro je demantovana izbijanjem Prvog svetskog rata. Norman, Angell (2018/Fourth Revised Edition). *The Great Illusion*. New York, London: G.P. Putnam's Sons.

[12] U tom kontekstu treba tumačiti i potrebu da se pruži žestoka odbrana od optužbi da je, recimo, CND izgubio poklonike jer je pacifistički pokret. Već citirana K. Holms odgovara na kritike da CND nikad nije bio pacifistički pokret jer se uvek oslanjao na ideju o pravednom ratu na čijim temeljima počiva međunarodno pravo. Time je izrekla stav koji je omogućio da se mnogi mirovnjaci lako opredele za bombe kao rešenje balkanskog zapleta i da pri tome imaju iluziju da zastupaju visoke etičke principe.

Slučaj Paname

Novi ciklus intervencionizma započeo je gotovo istovremeno sa padom Berlinskog zida, nagoveštavajući da su očekivanja da će se kraj Hladnog rata pretvoriti u poredak vladavine prava, saradnje i stabilnog mira – nezastovana. Intervencija SAD u Panamu, koja se odigrala gotovo istovremeno s padom Berlinskog zida, prošla je gotovo bez reakcija mirovnih pokreta (kao da je unapred pripala zaboravljenim intervencijama). Zbog apriornog zaborava do danas nije utvrđeno zašto su prilikom intervencije bombardovana radnička naselja, niti tačan broj žrtava. (Podaci se kreću od 300 do 3.000 civilnih žrtava). Slučaj Paname nosio je izvesne obrasce koji će se ponavljati i u drugim potonjim intervencijama. Dojučerašnji (poslušni) saveznik, pouzdani saradnik na platnom spisku CIA, general M. Norijega, diktator Panami čiji su se kriminalni poduhvati ne samo tolerisali već je i hvaljen zbog svoje navodne odlučne politike protiv trgovine drogom (N. Čomski, 1992) postaje preko noći neprijatelj, kriminalac koji krade izbore, trguje drogom, pere pare – zbog čega njegovo svrgavanje i hapšenje postaje iznad svega moralna nužnost. Preokret je nastupio kada je dospelo vreme da uprava panamskim kanalom pređe u ruke Panamaca a Norijega je pokazao znake nedovoljne poslušnosti („kada je izvršio zločin samostalnosti”, N. Čomski), i time postao neko na koga se više nije moglo osloniti. SAD su pravdale intervenciju potrebom širenja demokratije (vrhovnim moralnim ciljem), narušavanjem bilateralnih ugovora kojima se reguliše kontrola panamskog kanala, potrebom samoodbrane, tj. zaštite američkih života, imajući u vidu da je ubijen jedan američki oficir. Intervencija predstavlja dalekosežan obrt, postavlja scenu za buduće slične akcije, narušavanjem normi međunarodnog prava (UN su se protivile intervenciji), u ime viših etičkih normi koje potiru načelo suvereniteta; spektakularnim načinom izvođenja operacije sa 30.000 vojnika (upotrebom disproporcionalne sile); ravnodušnošću i/ili izostankom kritičnosti domaćih medija i lansiranjem za vlastitu javnost prihvatljivog moralnog cilja – širenja demokratije (čime se nekoliko nedelja nakon rušenja zida u Berlinu zamenila pređašnja borba protiv komunizma).¹³ Upravo zbog dalekosežnih pravnih, medijskih, moralnih implikacija invazije koje će se protegnuti i na sledeća intervencionistička poglavlja, muk javnosti i mirovnih pokreta treba sagledavati kao prvo izneveravanje temeljnih načela, u periodu nakon Hladnog rata, na kojima mirovni pokreti grade svoj kredibilitet i uticaj. Ako postaju nemi saučesnici licemernog obračuna sa korumpiranim političarem, upotrebe demokratije kao razloga za kršenje međunarodnog prava i zanemare nevine žrtve intervencije, pokreti nužno narušavaju svoj kredibilitet kao „šampioni mira”.

[13] How George H.W. Bush’s 1989 invasion of Panama set the stage for US wars to come, Dec. 8, 2018. Available at: www.greenleft.org.au

Slučaj Jugoslavije

Nasilan raspad socijalističke Jugoslavije, za razliku od panamskog poglavlja, bio je u žiži pažnje kako svetskih političara, medija tako i mirovnih pokreta, naročito evropskih. Složeni unutrašnji i spoljni uzroci krize, njen tragičan nasilan rasplet, brojne žrtve i zamašna destrukcija, iznenadile su sve one koji su očekivali da će učinci specifičnog socijalističkog modela razvoja i nesvrstane spoljne politike omogućiti relativno brzu inkorporaciju Jugoslavije u evropske integrativne procese. Rezimirajući odnos predstavnika mirovnih pokreta možemo da uočimo sledeće:

- relativno ravnodušan odnos prema raspadu SR Jugoslavije, tj. unilateralnim secesijama, usled pojednostavljenih i neutemeljenih analogija koje su primenjivali u objašnjenju prirode krize, izjednačavajući Srbiju sa Rusijom, prihvatajući staru tezu o Jugoslaviji kao veštačkoj tvorevini („tamnici naroda“) koja je nametnuta od strane imperijalnog srpskog naroda.
- Zalagali su se da primat dobije pravo na samoopredeljenje u odnosu na načelo teritorijalnog integriteta, zanemarujući posledice takvog obrta u etnički i religijski heterogenoj državi. Potom su nedosledno zastupali i pravo na samoopredeljenje, ono nije važno za sve narode bivše Jugoslavije podjednako.
- Sukob u Bosni i Hercegovini tumačili su isključivo kao spoljnu (srpsku) agresiju i vršili su kako pritisak za ukidanje embarga na uvoz oružja za Muslimane u ime prava na samoodbranu, tako i za (robusnu) vojnu intervenciju UN/NATO iz humanitarnih obzira. Glasovi mirovnjaka u prilog intervencije su nekim momentima bili radikalniji od glasova vojnih krugova. Insistirati po svaku cenu na miroljubivom rešenju sukoba je, po njima, predstavljao lažni pacifizam u službi genocida. Unutrašnje aktere u BiH podelili su na anđele i đavole. Apsolutizacijom jedne strane kao žrtve i druge kao zločince učinilo je ove predstavnike civilnog društva saveznicima pristrasnih političara i medija koji nisu podjednako uvažavali žrtve svih strana, niti su osuđivali zločine svih strana podjednako.
- Kosovsku secesiju su takođe tumačili kao legitimno bekstvo od nasrtaja autoritarnog režima Slobodana Miloševića i bez ulaženja u sled zbivanja, prirodu nasilja i OVK, utvrđivanja pouzdanih informacija šta se tačno desilo u Račku, incidentu koji je bio neposredan okidač bombardovanja, i na koji način su spoljni akteri vodili pregovore u Rambujeu ka njihovom neuspehu, pružili su punu podršku NATO intervenciji. Tumačilo se da je ona humanitarnog karaktera i da je nužna kako bi se sprečila još jedna Srebrenica. Nezavisna međunarodna komisija za Kosovo, koju je osnovala vlada Švedske, nakon bombardovanja 1999. procenila je da je

bombardovanje „nelegalno ali legitimno“, čime je doprinela „da se neodrživo ratovanje pretvori u politički održivo“.¹⁴

Kao što je Ken But primetio, princip „dajte šansu miru“ pripadnici zapadnih mirovnih pokreta su u slučaju sukoba na tlu Jugoslavije, a posebno u odnosu na poslednje poglavlje - NATO bombardovanje Srbije, olako zamenili „načelom“ „dajte šansu bombama“ pravdajući to navodnim humanitarnim interesima kojima se gradi kosmopolitski poredak zasnovan na podređivanju suvereniteta poštovanju ljudskih prava. Njega treba braniti svim sredstvima, pa i „preciznim“ bombama sa osiromašenim uranijumom. V. Havel je smatrao da je bombardovanje Srbije, Kosova i Metohije prvi etički rat koji uzdiže ljudska prava iznad norme suvereniteta, dok je J. Habermas bio ushićen hirurški preciznim bombardovanjem. I jedan i drugi su smatrali da je NATO bombardovanje značajan korak ka konstituisanju kosmopolitskog poretka, a ne karika u lancu budućih sve pogubnijih intervencija globalnih i regionalnih aktera koje će proizvesti, između ostalog, i talas izbeglica koje opsedaju „tvrđavu“ Evropu.¹⁵

Mirovni pokreti su se višestruko kompromitovali svojim odnosom prema jugoslovenskoj drami: pokazujući manjak razumevanja složenih uzroka krize/sukoba, mape i interakcije unutrašnjih i spoljnih aktera. Dakle, manjkavim dijagnostičkim kapacitetima, viđenjima koji su zapravo sledili zvanična pojednostavljena tumačenja i dodatno ih radikalizovali svojim crno-belim slikama, dehumanizujućim stereotipima i moralističkim prizivanjem i pravdanjem ilegalnih vojnih intervencija stavili su se u službu prolongiranog nasilja, a ne njegovog sprečavanja. Lansirajući načelo od strane predstavnika END i njima bliskih teoretičara, da intervencija može da bude „nelegalna ali legitimna“, dat je ogroman doprinos oholosti moći, kao i podrška (geopolitičkim) proizvodnjostima kojima se osujećuje jačanje vladavine (međunarodnog) prava na globalnom nivou. U slučaju raspada Jugoslavije, pokreti su izneverili zalaganje za mir i nenasilna rešenja koja bi dopirali do korena sukoba. To bi, između ostalog, podrazumevalo i prepoznavanje potrebe kritičkog odnosa ne samo prema (pojedininim) unutrašnjim akterima već i prema politici vlastitih vlada koje, posredstvom ratova, intervencija, proizvoljnog tumačenja normi

[14] Independent International Commission on Kosovo (2000). *The Kosovo Report, Conflict, International Response, Lesson Learned*. Oxford University Press. Koopredsednici Komisije su bili Ričard Goldston (južnoafrički sudija i prvi glavni tužilac Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju i Ruandu, 1994-1996), i Karl Tam (švedski političar). Članovi Komisije su, između ostalog, bili Ričard A. Folk, Meri Kaldor, Majkl Ignatijev, Žak Rupni, Jan, Urban.

[15] Kada kažemo „tvrđava“ Evropa imamo u vidu činjenicu da su nakon rušenja Berlinskog zida u 13 evropskih država (11 u državama članicama EU + Norveška + Makedonija) izgrađeni novi zidovi čija ukupna dužina nadmašuje Berlinski zid šest puta. Zidovi su, po pravilu, građeni da bi se države odbranile od „najeзде“ izbeglica iz područja u kojima besne sukobi a u čijem raspirivanju su pojedine članice EU učestvovalе. Slovačka je primer države koja je zidove gradila u pojedinim svojim gradovima da bi izolovala romsku populaciju. Ainhoa Ruiz Benedicto, Pere Brunet (2018). *Building Walls, Fear and Securitization in the European Union*. Barcelona: Centre DELAS Report 35.

međunarodnog prava, uspostavljaju „globalnu vladavinu“ (M. Dafild, 2014).

b. Porazi mirovnih pokreta

U uvodnom tekstu Zbornika V. Pavlović je, između ostalog, podvukao da je pojava „novih pokreta“ sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog veka značajna i zbog činjenice što su oni ojačali moć civilnog društva naspram države. Čini nam se da današnji pokreti doživljavaju poraze duž ove distinkcije civilno društvo-država. Jedan od markantnih primera koji predstavlja, po našem sudu, simbol takvog poraza dogodio se 2003. kada su organizovani protesti antiratne koalicije širom sveta protiv planirane intervencije SAD i Velike Britanije u Irak. Više miliona ljudi izašlo je na ulice, prema nekim procenima reč je o najvećem antiratnom protestu u istoriji, ali uprkos tome oni nisu uspeali da spreče intervenciju.¹⁶

Predsednik Buš mlađi odlučio je da je nužno nasilno svrgavanje režima Sadama Huseina jer on ugrožava bezbednost SAD svojim navodnim regionalnim pretenzijama, posedovanjem oružja za masovno uništenje i pružanjem podrške terorističkoj grupi Al Kaida. Iako su sve tvrdnje bile fiktivne (a to su kasnije potvrdile i zvanične komisije američkog kongresa i britanskog parlamenta), što je znao i ugledni general K. Paul koji se ipak odlučio da svojim autoritetom da legitimitet lažima kada je ubeđivao Savet bezbednosti da se saglasi sa planiranom vojnom intervencijom, nakane Buša i Blera sprovedene su u delo. Rezultat je nasilno svrgavanje režima i pogubljenje Sadama Huseina, dugogodišnja okupacija Iraka, pojava islamskih terorista kojih prethodno nije bilo i borbe/građanskog rata Sunita i Šiita. Mogućnost da dva lidera bez ikakvih posledica u potpunosti zanemare glasove miliona svojih građana, kao i građana sveta, i da započnu još jednu krvavu epizodu na Bliskom istoku, bez autorizacije UN i na osnovu potpuno izmišljenih optužbi, pokazuje kakva se distanca uspostavila između „utopijskih energija“ civilnog društva i moći onih koji vladaju. Mogućnost lagodnog ignorisanja snažnog antiratnog glasa odsjaj je dubinske političke irelevantnosti volje građana, ozbiljne erozije demokratije.

Na sličan način u poraz bi moglo da se knjiži i naslanjanje predsedničke kampanje B. Obame na široko antiratno raspoloženje američkih građana, koje se pretvorilo nakon izbora u izneveravanje datih obećanja o ukidanju zatvora u Gvantanamu, povlačenju iz tekućih sukoba u Avganistanu i na Bliskom istoku. Obama, koji je uživao podršku mirovnih pokreta, završio je mandat kao predsednik koji je vodio više ratova od Buša,

[16] D. Kortrajt smatra da, uprkos činjenici da protesti nisu uspeali da spreče intervenciju u Iraku, oni nisu doživeli poraz. Naprotiv, oni su pobedili jer su imali značajan uticaj na tok u Savetu bezbednosti UN, gde Buš i Bler nisu dobili podršku za intervenciju. Protesti su, po njemu, odredili i uslove debate i odlučujuće uticali na javno mnjenje. David, Cortright (2008). *Peace, A History of Movements and Ideas*, Cambridge. Cambridge University Press, pp. 174-5.

intenzivnije je koristio dronove (Buš je odobrio oko 57 udara, dok je ukupno 540 udara izvršeno u Jemenu, Pakistanu, Somaliji za vreme Obamina dva mandata)¹⁷ i pri tome ubio nekoliko hiljada što islamista, što civila (ukupno oko 4.000), odobravao je tajne operacije na tlu saveznika (npr. Pakistana) narušavajući njihov suverenitet, naredio je ubistvo bin Ladena umesto njegovo hapšenje, itd. Jednom rečju, izneverio je nade mira do te mere da pojedini zvaničnici Nobelovog komiteta javno govore da su pogrešili što su mu dodelili Nobelovu nagradu za mir 2009.¹⁸ U meri u kojoj su mirovni pokreti polagali nade u politiku mira predsednika Obame, doživeli su poraz koji je još jednom prikazao vladajući čorsokak kada je u pitanje traganje za alternativama.

Na kraju još i da pomenemo poraz koji je od sudbinskog značaja za svet a odnosi se na nuklearno oružje. Iako je preko sto država podržalo već spomenuti Sporazum o zabrani nuklearnog oružja, njihova težina je poništena činjenicom da pet nuklearnih sila to nije učinilo. One su jasno stavile do znanja da i kada bi Sporazum postao obavezujući (a to bi se desilo ukoliko bi ga 50 država ratifikovalo) on ne bi promenio njihov odnos prema vlastitom nuklearnom arsenalu. Njima pripada pravo na „samoizuzimanje“. Dakle, odnos između napora mirovnih pokreta i većine država sveta koje su podržale njihovo zalaganje za zabranu nuklearnog oružja i onih pet koje stoje na drugoj strani je paradigmatičan za sadašnji poredak moći i domašaj međunarodnog prava.

Izložene naznake poraza govore da je, pored betonskih, žičanih, nastao i jedan nevidljiv zid između energije negodovanja, pobune, nenasilja, brige i ravnodušnosti moći. Zid oštro razdvaja svetove moćnih i nemoćnih i otežava spoznaju nužne mere i prostore promena.

c. Složenost sveta

„Novi pokreti“ nastali su u prošlom veku sa početkom transformacije socijalnog kapitalizma, promene kejnzijske paradigme i nastanka neoliberalne forme. Socijalni kompromis uspostavljen nakon Drugog svet-skog rata se rušio, što je dovelo do procesa sveopšte privatizacije od resursa do individualnih briga i obaveza. Finansijski kapital je postao dominantan, došlo je do transformacije funkcija države, promene načela redistribucije, narušavanja zajednice i sistema vrednosti, kao i do novih udaljenih i neprepoznatljivih lokacija moći i aktera izvan demokratske kontrole i javne odgovornosti (V. Štrek, 2016).

[17] Predsednik Obama je nakon tri dana od stupanja na dužnost, 3. januara 2009, odobrio prvu akciju dronovima u Pakistanu. Tom prilikom ubijeno je dvadeset civila. Micah Zenko (2017). Obama's Final Drone Strike Data. Council on Foreign Relations. Available at: <https://www.cfr.org/blog/>

[18] Bivši sekretar Nobelovog komiteta. G. Lundstad izjavio je da žali što je predsedniku Obami dodeljena Nobelova nagrada za mir, jer on nije ispunio očekivanja. Nobel secretary regrets Obama peace prize (2015). Available at: <https://www.bbc.com>

Ustoličenjem neoliberalnog kapitalizma ne samo da je nejednakost postala dramatično oštra (podatak Oxfama da je bogatstvo 26 milijarde-
ra jednako bogatstvu 3.500.000.000 svetskog stanovništva pregnantno
izražava razmere nejednakosti), nego je mogućnost transformativne po-
bune u prilog ravnomernije redistribucije obuzdana fleksibilnim radom,
robotizacijom proizvodnje, razaranjem institucionalnih aranžmana (sin-
dikalne i socijalne) zaštite, poricanjem solidarnosti neprekidnom kompe-
ticionom, usmeravanjem „na individualna rešenja za društveno kreirane
probleme” (Z. Bauman, 2016), svođenjem građana na potrošače i kori-
snike „mreže”, nesposobne da prepoznaju svoje interese, kao i udaljene
lokacije odlučivanja koje ih podređuju (W. Štrek, 2016). Posledice neo-
liberalnog projekta proizvode disfunkcionalan poredak i istovremeno
disciplinuju porive pobune. Procepi između vidljivog i netransparentnog,
institucionalnog i vaninstitucionalnog, demokratije i kapitalizma, istine i
laži, realnih i konstruisanih neizvesnosti još uvek više služe prilagođava-
nju *statusu quo* nego pobuni.

Tome je doprineo i oportunistički levice (koja se prilagodila agendi
neoliberalizma svojim „Trećim putem”), kao i onog dela akademske za-
jednice (Furadi, 2004) koji se stavio u službu neoliberalne agende i kor-
porativne moći,¹⁹ dajući svoj doprinos zatamnjivanju disfunkcionalnosti
postojećeg poretka.

Borba za mir danas je, dakle, borba sa viškom „rasutosti energije”, a
manjkom sposobnosti njene kondenzacije, da se poslužimo sintagmom V.
Pavlovića. Pored tekućih sukoba i neprimerenih odgovora, polje izazova
obuhvata od tajnih ratova, ratova u senci koji se vode iza leđa javnosti i
demokratskih institucija do „globalnog građanskog rata” (P. Mišra), koji
se vodi između gubitnika, nemoćnih, isključenih, besnih, poniženih, zbu-
njenih i dobitnika, privilegovanih, zaštićenih. U situaciji globalne pomet-
nje, osmišljavati projekte transformativnog delanja je zamašan zadatak
pred kojim se nalaze društvena teorija i društveni, tj. mirovni pokreti.
Imajući u vidu da je kriza (dugog trajanja) svojom višesmernošću i više-
slojnošću onemogućila mišljenje alternative, za sada smo prinuđeni da
živimo neizvesnosti mira i prihvatimo istrajno delovanje na parče.

[19] Dž. Monbio navodi rad profesora dva državna univerziteta iz SAD i Holandije
koji su proučavali ljude koji se opiru reklamama i smišljali taktiku kojom mogu
otpor da otklone. Ukupan učinak taktika smerao je ka narušavanju sposobnosti
mišljenja. George Monbiot (2018). Advertising and academia are controlling our
thoughts. Didn't you know? The Guardian. Available at: <https://www.theguardian.com>

Renewal of utopian energies - three decades later. A glance at contemporary Western peace movements

Abstract

While not accepting the judgment that peace movements have died in the aftermath of the Cold war, the author attempts to examine why their influence is limited. She examines three possible explanatory dimensions: betrayal of their own principles, defeats suffered in colliding with the power of the state, and the vast complexity of the really existing circumstances, i.e. the nature of the crisis that erodes transformative capacities of movements.

Key words

peace movements, normative principles, state power, crisis, transformative energy.

Literatura

- Angell, N. (2018/Fourth Revised Edition). *The Great Illusion*. New York, London: G.P. Putnam's Sons.
- Bauman, Z., Donskis, L. (2016). *Liquid Evil*. Cambridge: Polity Press.
- Duffield, M. (2014). *Global Governance and the New Wars, The Merging of Development and Security*. London & New York: Zed Books.
- Duffield, M. (2011). Mark Duffield on Human (In)security, Liberal Interventionism and Fortified Aid Compound, Theory Talk #41. Available at: www.theory-talks.org/2011/07/
- Friedersdorf, C. (2017). *Make the Anti-War Movement Great Again*. Available at: <https://www.theatlantic.com/international/archive/2017/03/>
- Furedi, F. (2004). *Where Have All the Intellectuals Gone?* London: Continuum.
- Groux, M. (2018). *Building tomorrows peace movement*. Available at: www.the-resistance-center.org
- Johnson, C. (2004). *The Sorrows of Empire: Militarism, Secrecy and the End of the Republic*. New York: Henry Holt & Company.
- May, D. (2017). *How to Revive the Peace Movement in the Trump Era*. Available at: <https://www.thenation.com/article/>
- Mazeti, M. (2014). *Hirurški precizno, Neispričana priča o tajnom ratu Sjedinjenih Američkih Država*. Beograd: Laguna.
- Nakarada, R. (1989). Peace Movements in Eastern Europe. In: Katsuya, K. (ed), *The Future of the Peace Movements*. Lund: Lund University Press.
- Nakarada, R. (2015). Globalizacija – pometnja sveta. U: J. Vidojević, A. Milošević, N. Perišić (urednici), *Izazovi globalizacije: Siromaštvo i nejednakosti*, Beograd: UB FPN.
- Pavlović, V. (priredio) (1987). *Obnova utopijskih energija*. Beograd: IIC SSO Srbije.
- Pinker, S. (2018). *Enlightenment Now: The Case for Reason, Science, Humanism, and Progress*. New York: Viking.
- Slater, A. (2018). The US has Military Bases in 80 Countries. All of Them Must Close, *The Nation*. Available at: <https://www.thenation.com>

Streeck, W. (2016). *How Will Capitalism End?* London: Verso.

Tariq, A. (2015). *The Extreme Center: A Warning*. London: Verso.

Turse, N. (2019). The Mystery Military Bases the Pentagon Doesn't Want You to Know About.

Available at: www.truthdig.com

Wittner, Lawrence S. (2003). *Toward Nuclear Abolition. A History of the World Nuclear Disarmament Movement, 1971 to the Present*. Stanford University Press.

UDK 316.42
141.72

Feminizmi: izvori utopijskih energija

Sažetak

▼
Ima knjiga koje predstavljaju prvo podsticaj za otvaranje ključnih pitanja, a kasnije mogu ponuditi i pretpostavke za otvaranje rasprava koje slede. U tom smislu, zbornik tekstova *Obnova utopijskih energija*, koji je pre više od trideset godina priredio Vukašin Pavlović, može danas poslužiti kao okvir za prikaz razvoja pojedinih značajnih društvenih pokreta, mirovnog, feminističkog i ekološkog. Važan zajednički imenitelj za ove društvene pokrete jeste taj što su još pre tri decenije označeni kao izvori utopijskih energija.

Nadovezujući se na taj zbornik, ovaj tekst daje sažet prikaz pojedinih pravaca razvoja, ali samo jednog od tih pokreta: feminističkog, prvo u Jugoslaviji, a kasnije i u Srbiji. Pravci delovanja feminizma označeni su kao: borba protiv rodno zasnovanog nasilja, antinacionalistički i antiratni politički aktivizam i, najzad, kao stvaranje feminističkih obrazovnih programa – ženskih studija. Tekst, osim toga, ukazuje na potrebu da se razmatraju pojedina značajna pitanja koja se tiču feminističkog društvenog pokreta, i to na konkretnim primerima, kao što je primer delovanja Centra za ženske studije, a u ovom slučaju i kroz preispitivanje mogućnosti održanja utopijskih energija u uslovima institucionalizacije.

Ključne reči

▼
utopija, društveni pokreti, feminizmi, Centar za ženske studije, institucionalizacija

* Autorka je redovna profesorka na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu. e-mail: dasaduh@sezampro.rs

Pre više od trideset godina izašla je knjiga *Obnova utopijskih energija* (Pavlović, 1987) kao zbornik tekstova posvećenih društvenim pokretima. Jedna od ključnih polaznih pretpostavki ove knjige je prepoznavanje veze između utopijskog i društvenih pokreta. Povezivanje društvenih pokreta sa utopijom je, i danas, ne samo veoma važno, već postaje sve aktuelnije. Utopijsko danas zapravo jedino još uvek ima smisla u političkom aktivizmu savremenih društvenih pokreta koji su glavna pokretačka snaga civilnog društva (Pavlović, 2004). To su prava mesta u-topijskog, onih ne-mesta Tomasa Mora (Thomas More), i to ne kao „pogrešno shvaćena [utopija]... prazno brbljanje, nešto što ionako neće doći...” (Bloch, 1986: 56) već upravo kao koncept *još-ne* koji Hana Arendt (Hannah Arendt) pominje (Arendt, 1994). Koncept utopijskog upravo u ovom smislu postepeno razotkriva u osnovnoj niti svih svojih dela Ernst Bloch (Ernst Bloch), i to od svog ranog antiratnog teksta *Duh utopije* (1918), sve do ubedljive rasprave u prilog opstanka utopijskog, nastale krajem njegovog života.¹ U tom smislu važno je naglasiti da „... društveni pokreti, u manjoj ili većoj meri, sadrže i utopijske dimenzije, iskazuju normativnu ili projektnu, odnosno utopijsku stranu civilnog društva”. (Pavlović, 2004: 54) Prema tome, u savremenom – teorijski i politički najproduktivnijem – razumevanju civilnog društva, društveni pokreti jesu njegova osnovna motorna snaga.

U knjizi u kojoj je naglasak na *obnovi* utopijskog, izlaže se o ponovnim počecima pojedinih značajnih pokreta, i to ekološkog, mirovnog i feminističkog. U ovom kratkom osvrtu reč je o feminističkom pokretu. Sam naziv koji se koristi, neofeminizam,² upućuje na to da je u vreme kada je ova

[1] Reč je o knjizi *Oproštaj od utopije?*, a sam koncept utopije, kao i čitavog niza srodnih pojmova Bloch najdetaljnije razvija u svom obimnom trotomnom delu, *Princip nada*.

[2] Drugi naziv, koji je danas češće u upotrebi, jeste feministički pokret *drugog talasa*, koji je započeo s kraja šezdesetih. *Prvi talas* feminističkog pokreta započeo je sredinom 19. veka i smatra se da je završen posle I svetskog rata time što je

knjiga objavljena feministički pokret već imao dužu istoriju. Važno je naglasiti da je i u Jugoslaviji feminizam u to vreme takođe već uveliko stvarao svoju istoriju: tako su, na primer, još od 1976. bili organizovani seminari u Inter-univerzitetskom centru (*Inter-University Centre* - IUC) u Dubrovniku, gde su teme bile žensko pismo, položaj žena i sl.; zatim je 1978. u Beogradu već organizovan značajan međunarodni skup, *Drug-ca - žensko pitanje - novi pristup*; potom su osnovane grupe, *Žena i društvo*, i u Beogradu, i pri sociološkom društvu Hrvatske. (Papić, 1989: 94-96) Idući još dalje u prošlost, istorija feminizma u Jugoslaviji svakako je obeležena delovanjem Antifašističkog fronta žena (AFŽ).³ U tu ranu istoriju feminizma treba da bude upisano delovanje čitavog niza izuzetnih žena kao uzora: na primer, Ksenije Atanasijević; osim toga, u istoriju osvajanja prava treba da su upisane i sve one koje su se među prvima školovale na evropskim univerzitetima i našim visokim školama, kao što su Draga Ljočić, Maga Magazinović, Jelisaveta Načić i mnoge druge (Trgovčević, 2003). Međutim, ta istorija feminizma na ovim prostorima osamdesetih još nije bila ni dovoljno istražena, prema tome ni dovoljno poznata, pa stoga nije mogla biti ni priznata. Iz tog razloga je imperativ vremena osamdesetih u Jugoslaviji još uvek bio osvajanje i zadobijanje *legitimiteta* feminističkog pokreta i feminističkih zahteva. I u tom smislu, knjiga o kojoj je ovde reč svakako predstavlja deo pionirskih poduhvata u našoj sredini.

Tim pionirskim poduhvatima kojima se osvajao legitimitet feminizma doprinosile su svojim javnim izlaganjima, pisanjem i beskompromisnim zalaganjem mnoge: Jelena Zuppa, Lepa Mladenović, Lydia Sklevicky, Mojca Dobnikar, Nada Ler Sofronić, Rada Iveković, Sonja Drljević, Staša Zajović, Svetlana Slapšak, Žarana Papić, ... itd., itd.⁴ Njihovih, kao i mnogih drugih, imena, tekstova, političkog aktivizma jeste važno iznova se podsećati zbog toga da se ovi značajni poduhvati ne preduzimaju uvek, od početka, nego da se grade tako što se oslanjaju na već osvojeno. U odnosu na sadašnji trenutak, ovaj pristup može poslužiti da se prepoznaju i analiziraju doprinosi sada već nekoliko značajnih generacija feministkinja, koje su tek rođene u vreme kada je knjiga *Obnova utopijskih energija* bila objavljena.

Pokušaj da se u jednom ovako kratkom tekstu bar prikaže feministički pokret, i to čak i u osnovnim crtama, gotovo da je unapred osuđen na neuspeh. Pravci u kojima se pokret poslednjih decenija širio veoma je razuđen. Istovremeno, feministički pokret gusto pokriva mnoge oblasti, što ga čini još složenijim za prikazivanje. Zbog toga ne može biti reči o pokretu u jednini. Prema tome, uopšteno gledajući, feministički pokreti su se razvijali tako što su nastavili da osvajaju i javnu, a bez uzdržanosti

određen broj zemalja ispunio osnovni zahtev sifražetkinja - priznao ženama pravo glasa.

[3] Delovanje Antifašističkog fronta žena još uvek treba istraživati, a nadovezivati se na početne studije, među kojima je i knjiga Nede Božinović, *Žensko pitanje u Srbiji u XIX i XX veku*.

[4] Ovaj svakako nepotpuni spisak imena naveden je prema abecednom redu.

su ulazili i u sferu teorijskog istraživanja privatnosti, što su se u svojim teorijskim pretpostavkama i ideološkim opredeljenima oslanjali na različita i često međusobno suprotstavljena utemeljenja, što su se suprotstavili sistemskim otporima, ali i zakoračili u institucionalizaciju, namećući državnim institucijama svoje zahteve, što su se spremno adaptirali na različite geopolitičke prostore, istorijske kontekste, i što, upravo zbog svega ovoga, ne samo što nema govora samo o jednom pokretu, već nema ni mogućnosti za stvaranje jedinstvenog pokreta. Međutim, tu teško objasnjivu činjenicu treba razumeti upravo kao prednost feminiz(a)ma.

Od vremena objavljivanja knjige *Obnova utopijskih energija*, ista razućenost feminističkih zahteva prisutna je prvo u Jugoslaviji, a zatim i u skoro svim zemljama naslednicama, pa i u Srbiji. Opet posmatrano uopšteno (i pomalo pojednostavljeno), može se reći da je ta razućenost u osnovi vodila u sledećim pravcima: borba za osvajanje ženskih ljudskih prava, a protiv nasilja (kao i u većini drugih zemalja); borba protiv nacionalizma, etničkih sukoba, protiv rata, a za pacifizam (za razliku od nekih drugih zemalja gde to nije bio imperativ istorijskog konteksta) i, najzad, postavljanje zahteva za utemeljenjem dugoročnih promena, i to obrazovanjem – kao i u svim drugim zemljama.

U ovom svedenom prikazu važno je istaći značaj tih poduhvata u Srbiji koji su već bili usredsređeni upravo na ta važna, a ponekad i pojedina goruća pitanja: u prvom redu, na borbu protiv nasilja nad ženama, protiv nasilja nad svim što je drugačije, a zatim i na borbu za pravo na seksualnost i za reproduktivna prava žena. U ovome je ključnu ulogu u Beogradu, a kasnije i u Srbiji, imao Autonomni ženski centar (AŽC), osnovan 1993. godine. Polazeći od toga da je „život bez nasilja osnovno ljudsko pravo“, AŽC decenijama obezbeđuje „specijalističku podršku ženama i podstiče individualni i institucionalni odgovor na muško nasilje nad ženama“ i time doprinosi jačanju građanskog društva.⁵

U feminističkom pokretu koji je prelazio granice Srbije, a istovremeno bio usredsređen na beskompromisno kritičko preispitivanje pre svega unutar sopstvenih granica, najznačajnija je organizacija Žene u crnom (ŽuC). Od jeseni 1991. godine ova ženska mirovna grupa feminističko-antimilitarističke orijentacije zalaže se za suočavanje s prošlošću, traži odgovornost za ratne zločine, zagovara demilitarizaciju društva, organizuje komemoracije i javne performanse kojima čini vidljivim svoj nenasilni otpor politikama nacionalizma, rata i nasilja. Žene u crnom su za svoj politički angažman dobile nagradu UNIFEM-a za mir i više puta su nominovane za Nobelovu nagradu za mir.⁶

I najzad, Centar za ženske studije, koji od 1992. kontinuirano razvija politike obrazovanja, koje su alternativne u odnosu na zvanično postojeći obrazovni sistem. Ove obrazovne politike nisu vrednosno neutralne: suprotstavljaju se svim oblicima diskriminacije, tako što teorijski grade

[5] Navedeno prema sajtu Autonomnog ženskog centra.

[6] Navedeno prema sajtu Žena u crnom.

modele otpora diskriminaciji, isključivanju i nasilju, a prostore novih znanja pretaču u javne politike. Programi Centra za ženske studije razvijali su sveobuhvatni obrazovni program, predavački, istraživački i izdavački, uz izgradnju biblioteke i arhive, koje su posvećene ovim pitanjima.

Sve tri pomenute organizacije koje su nastale početkom devedesetih postoje i danas – već skoro tri decenije saraduju međusobno, prepoznatljive su u javnom prostoru u Srbiji, i u zemljama naslednicama Jugoslavije, kao i u široj međunarodnoj zajednici. Pitanja i problemi kojima se bave su u međuvremenu postali cilj i predmet zalaganja i mnogih drugih mladih organizacija i mreža koje su se isplele tokom poslednje tri decenije. Zajednički imenitelj je utopijska energija kojom su raspolagale, s promenljivim intenzitetom, poslednjih decenija, posebno s obzirom na teške izazove istorijskog konteksta, prvo devedesetih, a zatim – na drugačiji način – izazove posle 2000. godine. Među tim izazovima, jedan od ključnih bilo je pitanje saradnje sa institucijama sistema. U tom smislu sve tri organizacije su razvile mehanizme i instrumente kritike institucija sistema, ali, s obzirom na drugačija pitanja kojima su se bavile, i ovi pristupi su se razlikovali. ŽuC, u kontekstu kontinuirane zvanične politike poricanja odgovornosti u suočavanju s prošlošću i u kontekstu nacionalizma i militarizacije društva – ŽuC se, dakle u tom kontekstu, a po svojoj osnovnoj orijentaciji, oštro i kritički odnosio prema vladajućem režimu i institucijama koje ga predstavljaju. AŽC je, u svojoj beskompromisnoj politici u borbi protiv nasilja nad ženama, u kontinuiranoj kritičkoj komunikaciji sa svim relevantnim institucijama sistema. U tom smislu, AŽC radi na preispitivanju sistemskih rešenja, edukaciji i razvija pravne mehanizme u borbi protiv nasilja u porodici, partnerskim odnosima i nasilju prema ženama.

Centar za ženske studije se od devedesetih izgrađivao paralelno i akademski i ostajući u okvirima svojih političkih opredeljenja. Međutim, posle 2000. godine obe ove za Centar značajne odlike, i teorijska i politička sfera delovanja, u procesu institucionalizacije programa posebno su dobile na složenosti. Primer institucionalizacije obrazovnih sadržaja koje je razvijao Centar za ženske studije može da posluži za otvaranje značajnih pitanja koja se tiču ne samo uloge društvenih pokreta i uloge civilnog društva, kao i ograničenja u strategijama politika obrazovanja, već i šire: može da posluži za preispitivanje dometa emancipatorskih potencijala u dugotrajnom procesu oticanja utopijskih energija.

Naime, posle petooktobarskih promena 2000. godine, Fakultet političkih nauka (FPN) je – na inicijativu Vukašina Pavlovića – Centru za ženske studije ponudio saradnju na razvijanju institucionalnih programskih sadržaja u oblasti studija roda.⁷ Saradnja se razvijala postepeno, uz podršku jednog dela kolektiva FPNa. Ta podrška nije izostala i onda kada je bilo i otpora i nerazumevanja. Obrazovni sadržaji iz oblasti studija

[7] Fakultet političkih nauka je u to vreme već imao izborni kurs, Ženske studije, ali bila je artikulirana i potreba da se razvije celovit program iz ove oblasti.

roda i ženskih studija postepeno su sticali legitimitet i uključivali se u sve veći broj drugih disciplina. U početku su predavanja iz Ženskih studija bila samo u okviru jednog izbornog kursa. Oslanjajući se na savremenu feminističku političku filozofiju, ta predavanja su prvo bila koncipirana da budu kritičko razmatranje i dopuna mejnstrim političkim teorijama. Na podsticaj i uz podršku dekanskog kolegijuma, a u saradnji sa dugogodišnjim predavačicama Centra za ženske studije, prvo je napravljen program specijalističkih studija (2003/2004), kao i program dvogodišnjih magistarskih studija, pod nazivom Studije roda. Ovaj program upisao je jednu generaciju 2005/2006. godine, jer je Bolonjskim procesom taj magistarski program ubrzo rekonstruisan kao jednogodišnji program Akademskih master studija roda. Uz neke izmene, taj program se izvodi i danas. U pogledu strukture, program je sledio format ostalih poslediplomskih programa Fakulteta političkih nauka, ali koncepti svih programskih sadržaja nastajali su na osnovu desetogodišnjeg *iskustva Centra za ženske studije*.

Međutim, pored ovih podataka nije nevažno imati u vidu i pitanja koja su se otvorila institucionalizacijom. Odluka da se obrazovni programi Centra za ženske studije institucionalizuju – posle promena za koje se pretpostavilo da će voditi demokratizaciji – bila je jasno formulisana kao strateški cilj devedesetih, dakle tokom cele prve decenije postojanja i izgradnje Centra za ženske studije. Argumenti u postavljanju ovog strateškog cilja bili su da će na taj način programski sadržaji studija roda imati šire mogućnosti distribucije i da će se diseminacija, teorijski utemeljenih i pedagoški artikulisanih, antidiskriminatornih političkih opredeljenja, uključiti, i vremenom čak i podrazumevati, u programskim sadržajima visokoškolskih obrazovnih institucija.

Međutim, u pojedinim sociološkim studijama u kojima je analiziran značaj pojedinih društvenih pokreta u zemljama naslednicama Jugoslavije, između ostalog, navedeno je i sledeće: „Centar [za ženske studije] je delovao kao obrazovna institucija nudeći programe u oblasti feminističke i rodne teorije, ali i kao nezavisna aktivistička grupa. U tom smislu je predstavljao važno mesto okupljanja, pa se postavlja pitanje da li je nje-gova uloga generatora novih ideja, u aktuelnim okolnostima, oslabljena odlukom da se pripoji beogradskom Fakultetu političkih nauka”. (Bilić, 2015: 88)

Ali, ni Centar za ženske studije – i sve one koje su donosile odluke u procesu institucionalizacije – nisu tome pristupali bez svesti o problemima koji su jasnije nego u sociološkim analizama i studijama artikulisani u okviru samog Centra, i to sa snažnim izrazom preispitivanja i intelektualnog poštenja. O tome Jelisaveta Blagojević povodom 20 godina rada Centra za ženske studije kaže: „A onda je došlo vreme institucionalizacije. Trebalo je prirediti i prevesti obrazovne programe koji su sloveli za alternativne u okviru institucionalnih i visokoškolskih politika i obrazaca. (...) Počele smo da živimo jedno šizofreno iskustvo – istovremeno unutar i izvan institucija. To mesto (koje zapravo i nije mesto) omogućilo nam je

sasvim specifična iskustva i uvide. Jedan od takvih uvida, čini mi se, jeste i taj da nikada zapravo nismo imale prave sagovornike, one ... koje je to što bi od nas čuli na bilo koji način obavezivalo... Od nas se uglavnom očekivalo da budemo tihe i diskretne, pune razumevanja ... Od ovoga smo se konačno i umorile." (Blagojević, 2012: 16)

U ovoj kratkoj ilustraciji jednog sasvim specifičnog segmenta feminističkog delovanja u dodiru sa institucijama sistema najuverljivije se ogleda i sažima pitanje opstanka utopijskih energija, unutar kojih se smenjuju fragilnost i snaga. Naime, to pitanje opstanka utopijskih energija postavlja se čim se suočimo sa činjenicom neprekidne kontaminacije i oticanja njihovih izvora. Povodom razmatranja jednog drugog društvenog pokreta – ne manje značajnog – ista ova pitanja odavno je postavio poznavalac upravo tih društvenih kretanja, istražujući njihov smisao i domete. „Ukoliko ... prvi projekat širenja utjecaja pokreta obuhvaća *produbljivanje* jaza između građanskog društva i države, drugi zadatak novog [mirovnog] pokreta: istodobna koncentracija na transformiranje *državne* politike. Problem se sastoji u tome što pokret ne može uspjeti, pa čak ni preživjeti bez posredovanja državne politike, premda se – da stvar bude paradoksalnija – mora aktivno odupirati stanovitim tipovima državne politike.” (Keane, 1987: 389)

Ova pitanja treba da se postave i u odnosu na onaj segment savremenog feminističkog pokreta, koji predstavlja delovanje današnjeg Centra za ženske studije. Koristeći se terminologijom Džona Kina: da li posle produbljivanja jaza između, kako on kaže, građanskog, civilnog društva (čitaj, društvenih pokreta) i države, imamo pravo da pomislimo da ćemo uticati, pa možda čak i učestvovati u transformaciji države? U slučaju Centra za ženske studije, devedesetih, prvi projekat jeste bio produbljivanje jaza u odnosu na državu, jer Centar u to vreme jeste gradio identitet svojih programa *nasuprot* institucionalnom sistemu obrazovanja. Ali, da li je imalo smisla pretpostaviti da će taj Centar posle 2000. godine, sa institucionalizacijom svojih obrazovnih sadržaja i programa, uz dosta entuzijazma i mnogo napora, u jednom trenutku ipak učestvovati u transformisanju državne politike, u ovom slučaju, obrazovnih institucija. Zaključak koji Džon Kin izvodi je da se, iako to zvuči paradoksalno, uspeh postiže uz paralelno posredovanje i odupiranje državnoj politici. Upravo zbog toga ovo zapravo postaje gotovo nemoguća misija, a bez stalnog priliva utopijskih energija svakako nije ni moguća.

Umesto zaključka, o radu Centra za ženske studije danas se samo može konstatovati da se taj ogroman napor isuviše često nije priznavao. „Jedini način na koji danas na taj, ponekad i mučan, proces možemo da gledamo jeste kao naš poklon, ali ne nekom apstraktnom sistemu (čitaj instituciji) nego konkretnim budućim generacijama koje ne moraju i ovoga puta sve na ovim prostorima da počinju iz početka.” (Blagojević et al., 2012: 16)

Feminisms: The Sources of Utopian Energies

Abstract

Some books may present a timely incentive for opening up key questions, and later they may serve as points of departure in the debates which can follow from them. In this context a book, edited over thirty years ago by Vukašin Pavlović, *Renewal of Utopian Energies*, is a framework for reviewing some social movements such as: the peace movement, the feminist and the ecology movements, a common denominator being that three decades ago they are all, in the said publication, highlighted as a source for reviving utopian energies.

This text will briefly presents an overview of the main directions of only one of those social movements – feminism – and the pathways it chose to take, first in Yugoslavia and later in Serbia. These directions point towards and, as pathways, led to: the struggle against gender based violence; antinationalist and anti-war activism; and finally, towards establishing comprehensive feminist educational programs, i.e. women's studies. The text will also address some key issues in feminism, through the lenses of a concrete example of the Women's Studies Center, the issue here being the potential of survival of utopian energies within the process of institution building.

Key words

utopia, social movements, feminisms, Women's Studies Center, institutionalization.

Literatura

- Arendt, Hannah (1994). "No Longer and Not Yet". In: *Essays in Understanding. 1930-1954*. New York, San Diego, London: Harcourt Brace & Company (158-163).
- Bilić, Bojan (2015). *Borile smo se za vazduh. (Post)jugoslovenski antiratni aktivizam i njegovo nasleđe*. Zagreb: Documenta – suočavanje s prošlošću, Kuća ljudskih prava Zagreb, Jesenski i Turk.
- Blagojević, Jelisaveta et al. (2012). „Posle dvadeset godina“. U: *Centar za ženske studije. 1992-2012*. Beograd: Centar za ženske studije (9-25).
- Bloh, Ernst (1986). *Oproštaj od utopije?* Beograd: Komunist.
- Bloh, Ernst (1982). *Duh utopije*. Beograd: BIGZ.
- Bloh, Ernst (1981). *Princip nada*. Zagreb: Naprijed.
- Keane, John (1987). „Građansko društvo i mirovni pokret u Velikoj Britaniji“. U: Pavlović, Vukašin (1987). *Obnova utopijskih energija*. Beograd: Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije i Centar za istraživačku, dokumentacionu i izdavačku delatnost PK SSO Jugoslavije (381-398).
- Papić, Žarana (1989). *Sociologija i feminizam. Savremeni pokret i misao o oslobođenju žena i njegov uticaj na sociologiju*. Beograd: Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije.
- Pavlović, Vukašin (1987). *Obnova utopijskih energija*. Beograd: Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije i Centar za istraživačku, dokumentacionu i izdavačku delatnost PK SSO Jugoslavije.

Pavlović, Vukašin (2004). *Civilno društvo i demokratija*. Beograd: Udruženje za političke nauke Srbije i Crne Gore, Građanske inicijative, Fakultet političkih nauka.

Trgovčević, Ljubinka (2003). *Planirana elita*. Beograd: JP Službeni glasnik i Istorijski institut.

Internet izvori:

<https://www.womenngo.org.rs/o-nama/misija-i-rad> (Pristupljeno 21. januara 2019).

http://zeneucrnom.org/index.php?option=com_content&task=blogcategory&id=2&Itemid=4 (Pristupljeno 21. januara 2019).

<https://www.zenskestudie.edu.rs/> (Pristupljeno 21. januara 2019).

UDK 786.66:32

Rokenrol i politika 1968-2018.

Šezdesete godine dvadesetog veka oblikovale su generacije mladih ljudi, iznedrile su mnoge ideje koje su tada predstavljale alternativu a danas su etablirane i postale deo *main stream*a. Pre pedeset godina, rokenrol i politika krenuli su ruku pod ruku u avanturu menjanja sveta. To je bilo jedno idealistično vreme puno entuzijazma i dobre energije, sa snovima o boljem i mirnijem svetu. Vreme nade i utopije.

Rokenrol i politika imaju više toga zajedničkog. Muzika, generalno, uvek je povezana sa politikom. Bilo da legitimiše ili delegitimiše postojeći poredak i sistem vrednosti. Rokenroleri ili rokeri su prvi pravi građani u političkom smislu. Buntovnici, koji su imali svoj stav, svoj stil, svoju slobodu, rušili stari poredak vrednosti i izgrađivali svoj, živeli su svojim mikrooazama slobode. Rokeri su iznova potvrđivali da se bez ideala, bez snova i bez energije ne može sanjati lepša budućnost. Rokenrol je oduvek u sebi nosio energiju promena i alternativu. Rokenrol je desuverenizovao države pre globalizacije, prelazio granice pre interneta, zagovarao različitost pre multikulturalizma i osvajao slobodu više od liberala. Rokenrol nije flertovao sa dnevnim politikom, osim što je demistifikovao.

Već 1967. oblikuje se javno mnjenje protiv rata u Vijetnamu. Počinju najveće rok žurke i veliki koncerti na otvorenom, Monterey 1967, Woodstock 1969. i koncert u Altamontu (The Rolling Stones, Santana, The Flying Burrito Brothers, The Jefferson Airplane and Crosby, Stills, Nash & Young), na kojem se desilo i jedno ubistvo i suočavanje sa realnošću

* Slaviša Orlović je redovni profesor Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu. email: slavisa.orlovic@fpn.bg.ac.rs

baby boomera. To je bilo vreme kada je sanjana sloboda, kada je zabeležen procvat idealizma i kada su ljudi ohrabreni da su nenasilne promene moguće. Za konzervativce to je bilo vreme kada su dovedene u pitanje postojeće vrednosti, ušli narkotici, a za druge to je bilo vreme protesta protiv vlasti i njene bezobzirnosti. Milioni mladih ljudi pitalo se kako život učiniti boljim za sve ljude. To je bilo vreme rađanja novih društvenih pokreta: antiratnog pokreta, pokreta za rasnu jednakost, skretanja pažnje na probleme zaštite životne sredine (ekološki pokret), borbe za rodnu jednakost (feministički pokret), protest i pokret studenata (studentski pokret). Došlo je do eksplozije kontrakulture, kao što je Hipi pokret sa parolom *Vodimo ljubav a ne rat!* Te godine obeležila je i seksualna revolucija. Rokenrol muzika spajala je sve te ideje i sve te pokrete. To je bila platforma okupljanja mladih ljudi nošenih verom u mogućnost društvenih promena.

Studenti širom sveta prvi put su pokušali da preuzmu odgovornost. Gotovo istovremeno, ustali su studenti u Nemačkoj, Francuskoj, Japanu, Meksiku, Jugoslaviji... Izašli su na ulice i zatražili više slobode. Studentska parola glasila je: *Budimo realni tražimo nemoguće!* Studentski pokret bio je internacionalan. Jednim delom, to je bio sukob stare i nove leveice. U Čehoslovačkoj se dešavala „plišana revolucija“ kao reakcija na sovjetsku intervenciju. U protestima je bio aktivan i Vaclav Havel, kasnije predsednik ove zemlje. Jugoslavija i Srbija bile su deo tog talasa, a Tito je rekao „studenti su u pravu“. Miloš Forman je postavio mjuzikl *Kosa* na Brodveju 1968, a samo godinu dana kasnije on se igrao i u Beogradu u *Ateljeu 212*. Komad je preveo Jovan Ćirilov, adaptirao ga je Bora Ćosić, a režirali su ga Mira Trailović i Zoran Ratković. Glavnu žensku ulogu igrala je Mira Peić, a glavne solo numere izvodio je Dušan Prelević. To je bila prva predstva u kojoj se igralo na sceni i bez odeće, a gledao je i Josip Broz Tito.

Desetak godina kasnije, 1979, snimljen je i istoimeni film koji govori o dečku koji je regrutovan na putu za Vijetnam i koji se sreće i postaje prijatelj sa grupom dugokosih hipika.

Prvi put je rečeno NE ratu. To je vreme rađanja antiratnog pokreta. Generacije su sanjale svoje snove i ponudile jedno novo viđenje sveta.

Prvi put je rečeno NE rasnoj mržnji. Intenzivirana je borba za rasnu jednakost. Pokret predvođen Martinom Luterom Kingom trajno je promenio Ameriku. Taj put je išao postepeno od *Negrous*, preko *Blacks* do *Afro-Americans*. Nakon četrdeset godina, na čelo Amerike, konačno, došao je i jedan Afroamerikanac, Barak Obama. *Deca cveća* tokom *leta ljubavi* skrenula su pažnju na probleme životne sredine i utemeljila ekološki pokret, vodeći računa o organskoj hrani bez hemijskih sastojaka. To je vreme reagovanja na dominaciju materijalizma i naglaska na postmaterijalističke vrednosti i „kvalitet života“ (zaštita životne sredine, korišćenje nuklearne energije, jednakost polova, manjinska prava, alternativni stilovi života). Nakon hepeninga, mnogi od njih povukli su se u svoje komune i pribegli životu u nekoj svojoj „porodici bistrih potoka“. Kao i

druge revolucije i političke borbe, i ova je imala svoje žrtve. Dva ubistva bila su istovremeno i pucanj u nosioce nove nade, ali kao da su dodatno doprinela atmosferi protesta. Te 1968. ubijeni su Martin Luter King i Robert Kenedi. Samo par godina kasnije hipi generacija ostala je bez svojih muzičkih legendi (Džimi Hendriks, 1970; Dženis Džoplin, 1970 i Džim Morison, 1971). Nakon hipika, nastavili su pankeri i hevi-metalci.

Jugoslavija, iako duboko komunistička zemlja, bila je deo tog i takvog sveta. Možda je tome doprinela nesvrstana pozicija kada smo „za istok bili zapad, a za zapad istok“. Jedan broj rokera i muzičara zahvatio je soc-realizam. Tako je „Korni grupa“ pevala pesmu „Ivo Lola“, Đorđe Balašević, Meri Cetinić i Zdravko Čolić pevali su „Računajte na nas“, a Zdravko Čolić „Druže Tito, mi ti se kunemo“. Ipak, ove činjenice nije ni lako, niti moguće istrgnuti iz konteksta. U vreme kada se još uvek nosila štafeta mladosti, spremao slet i slavio Dan mladosti 25. maj, jedna generacija domaćih rokera prašila je svojom energijom, entuzijazmom i svojom autentičnošću. Rokenrol je tada bio ventil za ideološki pritisak i neka vrsta prozora ka zapadu. Krajem sedamdesetih i početkom osamdesetih nastaje „novi talas“. Jedan od ključnih albuma „novog talasa“ je *Paket aranžman* (Idoli, Električni orgazam i Šarlo akrobata), objavljen 1980. Rokeri su prvi javili da je „crko Maršal“ („Zabranjeno pušenje“). Već 1982. „Idoli“ objavljuju album *Odrana i poslednji dani*. A kuda su plamene zore odvele „maljčike“? Srđan Šaper je radio za Borisa Tadića, Nebojša Krstić - Krle za Borisa Tadića, a kasnije za Aleksandra Vučića, Vlada Divljan za Čedu Jovanovića, Kiki iz Pilota za Mladana Dinkića, a „Piloti“ su pevali „Ne veruj u idole“!

Biti roker, i tada i danas, značilo je biti drugačiji, „biti isti, biti poseban, biti slobodan, biti samo svoj“ (Partibrejkersi). I to u ambijentu, kontekstu i vremenu kada je sve težilo u suprotnom pravcu, jednakosti, uniformisanju, ukalupljivanju. Koliko je rokenrol insistirao na individualizmu simbolična je poruka pesme *Niko kao ja*, grupe „Šarlo akrobata“. Smatra se da je pesma *Retko te viđam sa devojkama* grupe „Idoli“ prva gej pesma. Pesma *Hoću da znam* Partibrejkersa je mobilizatorska. A pesma *Samo par godina za nas* EKV-a, iz 1989, je anticipacijska i gotovo proročanska. A onda su otišli Ivan Vdović - VD (1992), Goran Čavajda - Čavke (1997), Milan Mladenović (1994), Margita Stefanović - Magi (2002). Ono što su bili „praksisovci“ (filozofi okupljeni oko časopisa „Praksis“) i Korčulanska škola u filozofiji i društvenim naukama, ono što je bio „Crni talas“ u YU kinematografiji, to je bio „novi talas“ u Rock N Roll-u.

Sredinom osamdesetih rokери su pokazali posvećenost idejama i vrednostima solidarnosti i humanosti, kada su napravili pesme i organizovali koncerte za pomoć gladnima u Africi. Najpre su Lajonel Riči i Majkl Džekson komponovali pesmu *We are the World*, koju je otpevao Band Aid. Odgovor naših muzičara bila je „YU rock misija“ i pesma *Za milion godina*, koju je komponovao Dragan Ilić iz „Generacije 5“. Koncert „YU rock misije“ na Marakani pred dvadesetak hiljada gledalaca bio je pre Live Aida. Grupa muzičara, na čelu sa Bobom Geldofom, organizovala

je koncert na Vembliju, gde su se pojavili i princ Čarls i princeza Dajana (13. 07. 1985), na kojem je nastupilo 59 bendova za 16 sati. Koncert je istovremeno održan u Londonu i Filadelfiji. Ovo je ujedno bio i prvi globalni, a po nekima i antiglobalistički projekat rok muzičara.

Rokeri su povremeno reagovali na brojne događaje lokalno i globalno, tako su, na primer, U2, nakon masakra ranih sedamdesetih, pesmom *Sunday Bloody Sunday* digli svoj glas protiv nastavka rata između IRA i engleskih vlasti potvrđujući da su realne granice samo u srcima i glavama ljudi. Druge granice za rokere danas ne postoje. U vreme kada još uvek nije bio u diskursu prisutan pojam Zapadni Balkan, Azra je pevala „*Balkane* moj, budi mi silan i dobro mi stoj“. Uz „Električni orgazam“ gotovo i danas *Igra rokenrol cela Jugoslavija*. A onda, tokom devedesetih, jedni su okrenuti svojoj palanci, a drugi su nastavili da budu dosledni svojoj pacifističkoj orijentaciji. Tako smo imali *E moj druže beogradski* i *Mir brate, mir* ili *Ne računajte na nas!* Tih devedesetih Đorđe Balašević pevao je o *Gedi*, a Bora Đorđević o *Baba Juli*. I studentske proteste obeležile su određene pesme. Tako su 1992. protestovali uz „*Revolver*“, „*Mi zajedno možemo sve*, mi možemo promeniti svet, nema povlačenja, nema predaje“.

Nagrade i priznanja

Rokeri, zvezde šezdesetih i sedamdesetih, za svoje zasluge počeli su i da dobijaju nagrade i priznanja. Aerodrom u Liverpulu dobio je ime Aerodrom Liverpul – Džon Lenon. Novi logo aerodroma sadrži Lenonov autoportret i stih iz njegovog hita *Imagine* iz 1971: „Iznad nas je samo nebo“ (*Above us only sky*). Pol Makartni imenovan je u Domu lordova Britanskog parlamenta. Bono Vox, pevač sastava U2, primio je 2007. počasnu titulu Viteza na ceremoniji održanoj u Dablinu u znak priznanja za njegov „doprinos muzičkoj industriji i humanitarni rad“. Milan Mladenović (EKV) dobio je ulice u Beogradu, Zagrebu i Podgorici i trg ispred Doma omladine u Beogradu. Nagrade „Kenedi centra“ iz Vašingtona za doprinos američkoj kulturi, između ostalog, dobili su: Led Zeppelin, Pol Makartni, Sting, Buddy Guy, Carlos Santana, Sting, The Eagles,... Konačno, jedan rok muzičar, Bob Dilan, dobio je Nobelovu nagradu za književnost.

Muzičari ne prestaju sa aktivizmom. Lajbah je 2015. održao istorijski koncert u Pjong Jangu u Severnoj Koreji, povodom 70 godina oslobođenja, kao prvi rok bend u ovoj zemlji. U iščekivanju realizacije „Brexita“, nekoliko desetina poznatih muzičara, među kojima Sting, Bob Geldof i bubnjar grupe „Kvin“ Rodžer Tejlor, uputili su otvoreno pismo britanskoj premijerki Terezi Mej u kome je izražena zabrinutost da će istupanje Velike Britanije iz članstva u EU odvesti kulturu u neku vrstu zatvora, dodajući da će biti pogođena i muzička industrija. Geldof se založio i za organizovanje novog referenduma o Bregzitu.

Barbara Strejsend se obratila Trampu pesmom i spotom "Don't lie to me!" („Nemoj da me lažeš!").

„Kako spavate kada se svet okreće,
Sve što smo izgradili je poništeno,
Kako spavate kada svet gori,
Svako odgovara nekome..."

Kakvi su dometi, učinci i efekti međudejstva politike i rokenrola nakon ovih pedesetak godina? Po učincima, za afroamerikance i pravima obojenih, po napretku u pogledu prava žena i seksualnih manjina, po skretanju pažnje na rat, na zaštitu životne sredine, šezdesete su imale dalekosežne učinke i efekte. Deo potkulturnih i kontrakulturnih ideja ušao je u *main stream*. Ove ideje i vrednosti ušle su u programe političkih stranaka, a i jedan tip stranke nastao je na tragu ovog talasa - ekološke stranke. Usvojeni su brojni zakoni, osnovane su nove institucije i neke stvari su nepovratno promenjene nabolje. U akademskim programima, u svetu i kod nas, izučavaju se mirovne studije, studije roda (feminističke studije), kontrakultura i društveni pokreti. Jedna generacija učinila je ogromne napore da svet učini boljim. Učinili su sve što su mogli, najbolje što su znali i prokrčili put novim generacijama. Svaka generacija je u iskušenjima da obeleži sebe. Svaka je buntovna na svoj način. Svaka generacija ima neku svoju avangardu, iskazanu kroz neki svoj medijum. Rokenrol i mladi oduvek su imali iluziju društvenog uticaja. Šezdesete su iznedrile novu slobodu, novu alternativnu energiju. Šezdesete su otvorile mnoga pitanja, obnovile nadu i utopiju i pokazale kako promene u ljudskom društvu počinju promenama u ljudskom mišljenju.

Jedno poređenje - nekad i sad

U poslednjih nekoliko godina prisustvujemo eksploziji protesta širom sveta, od arapskog proleća, ruske zime i turskog leta, od „Okupirajmo Volstrit" do „Okupacije Krima". Te „mreže revolta i nade", kako ih naziva Manuel Kastels, biće upamćene više po video snimcima nego po manifestima, više po hepeninzima nego po govorima i idejama, više po teorijama zavere nego po političkim traktatima. Građani su izgubili poverenje u elitu i establišment, u tržište, u banke, u medije i institucije i u društvo. I što je najgore, kao da su izgubili poverenje jedni u druge.

Društveni pokreti šezdesetih bili su univerzalni, a današnji protesti su partikularni; šezdesetih su zavisili od masovnih medija, a danas od društvenih mreža; tadašnji kontekst bio je rat u Vijetnamu, atomska bomba i zagađenje životne sredine, a danas svetska ekonomska kriza, porast društvene nejednakosti i sve dublji jaz (nas je 99% a njih 1%). Tada je bio protest protiv autoriteta, a danas je u pitanju osporavanje moći i umrežavanje. Šezdesetih su mladi bili orijentisani na građansko društvo,

uz nepoverenje prema centralnim institucijama, više zainteresovani za aspekte kulture, životnog stila i simboličnu politiku protesta. Tada su protesti bili organizovani na javnom prostoru, na neformalan i „opušten“ način. Danas je javni prostor društvenih pokreta izgrađen kao hibridni prostor između društvenih mreža na internetu i okupiranog gradskog prostora, koji u interakciji povezuje sajber prostor.

Umesto zaključka

Rokenrol je bio i ostao subverzivan u odnosu na nakaradne sisteme vrednosti, poretke neistine i laži. Ostaje uvek isto pitanje – ima li rokenrol danas snage da menja svet, ima li svežih ideja, njihovih promotera, energije, zvuka na uzbunu, mobilizirajuće snage i privlačnosti za armije mladih. Rokenrol, kao i politika, nezamisliv je bez masovne podrške, bez sledbenika, bez neke platforme okupljanja. U izvesnoj meri, pesme su programi, muzika je ideologija, koncerti su mitinzi i rituali. Internet i informatičko doba učinili su da se sve manje objavljuju ploče i sve manje ide na koncerte, već je svako sa *Youtube*-om dobio sopstveni džuboks. Političari i rokeri svoje klipove mere lajkovima, a ne aktivizmom. Povratak rokenrolu je povratak bazičnim vrednostima koje je urušila industrija zabave, svet starleta, rijaliti programi i televizije...

Ima li rokenrol budućnost isto je kao pitanje ima li MLADOST budućnost. U zrelim godinama valja se podsetiti da se svakoj mladosti na putu ispreči neka starost. Ima li RNR budućnost isto je kao i pitanje ima li SLOBODA budućnost! Politika i rokenrol mogu i ne moraju ići zajedno. Ostaje nam uteha da svako bira svoju muziku: džez je improvizacija, RNR je način života, a bluz je kada se dobar čovek oseća loše.

(Tekst je nastao kao deo projekta Fakulteta političkih nauka i Fondacije Konrad Adenauer povodom obeležavanja 50 godina Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu)

UDK 316.42(73)"18"
316.42-055.2(73)
329(73)
341.4(73)

Kontroverzna priroda društvenih pokreta u SAD tokom 19. veka

Sažetak

Političko udruživanje deo je američke političke kulture još od kolonijalnog doba a ustavna zaštita prava na mirna okupljanja omogućila je razvoj brojnih društvenih pokreta i grupa. Iako je Prvi amandman omogućio da se građani politički organizuju i tako postanu politička snaga, uočava se nekoliko protivurečnosti koje karakterišu građanski aktivizam tokom 19. veka. Osvetljavanjem uočenih manjkavosti u posmatranom periodu autorka traga za odgovorom zbog čega zagarantovano pravo na mirna okupljanja nije rezultiralo većim uticajem pokreta na razvoj američkog društveno-političkog poretka. Rad je sačinjen od materijala iz doktorske disertacije, „Političke i pravne vrednosti SAD u svetlu američke kritičke misli 19. veka”, koju je autorka odbranila na Fakultetu političkih nauka u Beogradu, 5. septembra 2018. godine.

Ključne reči

SAD, društveni pokreti, abolicionizam, ženski pokret, trezvenjaštvo, političke partije, radnički pokret, Ustav SAD

* Gordana Bekčić Pješčić je doktor političkih nauka iz oblasti američkih studija. Bavi se konsaltingom u oblasti odnosa s javnošću i komunikacija. e-mail: gordana.bekcic@pjescic.rs

Ustavno-pravna priroda slobode udruživanja

Pitanje frakcija i strančarenja bilo je predmet velike pažnje američkih Očeva osnivača tokom stvaranja federalnog ustava, a naročito Džejm-
sa Medisona, koji tvrdi da „među mnogobrojnim preimućstvima dobro uređenog Saveza, nijedno ne zaslužuje da se sa više pažnje razmotri od njegove težnje da uguši i obuzda silovitost strančarstva”. (Hamilton, Medison i Džej, 1981: 222) Anarhistička perspektiva direktne demokratije i upravljanje državom od strane „naroda” izazivali su podozrenje. Pri odluci koje državno uređenje će se primeniti u novoj Uniji, Očevi se odlučuju za predstavničku demokratiju i princip *checks and balances* tri grane vlasti, sa nadom da će postepeno uvećanje teritorije SAD sprečiti rast paralelnih izvora moći, oličen u strankama i frakcijama. Liberalni Očevi osnivači, poput Patrika Hernija i Tomasa Džefersona, insistiraće na Povelji o pravima (*Bill of Rights*), koja je trebalo da osigura osnovna građanska prava u federalnoj državi. Prvim amandmanom definisan je prostor za građansku političku akciju. Sloboda organizovanja i okupljanja otvorila je mogućnost da građani kroz svoje delovanje zauzmu određeni politički prostor i, na taj način, utiču na strukture moći. Tako je kultura samoorganizovanja, zametnuta još u prvim naseobinama, nastavila da živi u novoj državi, sada zaštićena „vrhovnim zakonom zemlje”.¹

[1] Ustav SAD, član 6, stav 2. Pojam se razume kao mehanizam kojim je osiguran dominantan položaj ustavnog dokumenta u pravnom sistemu SAD. Formulacija je posledica prethodnog perioda u kojem Odredbe Konfederacije nisu osigurale političku, vojnu i ekonomsku stabilnost Unije. Definisanjem federalnog Ustava kao vrhovnog zakona prevaziđene su konfederalne manjkavosti, a identitet nove države uspostavljen je na inokosnom pravnom aktu.

Reformatorska kontroverza

Dva ključna oblika građanskog udruživanja u SAD tokom 19. veka su neformalne grupe i organizovani pokreti. Neformalne grupe nastaju na verskim ili intelektualno-umetničkim premisama i, skoro po pravilu, pripadaju reformatorskoj struji, jer „ništa nije više karakteristično za američko društvo nego naponi da se ono reformiše. Od najranijih dana kolonizacije, svaka je generacija preduzimala poduhvate koji su unapređivali institucije”. (Foner, 1978) U najznačajnije organizovane pokrete, pored reformatorskog abolicionizma i trezvenjaštva, spadaju radnički i ženski pokreti, kao i tzv. „treće partije”.

Reformatorske tendencije deo su protestantskog nasleđa i uticaja Velikog buđenja² na razvoj američkog društva, još od doba kolonija. Ovi su pokreti bili usmereni na ispravljanje socijalno-moralnih anomalija u društvu, polazeći od premise da je čovekovo spasenje stvar volje i izbora, a ne puritanske predestinacije, a da su društvo i čovek izopačeni, usled industrijalizacije i ubrzanog razvoja. Većina neformalnih inicijativa bila je pretežno kratkog daha, usko definisanog cilja i programski nekonzistentna, tako da te grupe nisu imale kapacitet za pokretanje značajne političke akcije. Najznačajniji među neformalnim inicijativama bio je transcendentalizam, iz kog su, posredno ili neposredno, proistekle mnoge varijante, poput Brukove farme, Nove Harmonije, Oneida komune, Šejkera i drugih.

Pokret za oslobođenje američkih robova (abolicionizam) i trezvenjaštvo najznačajniji su organizovani reformatorski pokreti u 19. veku, s tim što je za ovaj drugi karakteristično da su ga predvodile žene i da je njegov uticaj imao i neke regresivne posledice, od kojih je najznačajnija donošenje 18. amandmana, kojim je uvedena prohibicija. Abolicionizam je bio usmeren na nemoralnost ropstva, njegovu suprotnost sa Božjim zakonom i sa američkom idejno-ideološkom paradigmom.

Dominacija moralno-vrednosne matrice dovela je do izvesne zamene teza u ideološkom diskursu pokreta. Njegovi lideri, a naročito Vilijem Lojd Garison³, nisu razumeli da ropstvo ima snagu federalne institucije jer, iako je postojalo samo na Jugu, uticalo je na celokupan društveno-politički život. Najveći propust bilo je nerazumevanje ropstva kao paralelnog ekonomskog sistema, koji je na unutrašnjem planu definisao sve socijalne, ekonomske i političke odnose. Suženost pogleda sprečila je abolicioniste da predvide društvene procese koje bi donelo ukidanje

[2] Veliko buđenje (*Great Awakening*) je integralan termin za seriju religijskih preobraćanja koja su trajala između 1730. i 1930 (Prvo, Drugo i Treće). Pokret je zahvatio sve kolonije i predstavlja vraćanje na osnovne principe kalvinizma ali iz aspekta individue. Buđenje udara temelj nizu religioznih pokreta tokom 19. veka, posebno u prvoj polovini veka.

[3] Vilijam Lojd Garison (William Lloyd Garrison, 1805–1879), istaknuti abolicionista, novinar, jedan od osnivača Američkog antirobovskog društva (1833–1870). Pokretač najpoznatijeg časopisa abolicionizma, *Liberatora* (1831).

ropstva. Ekonomsko osnaživanje i integracija oslobođenih robova u američko društvo nisu bili deo njihove agende, što će doprineti neuspehu perioda Rekonstrukcije nakon Građanskog rata, iako za to abolicionizam nije bio neposredno odgovoran. Pokret je bio limitiran i činjenicom da nikada nije imao federalnu strukturu i organizaciju, koja bi strateški i orkestrirano sprovodila aktivnosti i kampanje na celoj teritoriji Unije. Samo postojanje ropstva na Jugu isključivalo je mogućnost federalizacije pokreta, uz neujednačen odnos bele javnosti u tzv. „slobodnim“ državama Unije prema toj „posebnoj instituciji“⁴.

Radnička klasa kao nepostojeća kategorija

Radnički pokreti su, pored abolicionizma, najveći organizovani pokreti 19. veka. Tema radničke klase duboko je politička i u javni prostor SAD intenzivno ulazi tokom šeste i sedme decenije 19. veka. (Burke, 1995: 133) Sve do četrdesetih godina američka je privreda radnu snagu nalazila u bazi domicilnog stanovništva, a zanatlije (*craftsmen*) su bile poštovani članovi društva. Do polovine veka prosečan Amerikanac je živeo na svom parčetu zemlje i bio relativno ekonomski nezavisan. Početak 20. veka dočekuje kao radnik veoma niskog obrazovanja, bez specifičnih veština i znanja, svež je doseljenik, ne poseduje nikakvu imovinu i u potpunosti zavisi od nadnice. Proces industrijalizacije i stvaranje prvih korporacija u kojima se vlasništvo odvaja od upravljanja dovelo je do postepene dehumanizacije procesa proizvodnje, što je generisalo radničko udruživanje. Prve radničke organizacije stvaraju se već tridesetih godina. (Mašović, 2002: 195) Od kraja Građanskog rata do 1900. javljaju se brojne radničke organizacije⁵, što je bio odgovor na sve vidljiviji paradoks da se „uprkos povećanju produktivne moći, zarade svode na minimum koji obezbeđuje samo goli život?“ (George, 2008: 17) Radničko i sindikalno organizovanje u poslednjim decenijama uticaće na neke zakonodavne i društvene procese, ali se nameće pitanje zašto značajne klasne i imovinske razlike nisu izazvale društvene konflikte širih razmera.

Ustav SAD ne prepoznaje radnika kao relevantnu socijalnu kategoriju. Očevi osnivači time se nisu bavili, iako će Džejms Medison predvideti industrijsko doba, upozorivši da će „u budućim vremenima velika većina ljudi ne samo biti bez zemljišnog poseda, nego bez ikakvog vlasništva uopšte... te prava vlasništva i javna sloboda u njihovim rukama neće biti bezbedna. Ili će, što je još verovatnije, postati alat bogatstva i ambicije“.

[4] Izraz kojim se na Jugu definisalo ropstvo.

[5] Kao što su: Nacionalna radnička unija (National Labor Union), Red vitezova Svetog Krispina (Order of the Knights of St. Crispin), Bratstvo lokomotornih inženjera (Brotherhood of Locomotive Engineers), Bratstvo divizije za održavanje puteva (Brotherhood of Maintenance of Way Division), Bratstvo lokomotornih vatrogasaca (Brotherhood of Locomotive Firemen) i Bratstvo železničkih radnika (Brotherhood of Railroad Trainmen), Američka železnička unija, Vitezovi rada (Knights of Labor) i, kao najveća, Američka federacija rada (American Federation of Labor).

(Beard, 1961: 25) Ustavne odredbe ne definišu ni privredne odnose u federalnoj državi, niti se kapitalizam predviđa kao vladajući ekonomski poredak. Dodatna poteškoća počiva na činjenici da ekonomski odnosi nisu bili zasnovani na relaciji poslodavac-zaposleni jer „ljudi na radnom mestu nisu smatrani za građane, nego za sluge. Do polovine stoleća, oni su brzo nestajali u pravnoj crnoj rupi, čija je sveobuhvatnost postojanja postala centralna činjenica savremenog radničkog života”. (Tomlins, 2002: 383)

Ustavno-pravna nevidljivost radnika omogućila je da se prva radnička organizovanja u cilju zaštite njihovih prava smatraju kriminalnom delatnošću, što će federalno sudstvo praktikovati dugo nakon Građanskog rata, dok će kolektivno pregovaranje na federalnom nivou zakonski biti definisano tek Vagnerovim zakonom iz 1935. godine (*The Wagner Act of 1935* ili *National Labor Relations Act*). Podela vlasti po vertikali i dijalektika odnosa federalnog i saveznog zakonodavstva, u kombinaciji sa društveno-ekonomskim razvojem, dugo su sprečavali radničko organizovanje na federalnom nivou. Stalni priliv doseljenika od 1850. godine, a naročito od kraja Građanskog rata do kraja veka, stvarao je visoku konkurentnost na tržištu radne snage. Ukidanje ropstva dodatno je oslabilo poziciju radnika u odnosu na poslodavca. Ulazak nekoliko miliona oslobođenih robova na unutrašnje tržište rada omogućilo je dodatno depresiranje cene rada, posredno izazivajući pojavu retrogradnih i rasističkih tendencija. Nesigurnost radnog mesta, strah od gubitka prihoda, talasi ekonomskih kriza (tzv. „panika”) sedamdesetih i devedesetih, kao i opšta kriza polovinom osamdesetih, proširile su siromaštvo i nesigurnost. (Hofstadter, 1973: 229) Pravo na slobodu i jednakost postale su vrednosti drugačijeg predznaka i nisu više bile toliko pitanje političkih institucija i političkog predstavništva, niti ideja Deklaracije nezavisnosti, koliko prava na platu i radno mesto kao preduslova za ostvarivanje osnovnog prava - prava na život.

Partijsko organizovanje

Očevi osnivači nisu gledali blagonaklono na osnivanje partija tako da su SAD uspostavljene bez formiranih političkih partija. Već u vreme Džefersonove administracije, međutim, započinje partijska istorija sa Federalističkom strankom kao prvom velikom partijom, za kojom će uslediti druge. Sjedinjene Države karakteristične su po pretežnom dvopartijskom sistemu, iako je sloboda partijskog organizovanja definisana Prvim amandmanom. Tokom 19. veka stvarane su tzv. treće partije, poput Antimasonske, Partije slobode, Partije jednakih prava, Partije slobodne zemlje, Partije neznalica, Populističke partije, Socijalističke radničke partije.

Istorijski posmatrano, pozicija trećih partija u javnom prostoru u izvesnom je smislu dvostruka. Sa jedne strane, one su bile alternativa u

odnosu na zvanične centre moći i dominantne partije, dok su, sa druge, bile deo tih zvaničnih struktura, budući da su kroz učešće u izbornim procesima postajale deo zvanične političke scene. Slabost trećih partija istorijski je nesumnjiva, čemu su ključno doprinele dve pojave. Politička platforma većine njih bila je utemeljena na jednom uskom, partikularnom pitanju ili pojavi, što je onemogućavalo pridobijanje kritične mase glasača. Druga manjkavost tiče se Ustava, odnosno ustavno-pravnog definisanja načina izbora predsednika SAD. Uvođenje instituta elektora (*electorate college*) u izbor šefa države čuvalo je američki sistem od opasnosti direktne demokratije, sprečavajući istovremeno da se na nacionalnom nivou volja građana (*popular vote*) bukvalno preslika na Belu kuću.

Ženski aktivizam

Povelja o pravima, a time i prvi amandman osigurao je prava američkih građana, što su u vreme donošenja Povelje o pravima bili samo beli muškarci koji su u svom vlasništvu imali izvesnu količinu zemlje. Ovo je pravo, može se uočiti, bilo u izvesnom smislu rastegljivo, o čemu svedoče ženska udruženja tokom 19. veka, koja sve do 19. amandmana, ratifikovanog 1920. godine, nemaju pravo glasa, a time ni pun građanski status.

Političko organizovanje američkih žena značajno je starije od prvog talasa feminizma. Učestvujući u pripremi Rata za nezavisnost, kolonijalne žene veoma rano su ušle na teren političkog delovanja. Vaspitavajući prve generacije Amerikanaca na idejama Revolucije i Deklaracije nezavisnosti nakon sticanja nezavisnosti, uspostavile su i „tradiciju politički odgovornog materinstva”. (Zaharijević, 2010: 163) Isključenost žena iz narativa o očiglednim istinama i jednakosti svih ljudi⁶ implicira da žensko pitanje stavlja pod sumnju univerzalnost Deklaracije nezavisnosti, pa će Kedi Stenton napisati Deklaraciju o osećanjima⁷, koja radikalizuje američki ženski pokret proklamovanjem ideje o univerzalnoj jednakosti muškaraca i žena.

Američki ženski aktivizam, međutim, pati od sebi svojstvene kontroverze. Može se uočiti da se, paralelno sa subverzivno-progresivnim elementima, u 19. veku razvijaju konzervativno-retrogradne tendencije unutar ženskog aktivizma, inspirisane pretežno radikalnim hrišćanskim fundamentalizmom, o čemu najbolje svedoči gorepomenuti trezvenjački pokret. Druga manjkavost proističe iz klasnih i rasnih preferencija. Do sredine 19. veka, većina američkih aktivistkinja bile su žene iz viših slojeva društva, koje politički kapacitet žena iz nižih klasa nisu prepoznavale

[6] Upotrebom imenice *men* u frazi “All men are created equal”, umesto integralnog pojma *people*.

[7] Elizabet Kedi Stenton (*Elizabeth Cadi Stanton*, 1815–1902), aktivistkinja, abolicionistkinja i liderka ranog ženskog pokreta. Njena Deklaracija o osećanjima (*The Declaration of Sentiments*, 1848), predstavljena na Konvenciji u Seneka Folsu, jedan je od ključnih događaja američkog feminizma u 19. veku.

kao relevantan. Najveća prepreka punom razvoju ženskog progresivnog političkog angažmana bilo je, međutim, ropско pitanje.

Nesloboda je bila zajednički imenitelj za poziciju crnog roba i bele žene u američkom 19. veku, što je od abolicionizma načinilo izvorište ženskog pokreta. Američke su sifražetkinje u najvećem stepenu bile, u isto vreme, i borci za ukidanje ropstva. Istorijski razvoj i ustavno-pravni procesi nakon Građanskog rata pokazaće, međutim, unutrašnju manjkavost ženskog pokreta. Usvajanje 15. amandmana⁸ unelo je raskol u ženski pokret i pocepalo ga na dve frakcije. Oslobođenje robova i davanje prava glasa i građanskog statusa nekadašnjim muškim robovima izvršilo je ustavno-pravno integraciju muške populacije, a izjednačilo crne i bele žene u njihovoj pravno-političkoj nevidljivosti i obespravljenosti. Veliki broj belih sifražetkinja nije mogao da prihvati da bude u istom pravnom statusu sa nekadašnjim crnim ropkinjama. Rodno-rasna diskriminacija na relaciji bela žena – crna žena predstavlja tako poseban, invertovan patološki oblik političkog ponašanja koje rečito govori ne samo o značajnom ograničenju ženskog pokreta s kraja 19. veka, već je ogledalo čitavog američkog društva na kraju ovog stoleća. Dubinski problem koji je donela emancipacija robova, a koja nije izazvala unutrašnju emancipaciju bele kulture, najbolje se vidi na primeru tenzija unutar ženskog pokreta koji, „kada su žene počele da govore kao žene, njihov govor je bio govor belih žena o belim ženama”. (Zaharijević, 2010: 170) Iako će se pokret kasnije konsolidovati, njegovo usmerenje nakon 15. amandmana rečito govori u prilog teze da na pitanja o Sjedinjenim Državama nikada nema jednostavnih odgovora.

Umesto zaključka

Oba oblika udruživanja u SAD tokom 19. veka – neformalni i organizovani pokreti – predstavljaju građansku reakciju na određene društvene pojave, odnosno anomalije. Uočava se sklonost ka udruživanju, koja se razume kao efikasan mehanizam u pokušaju da se uočena društvena anomalija poništi. Bilo da se radi o velikom, istorijski važnom pokretu ili, pak, lokalnoj inicijativi, građanska akcija zajednički je imenitelj svih američkih pokreta u 19. veku. Posebnost američkih pokreta leži u činjenici njihovog zajedničkog, verskog korena, koji generiše delimične integrativne procese između njih, međusobno ih preplićući i prelivajuć. Nedostatak njihovog većeg uticaja na razvoj američkog društva posledica je ustavno--pravnog okvira, ekonomskih odnosa, državnog uređenja, kao i uočene sklonosti lidera pokreta da se društveni fenomeni posmatraju izolovano i u okviru svojih interesa, što je onemogućavalo sistemsko sagledavanje šireg društvenog konteksta problema koji su političkim organizovanjem pokušavali da reše.

[8] „Pravo glasa građana Sjedinjenih Država ne mogu Sjedinjene Države, niti ma koja od država, uskratiti ili ograničiti zbog rase, boje kože ili ranijeg robovanja. Kongres ima pravo da odgovarajućim zakonima sprovede u život odredbe ovog člana.”

Controversy of social movements in the United States during the 19th century

Abstract

Creation of political associations has been the part of American political culture since the colonial era. Constitutional protection of the right to assemble allowed the development of numerous social movements and groups. Although the First Amendment enabled citizens to politically organize and become political force, there are some contradictions that characterize civil activism during the 19th century. By observing these shortcomings in that period, the author seeks for the answer why the right to peaceful assembly didn't result in greater influence of the social movements on the development of the American socio-political order. The paper is made up of material from the doctoral dissertation of the author, "Political and Legal Values of the United States in the Light of American Critical Thinking during 19th century", which she defended at the Faculty of Political Science in Belgrade on September 5, 2018.

Key words

USA, social movements, Abolitionism, Women's Right Movement, Temperance movement, political parties, Labor movement, United States Constitution.

Literatura

- Beard, Charles, A. (1961). *An Economic Interpretation of the Constitution of the United States*. New York, The Macmillan Company.
- Burke, Martin J. (1995). *The Conundrum of Class; Public Discourse on the Social Order in America*. Chicago, The University of Chicago Press.
- Foner, Eric. "Radical Individualism in America: Revolution to Civil War". In: Leonard P. Liggio, *Literature of Liberty*, (July/September 1978, vol. 1, No. 3).
<https://oll.libertyfund.org/titles/liaggio-literature-of-liberty-july-september-1978-vol-1-no-3> (30. 8. 2016).
- George, Henry (2008). *Progress and Poverty; An inquiry into the cause of industrial depressions and of increase of want with increase of wealth... The Remedy*. New York, Robert Schalkenbach Foundation.
- Hofstadter, Richard (1973). *American Political Tradition (And the Men Who Made It)*. Vintage Books Edition.
- Mašović, Dragana (2002). *Sudbinski snovi: uvod u američke studije: udžbenik za studente anglistike*. Niš, Zograf.
- Tomlins, Christopher L. (2002). *Law, Labor, and Ideology in the Early American Republic*. Cambridge University Press
- Zaharijević, Adriana (2010). *Postajanje ženom*. Beograd, Rekonstrukcija Ženski fond.
- Zinn, Howard (1990). *Declarations of Independence; Cross-Examining American Ideology*. New York, Harper Collins Publishers, Harper Perennial.

UDK 321.7(491.77)

Institucionalno poverenje i participacija građana kao indikatori merenja stepena krize predstavničke demokratije

Sažetak

Glavnu pažnju u tekstu usmeravamo ka pitanjima konsolidacije demokratije kroz veće učešće građana u procesu donošenja ključnih političkih odluka i merenju stepena poverenja u političke institucije, koje posmatramo kao indikatore koji istovremeno ukazuju kako na osnaživanje tako i na krizu u koju je liberalna demokratija zakoračila. U radu ukazujemo na koncept formalnog ali ne i suštinskog delovanja institucionalnih sistema mnogih demokratskih zajednica. Bavimo se i pitanjem zašto su indikatori o kojima govorimo inherentni za krizu demokratije na globalnom nivou, sa jedne strane, a iz kog razloga ukazuju na nizak stepen demokratije u Republici Srbiji, sa druge. Na osnovu usmeravanja na ključne indikatore koji ukazuju na krizu demokratije, otkrivamo koji su zapravo glavni deficiti demokratije, i na osnovu njihovog prepoznavanja nudimo strategiju rehabilitacije demokratskih zajednica.

Ključne reči

Participacija, poverenje, demokratija, postdemokratija, kriza demokratije, demokratski deficit, Srbija

* Autor je doktorand na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu. e-mail: elez.milenko@mts.rs

Uvod

Sa današnje tačke gledišta i u kontekstu razvoja demokratije, postali smo svedoci da je demokratija tačku svog najrazvijenijeg stadijuma i afirmacije dostigla početkom 21. veka u velikom broju zemalja sveta, da bi vrlo brzo posle toga krenula putem razgradnje i linijom na kojoj stiže sve veći broj svojih kritičara, kako u okviru akademske zajednice tako i na nivou šire političke zajednice.¹ Iako veoma omražena tokom 20. veka, i praktično kao pojam sa priličnom merom nerado korišćena, demokratija postaje u jednom trenutku lek za sve bolesti, rešenje za sve probleme. Demokratski trenutak obeležen sveopštom euforijom i entuzijazmom za političkom participacijom građana brzo je prerastao u trenutak krize praćene pojavom nekih novih političkih stranačkih identiteta na kojima svoju vladavinu počinju da grade neke nove korporativne elite.² Međutim, iako dobija na svim frontovima i trijumfuje u većini zemalja, demokratija ipak na početku 21. veka dostiže tačku kontradiktornosti koja istovremeno postaje tačka njene razgradnje i postepene degradacije. Indikator degradacionog procesa u koji je demokratija zakoračila bio je sve niži stepen poverenja u ključne političke institucije u užem i potpuno razočaranje građanstva u demokratske ideje i vrednosti u širem smislu. Takva vrsta razočaranja predstavlja rezultat onoga što je Norberto Bobio nazvao *razlikom između obećanog i ostvarenog*.³

Slabljenje temelja demokratije kao sistema vrednosti može se uočiti i kroz degradaciju jedne društvene klase koja je svojevremeno izgradila

[1] David Beetham, *Parlament i demokratija u XXI veku*, Program Ujedinjenih nacija za razvoj, Interparlamentarna unija, Beograd, 2013, str. 1. Prevod: Zorana Delević Rakić.

[2] Kolin Krauč, *Postdemokratija*, Karpos Books, Beograd, 2014, str. 64.

[3] David Beetham, *Parlament i demokratija u XXI veku*, Program Ujedinjenih nacija za razvoj, Interparlamentarna unija, Beograd, 2013, str. 1. Prevod: Zorana Delević Rakić.

društvo u kome su se institucionalizovale javne politike, odnosno politike od opšteg interesa. Na talasima kapitalističkog duha stvorena je, unutar novog političkog i pravnog kostura, nova korporativna elita koja je kao osnovni cilj u svojoj političkoj agendi postavila безусловnu želju za sticanjem i maksimalizacijom stečenog kapitala na račun realizacije političkih programa namenjenog široj političkoj zajednici.

Snalaženje krize liberalne demokratije u fazi postdemokratije

Paradigma da pojedinci jesu jednaki predstavnici narodnog suvereniteta i izvor njenog legitimiteta jeste ideja u koju demokratija veruje. Međutim, ta ideja je demokratiju usmerila na loš put i podstakla da u mnogim državama jedan od glavnih nosećih stubova demokratije, a to je neosporno konsolidovano i ciljno usmereno civilno društvo, popusti pod sopstvenom težinom i postane isuviše politizovano. Potpuno je jasno da je prisustvo civilnog društva u demokratskim zajednicama neophodno, jer upravo ono predstavlja mehanizam pomoću koga se može održati balans između društvenih i političkih vrednosti na kojima počiva politička zajednica. Mišljenja sam da jedna od glavnih pretnji stabilnosti demokratskom režimu dolazi upravo od strane jednog od njenih nosećih stubova, a to je polje civilnog društva. Ovo mišljenje gradim na osnovu argumenta koji ukazuje da je civilno društvo postalo i postaje sve više depolitizovano, što direktno utiče na kvalitet i opus političke participacije. Ulaskom u proces depolitizacije, civilno društvo gubi svoj jasan identitet i kritički odnos prema vlasti. Takva vrsta odnosa civilnog društva i države, kao i načina na koji se vodi politika između ova dva aktera, ima za posledicu stvaranje percepcije o tome da je demokratija kao režim poprimila nepopularan i neodgovoran oblik vladavine izabраниh predstavnika. Neodgovorna demokratska vlast, u širem, i neorganizano i bez jasne strategije civilno društvo, u užem smislu, od biračkog tela stvara apatičnu i apolitičnu masu, što predstavlja jedan od ozbiljnih demokratskih deficita. Ovaj problem svakako ne treba ignorisati, naročito ukoliko se u obzir uzme ideja koja potiče od Hegela, a koja podrazumeva da je temelj svake moderne nacionalne države upravo građanin kao stvaralac.⁴ Od tog građanina očekuje se da bude politički emancipovan i odgovoran, spreman da aktivno reaguje na uzurpaciju sopstvenih prava, što će mu omogućiti da se u potpunosti distancira od one vrste građana koji su u potpunosti infantilni da preuzmu odgovornost za sopstvena dela i koji kao takvi odgovaraju podaničkom tipu kulture koji, prema empirijskim istraživanjima, dominira u Srbiji.⁵ Budući da je u Srbiji na snazi nizak

[4] Milan Matić, *Liberalizam, populizam i demokratija – tri eseja iz političke teorije*, Javno preduzeće, Službeni list SRJ, Beograd, 2002, str. 188.

[5] Zoran Stojiljković, „Status demokratije i pretpostavke i uslovi njenog ukorenjavanja i konsolidacije u Srbiji”. U: *Godišnjak*, 2008, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2008, str. 73–74.

stepen demokratske, odnosno visok stepen autoritarne političke kulture, kako od strane većine onih koji upravljaju tako i od strane većine onih nad kojima se upravlja, mogućnost i osnov za stvaranje dobro organizovanog civilnog društva, kao preduslova stabilnog demokratskog režima, na veoma je niskom nivou. Građani ne samo da nisu dovoljno organizovani i međusobno povezani, već imam utisak da većina građana Republike Srbije nije dovoljno informisana u pogledu korpusa ljudskih prava koja im pripadaju. Stoga, često nisu u situaciji da prepoznaju eventualni vid kršenja njihovih prava, pa shodno tome ostaju pasivni posmatrači. Ovo svakako u širem kontekstu implicira da nedovoljno konsolidovano civilno društvo onemogućava građane ne da se izjasne o tome kakvu vlast žele, već da željenu vlast i dobiju. Pored ove ocene, postalo je očigledno da se danas u modernoj predstavničkoj demokratiji stanje kolektivnog donošenja odluka na nivou političke zajednice sve teže postiže, što možemo da posmatramo kao jednu vrstu paradoksa u koji demokratija korača. Naravno, u kontekstu pozicije građana u demokratskim režimima i načina na koji oni grade svoj odnos prema istom, treba imati u vidu upravo demokratsku teoriju koja naglašava kako građani, pa čak i oni prosveteni koji bi u mnogim oblastima mogli i trebalo da učestvuju, ipak ostaju „potrošači ponuđenih delatnosti i pasivni posmatrači”.⁶

Moderna demokratija kao režim, ali i kao ideja kolektivnog donošenja odluka, treba da posluži jačanju mogućnosti i postavljanju uslova pod kojima će pojedinac biti u stanju da prizna pravo drugog pojedinca na postizanje osećaja zadovoljstva.⁷ S aspekta odnosa pojedinca i kolektiva čiji je on neraskidivi član, susrećemo se sa pitanjem: da li demokratski režim treba da odražava kolektivni duh ili da pre svega služi kao mehanizam putem koga ćemo zaštititi najpre lični interes pojedinca? Sa jedne strane, prisutna je kritički orijentisana teza o političkoj neutralnosti demokratije i davanju prednosti kolektivu naspram pojedinca kao njegovom članu,⁸ kao i logika na osnovu koje funkcioniše demokratsko društvo, a koja se ogleda u postizanju kolektivne mogućnosti da odlučujemo o svemu što utiče na politički, ekonomski i društveni razvoj političke zajednice, a sve sa ciljem da tu zajednicu uredimo prema sopstvenim potrebama. Naravno, u pogledu pitanja ko i na koji način treba da donosi odluke, strogo treba voditi računa o jednom veoma bitnom pitanju: da li možemo sa sigurnošću tvrditi da odluku koju ne donose svi kao celina nužno treba odbaciti kao nedemokratsku i lošu? Ako posmatramo s aspekta demokratske odluke onda svakako da. Neosporno je da je demokratskije ono društvo u kome se odluka donosi demokratskim putem. Ukoliko, pak, posmatramo u kontekstu donošenja što pravičnije odluke onda svakako ne. U tom smeru

[6] Dragan Simeunović, *Teorija politike: rider, I deo*, Udruženje Nauka i društvo, Beograd, 2002, str. 247-249.

[7] Džon Plamenac, *Čovek i društvo (prvi deo)*, CID/Pobjeda, Podgorica, 2006, str. 11.

[8] Karel Bekman i Frenk Karsten, *Demokratija - mit i stvarnost*, Global Book i Liberalni centar Katalaksija, Novi Sad, 2012, str. 17-20.

razmišlja i Adam Swift kada na osnovu analize prava na pojedine odluke, poput odluke na izbor religije koju želimo da propovedamo, pravi jasnu razliku između valjane i demokratske odluke. Drugim rečima, odluka ne mora da bude pravedna samo zato što je doneta na demokratski način.⁹ Pa ipak, mnogi, sa druge strane, smatraju da se suština demokratije ne iskazuje kroz donošenje mudrih i pravednih odluka, već kroz donošenje odluka od strane građana. U tom kontekstu demokratiju analizira i Ronald Dvorkin, koji smatra da političke odluke treba donositi na demokratski način, koji se bazira na stavu koji artikuliše većina građana.¹⁰ Time se ispunjava preduslov za ostvarivanje ravnopravnosti birača i stvara osnov za čvrstu i stabilnu demokratsku zajednicu. Ono što svakako posebno moramo imati u vidu kada govorimo o odnosu pojedinca i kolektiva u procesu donošenja odluka jeste činjenica da svaka odluka koja se donese od strane pojedinca mora biti u skladu sa određenim pravilima kako bi uopšte mogla da bude prihvaćena kao kolektivna odluka.¹¹ Drugim rečima, demokratija predstavlja režim unutar koga moć, na osnovu zakona, postaje pravo koje pripada velikom broju građana, a ne samo jednom pojedincu. Dalje, na osnovu tog prava građani uzimaju učešće u kreiranju zakona i procedura. Naravno, kada je reč o donošenju odluka od strane građana u okviru predstavničke demokratije, u obzir treba uzeti i pitanje „dvostrukog procesa odlučivanja“, pod kojim se podrazumeva da građani jesu ti koji prvo biraju svoje predstavnike, a potom ti predstavnici donose određene političke odluke, a sve to u cilju zastupanja interesa tih građana u različitim političkim institucijama i različitim formama donošenja odluka.¹²

Distinkcija koja se pravi između ispravnosti i legitimiteta upućuje nas na napetost koja zapravo postoji između demokratije i političke filozofije.¹³ Međutim, ovo pitanje se dodatno razjašnjava i kroz ukazivanje na ideju javnog uma i ideala koji treba da sledi demokratsko građanstvo.¹⁴ U tom kontekstu, ideja javnog uma nije usmerena ka državi kao političkom savezu već ka građanima kao članovima tog saveza, koji kao političko društvo treba da definišu istu poziciju sa koje će urediti svoje međusobne odnose.¹⁵ U demokratskoj zajednici ideja javnog uma omogućava građanstvu da kao celina i kolektiv vrše političku moć kroz mogućnost kreiranja konstitucionalnog institucionalnog okvira unutar koga će oni delovati.

[9] Adam Swift, *Politička filozofija*, Clio, Beograd, 2008, str. 26.

[10] Isto, str. 224.

[11] Nenad Kecmanović i Bojan Vranić, *Koncepti i problemi političke teorije*, Čigoga štampa, Fakultet političkih nauka, Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2009, str. 148.

[12] Više o dvostrukom procesu odlučivanja pogledati u: Dragan Simeunović, *Uvod u političku teoriju*, Institut za političke studije, Beograd, 2009, str. 167-168.

[13] Adam Swift, *Politička filozofija*, Clio, Beograd, 2008, str. 213.

[14] Đorđe Pavićević, „Javni um kao politički ideal: shvatanje Džona Rolsa“, Originalni naučni rad. U: *Filozofija i društvo*, Fakultet političkih nauka, 2007.

[15] Isto, str. 209.

Međutim, ovde se javlja jedna poteškoća za građane, a ona se direktno odnosi na granice javnog uma koje bi građani trebalo da poštuju. Ono što javni um zahteva od građana kao pojedinca jeste njegova sposobnost da sopstveni glas i izbor, koji je donet na osnovu određenih političkih vrednosti, racionalno objasni drugom pojedincu te političke zajednice, kako bi se uspostavila ravnoteža političkih vrednosti, a samim tim i ravnoteža celokupnog političkog sistema.¹⁶ Posmatranje demokratije u kontekstu ideala koji ona treba da dosegne nije nimalo lako, budući da je demokratija, kako to tvrdi Adam Swift, postala prilično neodređena kao ideal, naročito kada se prihvati činjenica da se demokratija koristi kao opšti izraz za bilo koji aspekt društva ili političkog sistema koji se želi prikazati u najboljem svetlu.¹⁷

Dodatni deficit sa kojim se suočavaju kako stabilne demokratske zajednice tako i one koje su u procesu konsolidacije jeste neispunjavanje osnovnog preduslova liberalno-demokratskog režima, a to je prisustvo jasne kompeticije unutar institucionalnog sistema.¹⁸ Nepostojanje jasno profilisane opozije i deficit političke volje da se ista ujedini, stvara ambijent u kome vlast ulazi u polje neodgovornog ponašanja praćenog nepostojanjem odgovornosti za političko delovanje. Takva vrsta neodgovornosti obesmišljava celokupan institucionalni sistem, i to u smislu da političke institucije postaju vakuum bez političke energije. Takvo političko institucionalno stanje britanski politikog Kolin Krauč naziva postdemokratijom.¹⁹ Ovo institucionalno stanje inherentno je kako za režime koji su u procesu konsolidacije, odnosno polukonsolidovane demokratije, tako i za liberalno-demokratske režime koji su zakoračili u stanje postdemokratije. Međutim, odnos ovih režima vlasti daleko je specifičniji i oni svakako nisu u istoj institucionalno političkoj poziciji. Taj odnos najbolje se može analizirati kroz dva aspekta. Prvi se tiče demokratske vladavine i vlade koja kao institucija sprovodi tu vladavinu, dok se drugi usmerava na vezu koju vlada ostvaruje sa građanima unutar političke zajednice. Dok se u demokratijama niskog intenziteta, a u koje po mnogim ocenama spada i Srbija,²⁰ vlada nalazi u procesu decentralizacije i sklona je ulasku u političku krizu, vlada u liberalnim demokratijama nije u potpunosti autonomna u procesu donošenja odluka, već ima podršku od strane korporativnog sektora. Međutim, upravo ta vrsta podrške onemogućava vladu da deluje samostalno, praveći od nje „institucionalnog idiota”.²¹

[16] Đorđe Pavićević, „Javni um kao politički ideal: shvatanje Džona Rolsa”, Originalni naučni rad. U: *Filozofija i društvo*, Fakultet političkih nauka, 2007.

[17] Adam Swift, *Politička filozofija*, Clio, Beograd, 2008, str. 208.

[18] Zoran Stojiljković, „Status demokratije i pretpostavke i uslovi njenog ukorenjivanja i konsolidacije u Srbiji”. U: *Godišnjak*, 2008, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2008, str. 73-75.

[19] Kolin Krauč, *Postdemokratija*, Karpos Books, Beograd, 2014.

[20] Zoran Stojiljković, „Status demokratije i pretpostavke i uslovi njenog ukorenjivanja i konsolidacije u Srbiji”, nav. delo, str. 73-75.

[21] Kolin Krauč, *Postdemokratija*, nav. delo, str. 63.

Zajedničko za obe egzekutive jeste njihov loš odnos sa građanima, koji postaju predmet manipulacije od strane različitih timova stručnjaka koji kontrolom tih građana od istih prave apatičnu masu, koja reaguje samo na one signale koji su poslati.²² Na taj način, igra zvana demokratija odvija se između dve vrste aktera, izabranih i interesnih elita, pri čemu građani postaju publika koja aplauzom treba da omogućiti legitimitet te igre. Imajući to u vidu, možemo da zaključimo da polukonsolidovana demokratija i postdemokratija predstavljaju dva suprotna pola iste demokratske parabole.²³

Stanje postdemokratije u koju su zapadne demokratije zakoračile ukazuje da su pojedini temelji idejnih vrednosti na kojima je demokratija izgrađena oronuli, i da se za kratko vreme sva pažnja mora usmeriti na njihovo obnavljanje. U suprotnom, doći će do njihovog potpunog sloma, i demokratske elite i režime zameniće oni režimi i elite koji će imati karakter autokratskih. Kako do toga ne bi došlo, demokratija mora konačno da se osvrne na rešavanje mnogih uslova koji joj se teorijski postavljaju, poput uslova jačanja civilnog društva, uspostavljanja adekvatnog i odgovornog političkog društva, podizanja svesti o neophodnosti jake političke kulture i visokom stepenu kako političke tako i građanske participacije. Činjenica koja ukazuje na nizak stepen participacije građana, koja postaje specifična i za mnoge zapadne liberalne demokratske države, kao i mogućnost da građani kroz istu utiču na dizajniranje političkih institucija, upućuje nas na potragu za odgovorom na pitanje: Da li će demokratija opstati?

Ravnoteža između prekomerne kolektivne participacije i individualne apstinencije

Jedan od težih zadataka koji se očekuje od političkih elita unutar predstavničke demokratije jeste upravo uspostavljanje balansa između velikog broja zahteva koji se šalju državi i stvaranja na taj način totalnog građanina, sa jedne strane, i velikog broja apolitičnih pojedinaca koji, uprkos posedovanju sopstvenog stava, neće isti da izraze na način na koji to predviđa demokratija. Ovo pitanje predstavlja zapravo tezu o „budućnosti demokratije“, o kojoj govori Norberto Bobio, i to u onom kontekstu kada demokratiju zapravo posmatra kao režim u kome moć u participiranju donošenja odluka pripada velikom broju članova jedne političke zajednice.²⁴ Neispunjavanje ovog zadatka demokratiju nužno vodi u jednu vrstu paradoksalnog stanja. Posledica tog paradoksa jeste sve veće odsustvo zadovoljstva pojedinaca što direktno povećava broj kritičara usmerenih ka predstavničkoj demokratiji, odnosno sve veći broj građana koji iskazuju sve veći stepen nepoverenja u političke institucije i politiku

[22] Kolin Krauč, *Postdemokratija*, Karpos Books, Beograd, 2014, str. 11.

[23] Isto, str. 32.

[24] Norberto Bobio, *Budućnost demokratije*, Filip Višnjic, Beograd, str. 80.

koju one sprovode. Međutim, ovde je potrebno napraviti digresiju, kako bismo upravo kroz jedan od pristupa u istraživanju demokratije, bihejvioristički pristup, ukazali na ponašanje birača unutar demokratskih režima. Ovaj pristup veoma je važan budući da kao normativnu implikaciju uključuje „tezu o stabilizujućoj apatiji“, na osnovu koje je omogućeno da se „demokratska teorija elita približi demokratskom elitizmu“. ²⁵ Takođe, „bihejvioralni činioци podrazumevaju da se svi politički akteri ponašaju u skladu sa demokratskim procedurama i pravilima, a da pritom ne znamo kakav je zaista njihov odnos prema vrednostima na kojima počivaju demokratska društva i režimi“. ²⁶ Drugim rečima, možda je njihov odnos prema demokratiji unapred isplaniran i taktički. Takva vrsta pristupa predstavlja opasnost po predstavničku demokratiju, jer omogućava da formalno poštovanje procedura postane uzrok urušavanja njenih temeljnih vrednosti, a to su pre svega duboko verovanje u ideju da demokratija predstavlja najbolji poredak i da je, shodno tome, neophodno poštovati demokratske procedure i institucionalne mehanizme. ²⁷

Kada je konkretno reč o Srbiji, pitanje poverenja u institucionalni sistem, odnosno kultura poverenja u širem kontekstu usko je vezana za političku kulturu kao takvu. Zanimljivo je da teza o stepenu poverenja u političke institucije sa sobom nosi dve ključne kontradiktornosti. Prva kontradiktornost se tiče činjenice da građani, uprkos niskom stepenu poverenja ukazanog ka političkim institucijama, i dalje izlaze na izbore i glasaju za svoje kandidate. Stepenu izlaznosti građana u okviru poslednjih nekoliko izbornih turnusa nije mnogo oscilirao, što nam govori da pitanje građanskog aktivizma nije direktno vezano za pitanje kulture poverenja. Dodatna kontradiktornost koja se može uočiti tiče se veze između ideja i sistema vrednosti koji se programski i teorijski nude pre izbora, sa jedne, i onih političkih elita koje te ideje treba da realizuju nakon izbora, sa druge strane. Drugim rečima, pojedina demokratska načela izgledaju prilično privlačno, ali je poverenje u one koji treba da sprovode i utemelje ta načela veoma nisko. Građani ne žele da svoje poverenje usmere ka onim političkim institucijama koje ne sprovode četiri temeljne vrednosti koje bi morale, a to je da iznose istinu i time budu transparentne, da ispunjavaju obećanja, da se ponašaju pravedno i da budu u jednoj vrsti solidarnih odnosa sa sopstvenim građanima. ²⁸ Budući da institucionalni sistem Republike Srbije, nažalost, još uvek nije utemeljen na ovim principima, postoji potencijalna opasnost da naša polukonsolidovana demokratija poprimi i neka obeležja postdemokratije u kojoj su građani pasivni, apatični i pozvani da glasaju, ali ne i da suštinski biraju. Ono što

[25] Dragan Simeunović, *Teorija politike: rider, I deo*, Udruženje Nauka i društvo, Beograd, 2002, str. 238-240.

[26] Dušan Pavlović i Slobodan Antonić, *Konsolidacija demokratskih ustanova u Srbiji posle 2000. godine*, Javno preduzeće Službeni glasnik, Beograd, 2007, str. 195.

[27] Isto, str. 195.

[28] Klaus Ofe, *Modernost I država*, Filip Višnjić, Beograd, 1999, str. 47.

je posebno važno naglasiti jeste činjenica da stepen poverenja građana u političke institucije, ali i u institucije uopšte, direktno predstavlja rezultat percepcije koju građani imaju o društvenim i političkim problemima, kako na makro tako i na mikronivou. Imajući to u vidu, pitanje poverenja posmatramo zapravo kao jednu vrstu refleksije odgovarajućeg stepena zadovoljstva građana sveopštim životom u političkoj zajednici. Koliko je važan odgovarajući stepen zadovoljstva građana za demokratiju potvrđuje i etička teorija utilitarizma, po kojoj je cilj svakog pojedinca dostizanje maksimalnog zadovoljstva unutar jedne zajednice.²⁹

Pored činjenice da mreža partokratije, nepotizma i političkog primitivizma direktno determiniše nizak stepen kulture poverenja, uzrok treba tražiti i u predizbornoj patologiji,³⁰ odnosno o svesnoj primeni prljave izborne kampanje praćene demagoškim govorima, nerealnim obećanjima i populističkim namerama učesnika u kampanji. Takva vrsta predizborne patologije jeste jedan od uzroka postojanja nedovoljnog broja aktivnih birača, kao i postavljanja brojnih pretpostavki o učesnicima u kampanji, poput one koju najčešće čujemo: „Svi su oni isti, sve im boje lepo stoje”, odnosno „svi političari su isti”.³¹ Ovakva vrsta pretpostavki svakako umanjuje značaj demokratije unutar jedne političke zajednice i direktno utiče na broj građana koji su zainteresovani da svojim participiranjem menjaju nešto u sredini u kojoj žive. Međutim, veoma je bitno podvući da pojedini autori odlaze korak dalje tvrdeći da prevelika participacija građana na svim nivoima procesa odlučivanja može voditi ka opštim frustracijama.³² Tako, na primer, Našold smatra da „većina pojedinaca nije politički motivisana”, kao i da prosečan građanin „nije dovoljno čvrst da primi činjenicu da polovina donetih odluka, a koje bi trebalo da izražavaju njegovu volju”, ipak rezultatski gledano ispadnu protiv njegove volje.³³ Takvo saznanje može dovesti do određenog stepena frustracija, a koja dalje ima negativne implikacije po demokratizaciju celokupnog sistema. Ipak, i takvu vrstu frustracija moguće je u određenoj meri i u određenom vremenskom periodu anulirati, i to na način da se kroz određeni proces socijalizacije stekne vremenom sposobnost na toleranciju u situacijama kada je pojedinac nadglasan.³⁴

Ideja o učešću građana u konstitucionalizaciji političkih institucija posebno je izražena i u savremenoj političkoj teoriji, u kojoj se kao potreba ističe upravo mogućnost učešća građana u dizajniranju i redizajniranju

[29] Vladimir Pavićević, „Kada je politički sistem demokratski?” U: *Godišnjak*, 2007, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, str. 155.

[30] Srećko Mihailović, *Predizborna patologija*. U: *Zašto glasam, kako glasam, ako uopšte glasam*. Zbornik radova sa konferencije, Friedrich Eber Stiftung, Beograd, 2012, str. 59.

[31] Isto, str. 63.

[32] Dragan Simeunović, *Teorija politike: rider, I deo*, nav. delo, Beograd, 2002, str. 244–245.

[33] Isto.

[34] Isto.

političkih institucija, kako bi one bile u stanju da odgovore na zahteve i potrebe građanstva.³⁵ Vremenom, depersonalizovane i depolitizovane političke institucije, koje predstavljaju ključ uspešne demokratije, postale su potpuno personalizovane i privatizovane od strane političkih aktera. Ipak, u praksi se participacija građana svodi na formalno povremeno izjašnjavanje o izboru određenih predstavnika kojima treba da prenesemo legitimitet i eventualno referendumsko izjašnjavanje o najvišem pravnom aktu ili nekom drugom aktu bitnom za konstituisanje političke zajednice. Štaviše, u pojedinim demokratskim društvima i ovaj vid referendumskog izjašnjavanja je u određenim situacijama ukinut, pa tako, primera radi, novi Ustav Republike Srbije iz 2006. godine pojednostavljuje proceduru promene najvišeg pravnog akta time što ukida praksu obaveznog referenduma i izjašnjavanja građana o promeni ustava o pojedinim preambulama, već ostavlja mogućnost da institucija Narodne skupštine odluči da li će promena Ustava u pojedinim segmentima biti stavljena na referendumsko potvrđivanje od strane građana.³⁶ Smatram da se ovom mogućnošću koja se stavlja legaslativi na raspolaganje snižava transparentnost političkog procesa i političkog nadmetanja, čime se direktno podstiče apatija i nezainteresovanost građana unutar političke zajednice. Međutim, demokratija podrazumeva nešto sasvim drugo. Aktivizam i veća izlaznost su svakako neophodne za jačanje demokratskog društva i demokratske kulture, budući da veća izlaznost zapravo znači veći legitimitet samog izbornog procesa. Ono što naravno moramo imati u vidu kada govorimo o referendumskom izjašnjavanju jeste upravo prisustvo referendumske demokratije, koja se „nameće” kao neka srednja vrednost i srednje rešenje između primarne i predstavničke demokratije.³⁷ Ugrožavanjem i otklonom od te vrste demokratije, koju možemo percipirati kao jednu vrstu „vezivnog tkiva”, gubi se i njena velika prednost, a to je izbegavanje diskusije u procesu donošenja određene političke odluke. Takva prednost može biti od posebne važnosti upravo za ona demokratska društva koja su u procesu konsolidacije, odnosno u poziciji da za relativno kratko vreme donesu političke odluke od velike važnosti za demokratizaciju njihovog političkog sistema.

Naravno, aktivnost građana kako na samim izborima tako i između dva izborna ciklusa, zavisi direktno od političkog sistema u širem, i izbornog sistema u užem smislu. Otklanjanjem nedemokratskih elemenata u izbornom sistemu, za šta je prethodno neophodan konsenzus glavnih političkih aktera, motivišu se i podstiču građani da pruže podršku nekoj ideji i politici koja se nađe na izbornoj agendi.³⁸

[35] Vukašin Pavlović, *Kvalitet političkih institucija*, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Centar za demokratiju, Beograd, 2010, str. 19.

[36] „Ustav Republike Srbije”, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 98, Beograd, 2006, član 203.

[37] Više o referendumskoj demokratiji videti u: Dragan Simeunović, *Teorija politike: rider, I deo*, nav. delo, str. 233-240.

[38] Slaviša Orlović, „Klasična i savremena shvatanja demokratije”. U: *Godišnjak*, 2008, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, str. 52.

Posledica deficita aktivnog učešća u odlučivanju unutar političke zajednice jeste i nepostojanje političke odgovornosti od strane političke elite kojoj odgovara nizak nivo informisanosti od strane građana. Teza o apolitičnom ponašanju članova jedne političke zajednice direktno se oslanja na drugu Paretovu tezu koja dodatno osnažuje teorijsku kritiku demokratije, a koja se odnosi na pitanje postojanja elita koje su svojstvene svakom, pa i demokratskom društvu, i koje stoga direktno onemogućavaju širu participaciju građana degradirajući na taj način i suštinu demokratije kao vladavine naroda. Dodatno, kao autor koji je, pišući o elitama, naglašavao njihovu superiornost na polju sposobnosti, on je direktno istakao koliko je zapravo onima koji tu sposobnost ne poseduju teško da dođu u priliku da uzmu učešća u procesu donošenja ključnih odluka na nivou jedne političke zajednice.

Umesto zaključka: Vredi li boriti se za demokratiju?

Pitanje borbe za demokratske vrednosti i demokratiju kao režim svakako ne bi trebalo poistovećivati sa tezom o budućnosti demokratije koju smo u ranijem delu teksta pominjali. Dva su razloga zbog čega to naglašavamo. Prvi se tiče činjenice da budućnost demokratije, koliko god se trudili, ne možemo predvideti.³⁹ Drugi razlog, sve dok se borimo i verujemo da demokratske vrednosti onemogućavaju pojavu autokratskih režima opstanak demokratskih režima ne treba dovoditi u pitanje.

Moderna predstavnička demokratija kao režim, i kao kolektivizam, treba da posluži jačanju mogućnosti i postavljanju uslova pod kojima će pojedinac biti u stanju da prizna pravo drugog pojedinca na postizanje osećaja zadovoljstva.⁴⁰ Sve dok demokratski režim ne dođe u potpuno stanje ravnoteže, odnosno dok se u potpunosti ne završi proces reforme elemenata koji čine demokratiju, a koji pripadaju režimu koji je prethodio demokratiji, budućnost „vladavine naroda“ neće biti svetla. Međutim, čini mi se da ta budućnost ima smisla jedino u režimu koji je još uvek u „dolasku“ u pojedinim nacionalnim državama. Države poput Republike Srbije moraju u budućnosti da rade na jačanju osnovnih temelja na kojima će izgraditi demokratsko društvo, kako bi ono bilo u stanju da se odupre novim izazovima i krizama. U tom kontekstu, neophodno je raditi na stvaranju odgovorne političke elite koja će za svoje političke odluke biti odgovorna konsolidovanom, dobro organizovanom i kritički nastrojenom civilnom društvu. Njihov odnos mora biti definisan unutar

[39] U svojim predavanjima o filozofiji istorije na Univerzitetu u Berlinu, Hegel je na pitanje jednog studenta da li se Sjedinjene Američke Države mogu smatrati zemljom budućnosti odgovorio vrlo ljutito: „Kao zemlja budućnosti Amerika me ne interesuje. Filozof se ne bavi proročanstvom“. Preuzeto iz: Norberto Bobio, *Budućnost demokratije*, Filip Višnjić, Beograd, 1990, str. 13-17. Prevod: Stanislavka Zajović.

[40] Plamenac, *Čovek i društvo (prvi deo)*, CID/Pobjeda, Podgorica, 2006, str. 11.

strogo organizovanog i profesionalnog administrativnog aparata, koji ni u jednom momentu ne sme da jednoj strani pruži privilegije na račun druge strane. To se jedino može postići principom vladavine prava i konstituisanjem pravne države, koja neće dozvoliti stvaranje apsolutne vlasti i kršenja na taj način osnovnih demokratskih ideja, poput slobode i prava građana. Ispunjavanjem ovih preduslova ostvarili bi se uslovi za punu konsolidaciju našeg društva i potvrdila teza da je demokratija režim za koji se vredi boriti, ali pod uslovom da taj režim predstavlja predmet bazičnog konsenzusa uspostavljenog u jednom političkom društvu. Postizanjem konsenzusa o pitanjima koja ugrožavaju stabilnost jednog političkog sistema i njegovim implementiranjem u političku kulturu i memoriju jedne političke zajednice onemogućava se kriza legitimiteta izabranih političkih predstavnika.⁴¹

The institutional trust and participation of citizens as indicators measuring the crisis of representative democracy

Abstract

The main attention in the article is directed towards the consolidation of democracy through greater citizen participation in the process of making key policy decisions and measuring the level of trust in political institutions, which are viewed as indicators also suggest that the empowerment and the crisis in which liberal democracy is entered. The paper highlights the concept of formal but not substantive operation of the institutional system of many democratic community. We also deal with the question of why the indicators are talking about inherent to the crisis of democracy at the global level on the one hand, and for what reason indicate a low level of democracy in the Republic of Serbia on the other. On the basis of guidance on key indicators that point to a crisis of democracy, we discover that actually the main deficits of democracy, and on the basis of their recognition, we offer a strategy of rehabilitation of democratic community.

Key words

Participation, trust, democracy, the crisis of democracy, democratic deficit, Serbia.

Literatura

Beetham, Dejvid (2013). *Parlament i demokratija u XXI veku*. Program Ujedinjenih nacija za razvoj, Interparlamentarna unija, Beograd.

Bobio, Norberto (1990). *Budućnost demokratije*. Filip Višnjić, Beograd.

Krauč, Kolin (2014). *Postdemokratija*. Karpos Books, Beograd.

[41] Slaviša Orlović, „Klasična i savremena shvatanja demokratije”. U: *Godišnjak*, 2008, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, str. 52.

- Mihajlović, Srećko (2012). „Predizborna patologija”. U: Zašto glasam, kako glasam, ako uopšte glasam. Zbornik radova sa konferencije, Friedrich Eber Stiftung, Beograd.
- Matić, Milan (2002). *Liberalizam, populizam i demokratija – tri eseja iz političke teorije*. Javno preduzeće, Službeni list SRJ, Beograd.
- Ofe, Klaus (1999). *Modernost i država*. Filip Višnjić, Beograd.
- Orlović, Slaviša (2008). *Politički život Srbije*. Službeni glasnik, Beograd.
- Pavićević, Vladimir (2007). „Kada je politički sistem demokratski?” U: *Godišnjak*, 2007, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, Beograd.
- Pavlović, Vukašin (2010). *Kvalitet političkih institucija*. Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Centar za demokratiju, Beograd.
- Plamenac, Džon (2006). *Čovek i društvo* (prvi deo). CID/Pobjeda, Podgorica.
- Pavlović Dušan, Antičić, Slobodan (2007). *Konsolidacija demokratskih ustanova u Srbiji posle 2000. godine*. Javno preduzeće Službeni glasnik, Beograd.
- Simeunović, Dragan (2002). *Teorija politike: rider, I deo*. Udruženje Nauka i društvo, Beograd.
- Simeunović, Dragan (2009). *Uvod u političku teoriju*. Institut za političke studije, Beograd.
- Stojiljković, Zoran (2012). „Predizborna patologija”. U: Zašto glasam, kako glasam, ako uopšte glasam. Zbornik radova sa konferencije, Friedrich Eber Stiftung, Beograd.

Ostali izvori

„Ustav Republike Srbije”, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 98, Beograd, 2006.

UDK 323.1:329

Političko predstavljanje nacionalnih manjina

Sažetak

U radu se razmatraju različiti teorijski koncepti političkog predstavljanja, pre svih Hannah Pitkin, Karen Bird, Irene Bloemrad i drugih. Pored toga, prikazuje se klasifikacija političkih partija Floriana Biebera u kontekstu odnosa između partija i nacionalnih manjina koje se mogu podeliti u četiri grupe: monoetničke, etničke sa manjinskim kandidatima, građanske partije koje nisu orijentisane ka određenim etničkim grupama i multietničke. Rad sadrži prikaz faktora koji utiču na političko predstavljanje nacionalnih manjina, gde se posebno izdvajaju faktori: izborni sistem, brojnost nacionalne manjine, teritorijalna koncentrisanost, stepen integrisanosti u politički poredak, fragmentiranost i brojnost političkih partija nacionalnih manjina itd. Analiziraju se mere afirmacije, poput lakše registracije političkih partija nacionalnih manjina, zagantovanih mesta, stranačke kvote, smanjenje ili ukidanje izbornog cenzusa itd.

Ključne reči

nacionalne manjine, političke partije, političko predstavljanje, mere afirmacije

* Autor je MA i doktorand na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu.
e-mail: jasminhodzic83@yahoo.com

Uvod

Značaj političkog predstavljanja i učešća nacionalnih manjina u političkom životu ogleda se pre svega u stabilnosti i legitimnosti političke zajednice, što posledično dovodi do smanjivanja etničkih distanci i povećanja međusobnog poverenja u društvu. Dobro koncipirana nacionalno heterogena politička zajednica može predstavljati vid „mosta” između domicilne države i matične države manjinskih naroda. S druge strane, manjine mogu predstavljati „etničku opoziciju” koja je povremeno „teritorijalna opozicija” domicilnoj državi, bilo da do toga dolazi pod uticajem matične države ili samostalno. (Lipset and Rokkan, 1967: 1-64) Ako su nacionalne manjine adekvatno zastupljene u procesima političkog odlučivanja, onda su afiniteti za antisistemsko delovanje smanjeni. Kada su manjine integrisane i akomodirane u sistem, ne žele se odvojiti od države u kojoj žive. (Orlović, 2011: 395)

Još je Džon Stjuart Mil u *Razmatranjima o predstavničkoj vladavini*, kako ističe Slaviša Orlović, primetio „slabosti” heterogenih društava: Među ljudima koji nemaju osjećaj međusobne povezanosti, pogotovo ako čitaju i govore različite jezike, ne može postojati jedinstveno javno mnjenje nužno za delovanje predstavničke vladavine (Mill, 1989, citirano u Orlović, 2008: 310). Međutim, Dž. S. Mil zaključuje: Nije im preostalo ništa drugo do da nužnost pretvore u vrlinu i da se pomire da žive zajedno s istim pravima i zakonima (Mill, 1989, citirano u Orlović, 2008: 310). I Arend Lajphart, koji se posebno bavio „podeljenim društvima”, ističe slabosti pluralnih društava (Lijphart, 1992, citirano u Orlović, 2008: 311). Međutim, Lajphart vidi rešenje u konsocijacijskoj ili konsenzualnoj demokratiji, koja predstavlja strategiju upravljanja konfliktima, gde se kroz dijalog, saradnju i kompromis dolazi do rešenja.

1. Teorijski koncepti političkog predstavljanja nacionalnih manjina

U ideal-tipskim modelima, predstavnička tela u demokratskim državama trebalo bi da odražavaju (preslikaju) socijalnu i demografsku strukturu društva (ogledalo predstavljanja). Ogledalo (*mirrored*) predstavljanja polazi od pretpostavke da sastav zakonodavnoga tela treba tačno odgovarati nacionalnom sastavu u celini, odnosno da ono treba fizički izražavati različitost stanovništva zemlje da bi bilo istinski reprezentativno (Mesić, 2013: 116). To, međutim, često nije slučaj pogotovo kada je u pitanju predstavljanje pojedinih društvenih grupa, u koje spadaju i nacionalne manjine. Hannah Pitkin razlikuje sledeće koncepte predstavljanja: deskriptivno, fizičko, simboličko i aktivno predstavništvo. Pitkin, kao pristalica liberalnog univerzalizma, nije pristalica deskriptivnog predstavništva jer ono „iskrivljuje dublje značenje procesa predstavništva kao ‘delovanja za’, što znači da je težište s predstavništva prebačeno na odgovornost (*responsiveness*)” (Isto: 116). Takvi stavovi su često nailazili na kritiku onih mislilaca koji smatraju da je odbacivanje koncepta *ogledalo predstavništvo* u najmanju ruku nedemokratski. Stalno i sistemsko zanemarivanje predstavljanja neke grupe ukazuje na njeno isključivanje iz političke zajednice i uopšte na vladavinu, pa čak i ‘tiraniju većine’ (Guinier, 1994, citirano u Mesić, 2013: 116).

Pretpostavka je da će uključenost manjinskih grupa u predstavnička tela doprineti većoj vidljivosti manjinskih problema u javnosti, čime će se otvoriti prostor za rešavanje tih problema u okviru institucija, a ne van njih. Stoga parlament treba biti mikrokozmos nekoga društva, odnosno barem u stanovitoj mjeri oslikavati sastav stanovništva iz kojeg izvire (Bird, 2003). Takođe, kako Kristin Henrard tvrdi, argumenti da pripadnici manjina nisu nužno njihovi najbolji predstavnici nisu bez osnove, a to je uvjetovano činjenicom da manjine ne teže biti potpuno homogene grupe čiji svi članovi jednako misle. Unatoč tomu i dalje možemo biti relativno sigurni da će pripadnici manjina biti puno svjesniji specifičnih manjinskih interesa i odgovorniji za sve manjinske potrebe i brige (Henrard, 2005: 133-168).

Postavlja se pitanje da li predstavništvo koje oslikava društveno-socijalnu strukturu u jednoj državi može da bude od suštinskog značaja za manjine? Postoje pojedinci ili cele grupe koji, kao pripadnici određene nacionalne manjine, ne žele da se identifikuju sa manjinskim političkim predstavnicima, tj. svoje političke i moralne svetonazore iskazuju kroz političke ideologije građanske provincijencije. Takođe, da li će imenovanje ili izbor određenog manjinskog predstavnika ili grupe biti garancija da će oni zastupati partikularne interese manjinskih birača koji su ih izabrali. Kako primećuje Irene Bloemrad: doista, nekoliko sjevernoameričkih studija sugerira da napredni bijeli službenici ponekad mogu biti bolji supstativni zagovornici nekog manjinskog ili imigrantskog stanovništva

od onih koji imaju isto etničko porijeklo (Bloemraad, 2013: 652-670). Pa ipak, učešće predstavnika nacionalnih manjina u predstavničkom telu ima simboličku funkciju, koja šalje poruku kako pripadnicima manjinskih zajednica tako i pripadnicima većinskog naroda.

Jedno od ključnih pitanja vezano je za delotvornost manjinskih predstavnika u kreiranju političkih odluka. Kako tvrde Sonia Alonso i Ruben Ruiz-Rufino, interesi manjinske etničke grupe bolje su zaštićeni ako manjine imaju mehanizam kojim bi sprečili odluke koje su nepovoljne za njihove interese. Drugim rečima, osiguravanje mesta u parlamentu nije garancija da će manjinske etničke stranke zaista imati uticaja na donošenje odluka, što ne znači da manjinskim grupama participacija u parlamentu nije privlačna, jer im daje mogućnost da utiču na političko odlučivanje (Alonso i Ruiz-Rufino, 2007: 237-267, citirano u Mesić, 2013: 118). Pošto stvarna politička moć leži u vladi, a ne u parlamentu, ključno pitanje za participaciju manjina je mogućnost njihovog učešća u institucijama gde se stvarno donose političke odluke. Bez manjinskih predstavnika u vladi, mogućnost da manjine „stvarno” utiču na političke odluke jeste postojanje mehanizma poput *veta* u predstavničkim telima, sa pretpostavkom da postoji homogenost manjinskih političkih predstavnika, što vrlo često nije slučaj.

Ako bi postojao mehanizam koji bi omogućio manjinskim grupama da utiču na donošenje odluka, onda bi politički sistem prešao sa polja većinskog na polje konsenzualne demokratije, o kojoj je najviše pisao Arendt Lajphart.¹ Ovakav demokratski model svojstven je heterogenim i podeljenim društvima po mnogim osnovama.² Konsocijacijsku demokratiju Mirjana Kasapović definiše na sledeći način: „Njezini su ključni elementi podjela vlasti, tj. sudjelovanje predstavnika svih važnih društvenih skupina u političkom odlučivanju, osobito na razini izvršne vlasti, i grupna autonomija, tj. ovlasti svake važne društvene skupine da samostalno uređuje vlastite poslove, poglavito na području obrazovanja i kulture” (Kasapović, 2004: 105). U većini država nije zastupljen ovaj model demokratije, pa ga stoga nećemo detaljnije analizirati.

[1] Po Lajphartu, bitna razlika između većinskog i konsenzualnog modela je i to što je većinski model „isključiv, kompetitivan, suparnički, dok model konsenzusa karakterišu angažovanost, pregovaranje i kompromis”. Lajphart Arendt (2003), „Modeli demokratije”, Službeni list SiCG, CID, Beograd, Podgorica, str. 76. Orlović, Slaviša, „Klasična i savremena shvatanja demokratije”. U: *Godišnjak*, 2008, Fakultet političkih nauka, Beograd, str. 28; „Konsocijacijska demokratija razumije segmentirani pluralizam ako se on protegne na sve rasepe koji nastaju iz segmentiranja u pluralnom društvu te ako je u kombinaciji s demokratijom kroz pristanak.” Lajphart Arendt (1992), „Demokracija u pluralnim društvima”, Globus, Školska knjiga, Zagreb, str. 11. U: Orlović, Slaviša (2008), *Politički život Srbije: između partokratije i demokratije*, Beograd: Službeni glasnik, str. 310.

[2] „U pluralnim društvima koja su oštro podeljena po religijskim, ideološkim, jezičkim, kulturnim, etničkim ili rasnim osnovama (‘segmentirani rasepi’) u neku vrstu poddruštva sa sopstvenim političkim strankama većinska demokratija nije pogodna.” Orlović, Slaviša (2008), „Klasična i savremena shvatanja demokratije”. U: *Godišnjak*, 2008, Fakultet političkih nauka, Beograd.

2. Odnos nacionalnih manjina i njihovih partija

U praksi, pripadnici nacionalnih manjina uglavnom svoje biračko pravo koriste glasajući ili za manjinske političke partije ili za partije građanske provenijencije. „Specifičnost odnosa političkih partija nacionalnih manjina i birača koji ih podržavaju je u njihovoj etničkoj ekskluzivnosti, odnosno pripadništvu zatvorenoj društvenoj grupi unutar koje se artikulišu, afirmišu i legitimizuju politički ciljevi koji po svojoj orijentaciji i strukturi ne pretenduju na naglašenoj različitosti. Izvan ove grupe su pripadnici nacionalnih manjina koji su politički orijentisani prema političkim partijama građanske provenijencije i u okviru njihovih delovanja ostvaruju svoja biračka prava” (Bašić i Crnjanski, 2006: 54).

Nešto precizniju prirodu odnosa između nacionalnih manjina i političkih partija daje Florian Biber koji partije deli na: *monoetničke, etničke sa manjinskim kandidatima, građanske partije koje nisu orijentisane ka određenim etničkim grupama i multietničke* (Bieber, 2008: 13).

Monoetničke stranke su partije koje su vrlo česte kako kod manjinskog tako i kod većinskog naroda. U njihovom članstvu, kao i među simpatizerima uglavnom nema pripadnika drugih naroda. Na izbornoj listi ovih partija mogu se javiti i kandidati drugih naroda, ali teško je poverovati da se oni u takvom etnonacionalističkom partijskom okruženju mogu zalagati za ostvarenje interesa svog naroda (Terzić, 2012: 116). Minimalno učešće drugih naroda u monoetničkim partijama je, pre svega, motivisano „dekorativnom” potrebom da se partiji odene imidž multietničke, što suštinski ona nije. Monoetničke partije nemaju sposobnost upliva u biračko telo drugih naroda, zbog svoje nacionalne (nacionalističke) profilisanosti.

Za razliku od monoetničkih partija, etničke stranke sa manjinskim kandidatima svoje političko delovanje ne usmeravaju isključivo ka jednoj nacionalnoj zajednici. Ove partije se „kamufiliraju” u građanske, s ciljem pridobijanja glasača druge nacionalnosti. Njihovo prihvatanje kandidata za poslanička mesta iz drugih nacionalnih grupa motivisano je željom da prikriju svoju nacionalnu osnovu u onim društvima gde je formiranje partija na toj osnovi zabranjeno (Isto: 116). Takve partije deluju u državama koje ne priznaju postojanje nacionalnih manjina, a samim tim zabranjuju i njihovo političko delovanje. Primeri partije bugarskih Turaka *Pokret za prava i slobode* i albanskih Grka *Unija za ljudska prava* pokazuju kako se manjine u tim zemljama politički organizuju u manjinske stranke samo pod drugim imenom.

Građanske partije svoju političku platformu ne baziraju na etničkim principima, već na ideološkoj i svetonazorskoj orijentaciji. Njihovo delovanje nije okrenuto ka određenim nacionalnim grupama, pa su članovi i kandidati na izbornim listama etnički različiti. U ovu grupu partija uglavnom spadaju socijaldemokratske i liberalne partije, kao i većina *catch-all*³ (sveobuhvatne) partija.

[3] „Partije su sve više usmerene čitavom izbornom telu – široj publici, nastoje da budu partije svih slojeva društva”. U: Orlović, Slaviša (2015). *Partije i partijski sistemi*, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, Beograd, str. 45.

Multietničke stranke su vrlo retke, jer u svojim programskim dokumentima, kao i u svom političkom delovanju artikulišu interesima različitih nacionalnih zajednica. Ovakve partije se javljaju u veoma heterogenim društvima, u kojima su institucionalno priznata jednaka prava narodima koji konstituišu tu državu. Primer za multietničku stranku koji nam daje Biber (Bieber) je Socijaldemokratska partija u Bosni i Hercegovini. Ova partija po strukturi svog članstva i programskim načelima, kao i kandidatima koje kandiduje na izborima svakako se može ubrojati u multietničke stranke (Terzić, 2012: 116).

3. Faktori koji utiču na političko predstavljanje nacionalnih manjina i mere afirmativne akcije

Politička reprezentacija nacionalnih manjina zavisi od bar šest faktora: „1. izborni sistem (većinski ili proporcionalni, stepen proporcionalnosti, broj i raspored izbornih jedinica, izborni cenzus, otvorene ili zatvorene izborne liste); 2. brojnost nacionalne manjine; 3. činjenica da li su manjine teritorijalno koncentrisane ili ne; 4. u kojoj meri su manjine integrisane u društvo i politički sistem određene države; 5. da li manjine imaju svoje stranke i da li imaju jednu ili više sopstvenih stranaka; 6. u kojoj meri nacionalne manjine glasaju za većinske stranke” (Orlović, 2008: 318).

Uobičajeno je stanovište da je proporcionalni izborni sistem pogodniji za reprezentaciju nacionalnih manjina od većinskog. Preciznije se može reći da je proporcionalni izborni sistem pogodniji za manjine koje su teritorijalno raštrkane, dok za nacionalne manjine koje su teritorijalno koncentrisane većinski sistem može biti jednako povoljan kao i proporcionalni.

Primenu proporcionalnog izbornog sistema moraju da prate i mere afirmativne akcije za političke partije nacionalnih manjina, zbog svoje (malo)brojnosti i nemogućnosti da dostignu izborni cenzus. Mere afirmativne akcije koje se koriste kako bi se omogućila veća reprezentacija manjina je smanjivanje izbornog cenzusa ili uvođenje prirodnog praga za manjinske partije. Prirodni prag podrazumeva da manjinska partija mora da osvoji onoliki broj glasova koliko nosi jedan mandat u parlamentu.⁴ Pojedine države su smanjile izborni cenzus na 1% ili su potpuno

[4] Prirodni izborni prag (prag inkluzivnosti) je stvarna prepreka koju akteri na izborima moraju prevazići da bi stekli parlamentarni status. Prirodni prag zavisi od veličine izborne jedinice i formule za transponovanje glasova u mandate. U vezi sa raspodelom mandata postoje brojne teorijske škole i egzaktni metodi (D'ont, Drupo...), a suština uvođenja prirodnog praga u proporcionalni izborni sistem je da spreči ulazak mnoštva političkih partija u parlamentarni saziv što se, po pravilu, odražava na stabilnost i efikasnost vlade. Bašić Goran i Crnjanski Katarina (2006), *Politička participacija i kulturna autonomija nacionalnih manjina u Srbiji*, FES, Beograd, str. 55.

Članom 81. Zakona o izboru narodnih poslanika se definiše da: „u raspodeli mandata učestvuju samo izborne liste koje su dobile najmanje 5% glasova od ukupnog broja glasova birača koji su glasali u izornoj jedinici. Političke stranke nacionalnih

ukinule izborni prag (Nemačka, Poljska) (Terzić, 2012: 116). Danas, većina zemalja u regionu koristi proporcionalni izborni sistem raspodele mandata, čime se, između ostalog, umanjuje opasnost od disproporcije i nereprezentacije manjinskih zajednica. Međutim, većinski izborni sistem imao je podjednako pozitivan efekat na reprezentaciju manjina kao i proporcionalni, a u pojedinim zemljama kod određenih manjina i pozitivniji u odnosu na proporcionalni.⁵

Izborni inženjering, tj. kreiranje izbornih jedinica prema veličini i obuhvatu određene teritorije može imati snažan uticaj na reprezentaciju nacionalnih manjina. Veličina izbornih jedinica može negativno da utiče na nivo predstavljenosti, s tim što se merama afirmativne akcije (smanjenje ili ukidanje izbornog cenzusa) može šteta ublažiti. Ako se kreiraju izborne jedinice koje će obuhvatiti teritoriju na kojoj dominantno žive manjine, onda će efekti reprezentacije biti pozitivni. Obrnuto, manjine će biti oštećene zbog takvog krojenja izbornih jedinica u kojima dominira većinski narod, pri čemu se očekuje da će birači pokazati političke preferencije prema nacionalnoj opredeljenosti.

Ukoliko manjine nisu grupisane utoliko su za njih bolje veće izborne jedinice koje se mogu kombinovati sa smanjivanjem izbornog praga kako bi i malobrojne manjine imale svoje predstavnike u parlamentu (Lončar, 2011: 137-151). Pored toga, dizajniranje izbornih jedinica može dramatično da utiče na nivo predstavljenosti manjina.⁶

Primetno je da kada su manjine teritorijalno koncentrisane uglavnom imaju stranke i predstavnike samo na regionalnom nivou (Austrija, Norveška, Švedska) ili regionima gde su te stranke u većini (Italija, Slovačka, Španija). Veći problem za organizovanje manjina predstavlja kada neka manjina nije u većini ni u jednom regionu ili jedinici lokalne samouprave, odnosno kada je rasejana ili jednostavno ima mali broj pripadnika (Orlović, 2015: 125). Jedan od načina za prevazilaženje problema pri predstavljanju bročano malih ili teritorijalno raštrkanih manjina jeste formiranje posebnih manjinskih izbornih jedinica. Postojanje posebnih manjinskih izbornih jedinica je mera afirmativne akcije koja je davala značajne rezultate u cilju povećanja predstavljenosti manjina. Postojanje zagarantovanih mesta za partije nacionalnih manjina je mera afirmativne akcije koja omogućava reprezentaciju izuzetno malobrojnih manjina

manjina i koalicije političkih stranaka nacionalnih manjina učestvuju u raspodeli mandata i kad su dobile manje od 5% glasova od ukupnog broja birača koji su glasali”.

[5] „U Makedoniji se većinski sistem raspodele mandata koristio od 1992. do 1998. godine i imao je uticaja na povećano predstavljanje albanske zajednice i romske manjine koncentrisane u skopskom predgrađu Šuto Orizari (Šuto Orizari)”.

[6] „U Rumuniji mađarska manjina pretežno živi u Transilvaniji, gde u izbornim jedinicama Hargita i Kovasna (Hargita, Covasna) čini većinsku populaciju. U Crnoj Gori je 1998. formirana posebna izborna jedinica u kojoj Albanci čine većinu stanovništva”. Time je povećana politička participacija albanske nacionalne manjine kako u parlamentu, tako i u vladi Crne Gore. Terzić, Predrag (2012), „Načini predstavljanja nacionalnih manjina u zakonodavnim telima država Jugoistočne Evrope”. U: *Politički identitet*, Fakultet političkih nauka, Beograd, str. 119.

koje ne mogu da dosegnu prirodni prag u broju glasova, te je ova mera veoma zastupljena u zemljama regiona.⁷ Uslovi registracije manjinskih partija mogu uticati na stepen političke participacije manjina u političkom životu. „Povoljniji uslovi za registraciju i prijavljivanje manjinskih lista, kao što je smanjen broj prikupljenih potpisa u odnosu na 'većinske' stranke...“ (Orlović, 2008: 317) predstavlja dobar način podrške manjinskoj predstavljenosti. Takođe i upis manjinskih grupa može da se olakša smanjenjem broja potrebnih potpisa za registraciju ili predviđanjem manjeg broja birača da bi se odobrilo finansiranje iz javnih izvora (Beetham, 2008). U zemljama koje zabranjuju političko organizovanje manjina ovakav problem je evidentan. U Bugarskoj je za formiranje političke stranke potrebno 5.000 potpisa građana, što otežava političko organizovanje malobrojnih manjinskih zajednica (Terzić, 2012: 124-124). Manjinske partije kao način ulaska u parlament mogu koristiti saradnju sa „većinskim“ partijama. Predizborne koalicije „većinskih“ i manjinskih partija omogućavaju da na izbornim listama jedan broj kandidata dolazi iz reda nacionalnih manjina. Primetan je trend stvaranja predizbornih koalicionih sporazuma većinskih sa strankama manjina. U pojedinim zemljama postoji obaveza stranaka da na izbornim listama budu zastupljeni pripadnici nacionalnih manjina u određenom procentu.

Zaključak

Postojanje normativnog okvira koji jamči prava nacionalnim manjinama nije dovoljno za njihovu punu implementaciju. Tek sa političkim organizovanjem, preko političkih partija i kroz političko predstavljanje u predstavničkim telima, nacionalne manjine dobijaju mogućnost aktivnog učesća i korišćenja normativnih rešenja. Veća participacija i reprezentacija nacionalnih manjina doprinosi većem legitimitetu političkog poretka, povećanju međunacionalnog poverenja i smanjivanju etničkih distanci, što za posledicu ima stabilnost političke zajednice. Ni političko predstavljanje često nije dovoljno, zbog toga što se u većini država stvarna politička moć ne nalazi u predstavničkim telima već u izvršnoj vlasti. Zbog toga je neophodno da predstavnici nacionalnih manjina učestvuju u telima gde se donose političke odluke.

[7] U Rumuniji je zagantovano 18 mesta za 19 nacionalnih manjina. Najviše je mesta za mađarsku manjinu, ali i za Nemce, Bugare, Rome i ostale. U Ustavu Slovenije iz 1991, u članu 3, „autohtone italijanske i mađarske etničke zajednice uvek imaju pravo da svaka od njih bira jednog poslanika u nacionalnu skupštinu“. Orlović, Slaviša (2015). *Izborni bumerang*, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, Beograd, str. 125.

U Hrvatskoj je nacionalnim manjinama koje čine više od 1,5% stanovništva zagantovano dobijanje tri predstavnika u parlamentu. Ova odredba se odnosi na srpsku nacionalnu manjinu. Za manjine koje čine manje od 1,5% populacije zagantovano je ukupno pet mesta u Saboru. Terzić, Predrag (2012). „Načini predstavljanja nacionalnih manjina u zakonodavnim telima država Jugoistočne Evrope“. U: *Politički identitet*, Fakultet političkih nauka, Beograd, str. 121.

Nacionalne manjine se politički organizuju uglavnom kroz partije nacionalnih manjina, u manjom meri kroz građansko-liberalne i multietničke partije. Osnivanje i aktivnost političkih partija nacionalnih manjina i (ili) relevantnih partija u kojima participiraju nacionalne manjine je neophodan preduslov adekvatnog političkog predstavljanja. Manjinske partije štite i artikulišu interese manjinskih zajednica i na adekvatan način ih predstavljaju u predstavničkim telima.

Na nivo predstavljenosti nacionalnih manjina utiču brojni činioci: vrsta izbornog sistema, veličina i broj izborne jedinice, izborni census, način raspodele mandata, brojnost nacionalne manjine, teritorijalna koncentrisanost manjinskih zajednica, nivo partijske fragmentiranosti...

Problem političkog predstavljanja malobrojnih manjinskih zajednica može se prevazići uvođenjem zagwarantovanih mesta u predstavničkim telima, dok teritorijalno „raštrkane“ manjine svoje predstavljanje u parlamentu mogu ostvariti i uz pomoć posebnih manjinskih izbornih jedinica. Jedno od korisnih aktivnosti u cilju povećanja reprezentativnosti jeste stvaranje predizbornih koalicija manjinskih partija sa većinskim strankama. Merama poput zbirnog sabiranja glasova koji su pripali svim listama određene nacionalne manjine može se omogućiti političko predstavljanje nacionalnim manjinama koje zbog svoje brojnosti i partijske fragmentiranosti ne mogu da dosegnu prirodni prag. Mere poput uvođenja obaveznih kvota kod većinskih partija za manjinske predstavnike može dovesti do veće političke predstavljenosti. Manji broj poslaničkih mesta u predstavničkim telima takođe dovodi do negativnih posledica po reprezentaciju nacionalnih manjina. Manji broj poslaničkih mesta uz zadržavanje jedne izborne jedinice dovodi do višestrukog porasta „vrednosti“ jednog mandata, tj. broj potrebnih glasova za dobijanje poslaničkog mandata bio bi znatno uvećan.

Prelaskom sa većinskog na proporcionalni izborni sistem i sa ukidanjem izbornog cenzusa za stranke nacionalnih manjina došlo bi do povećane fragmentiranosti partijske scene i porasta broja manjinskih političkih partija. Partijska fragmentacija je umanjila mogućnost političkog ukupnjavanja, što je za posledicu imalo rasipanje glasova i neosvajanja mandata u parlamentu, što je u krajnjoj liniji dovodilo do smanjene predstavljenosti nacionalnih manjina. S druge strane, to bi dovelo do povećane političke dinamike, kompeticije među manjinskim partijama i borbe za legitimitet u političkom predstavljanju manjinskih naroda. Kao posledica političke fragmentacije javlja se potreba manjinskih partija za drugačijim političkim pristupom, strategijom, programima ali i savezima, pa su partije nacionalnih manjina bile upućene na saradnju sa većinskim partijama.

Political representation of national minorities

Abstract

The paper discusses various theoretical concepts of political representation, primarily of Hannah Pitkin, Karen Bird, Irene Bloemraad, and others. In addition, the classification of political parties Florian Bieber is presented in the context of the relations between parties and national minorities, which can be divided into four groups: mono-ethnic, ethnic with minority candidates, civic parties that are not oriented towards certain ethnic groups and multiethnic ones. The paper contains an overview of the factors that influence the political representation of national minorities, where the factors are particularly distinguished: the electoral system, the number of national minorities, territorial concentration, degree of integration into the political order, fragmentation and the number of political parties of national minorities, etc. The measures of affirmation like, easier registration of political parties of national minorities, guaranteed seats, party quotas, reduction or elimination of electoral censuses, etc. are analyzed.

Key words

national minorities, political parties, political representation, affirmation measures.

Literatura

- Alonso, Sonia and Ruiz-Rufino, Ruben (2007). "Political representation and ethnic conflict in new democracies". *European Journal of Political Research*, (46) 2: 237-267.
- Bašić, Goran i Crnjanski, Katarina (2006). *Politička participacija i kulturna autonomija nacionalnih manjina u Srbiji*. Beograd, FES.
- Beetham, David (2008). *Parlament i demokratija u dvadeset prvom veku: vodič za dobru praksu*. Beograd: UNDP, Interparlamentarna unija.
- Bieber, Florian (2008). "Introduction: Minority Participation and Political Parties". In: *Political Parties and Minority Participation*. Skopje, Friedrich Ebert Stiftung.
- Bird, Karen (2003). *The Political Representation of Women and Ethnic Minorities in Established Democracies: A Framework for Comparative Research*. Working paper presented for the Academy of Migration Studies in Denmark. Aalborg University.
- Bloemraad, Irene (2013). "Accessing the Corridors of Power: Puzzles and Pathways to Understanding Minority Representation". *West European Politics*, 36: 3, 652-670.
- Guinier, L. (1994). *The Tyranny of the Majority: Fundamental Fairness and Representative Democracy*. Free Press. New York. pp. 4-6; prema Mesić Milan (2013), „Pojam nacionalnih manjina i njihovo političko predstavljanje: slučaj Hrvatske“, *Politička misao*, br. 4, Zagreb.
- Kasapović, Mirjana (2004). „Institucionalni dizajn – najkonjunktornija grana suvremene političke znanosti“, *Politička misao*, Vol XLI, Zagreb.
- Lajphart, Arendt (2003). *Modeli demokratije*, Službeni list SiCG, CID, Beograd, Podgorica, str. 76. Orlović, Slaviša, „Klasična i savremena shvatanja demokratije“. U: *Godišnjak*, 2008, Fakultet političkih nauka, Beograd.

- Lajphart, Arend (1992). *Demokracija u pluralnim društvima*, Globus, Školska knjiga, Zagreb, str. 9. Orlović, Slaviša (2008). *Politički život Srbije, između partokratije i demokratije*, Beograd, Službeni glasnik.
- Lipset, Seymour Martin and Rokkan, Stein (1967). "Cleavage Structure, Party Systems and Voter Alignment: an Introduction". In: *Party Systems and Voter Alignments Cross-National Perspectives*. New York: The Free Press, pp. 1–64. In: Orlović Slaviša (2011). *Političko predstavljanje nacionalnih manjina – Srbija u komparativnoj perspektivi*, Beograd, Migracijske i etničke teme 27.
- Lončar, Jelena, „Izborna formula i reprezentacija manjina”. U: Stojiljković, Zoran i Spasojević, Dušan (ur.) (2011). *Preporuke za izmenu izbornog zakonodavstva u Srbiji*, Beograd, National Democratic Institute for International Affairs.
- Mesić, Milan (2013). „Pojam nacionalnih manjina i njihovo političko predstavljanje: slučaj Hrvatske”. *Politička misao*, br. 4, Zagreb.
- Mill, S. John. „Razmatranja o predstavničkoj vladavini”. U: *Izborni politički spisi*, sv. 2, Informator – FPN, str. 162. U: Orlović, Slaviša (2008), *Politički život Srbije: između partokratije i demokratije*, Beograd, Službeni glasnik.
- Orlović, Slaviša (2008). *Politički život Srbije: između partokratije i demokratije*, Beograd, Službeni glasnik.
- Orlović, Slaviša (2008). „Klasična i savremena shvatanja demokratije”, Beograd. U: *Godišnjak*, 2008, Fakultet političkih nauka.
- Orlović, Slaviša (2011). *Političko predstavljanje nacionalnih manjina – Srbija u komparativnoj perspektivi*, Migracijske i etničke teme 27.
- Orlović, Slaviša (2015). *Izborni bumerang*, Beograd, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka.
- Orlović, Slaviša (2015). *Partije i partijski sistemi*, Beograd, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka.
- Henrard, Kristin. (2005). 'Participation', 'Representation' and 'Autonomy' in the Lund Recommendations and their Reflections in the Supervision of the FCNM and Several Human Rights Conventions. *International Journal on Minority and Group Rights*, (12): 133-168.
- Terzić, Predrag (2012). *Načini predstavljanja nacionalnih manjina u zakonodavnim telima država Jugoistočne Evrope*, U: *Godišnjak*, vol. 6, Fakultet političkih nauka, Beograd.

UDK 316.42
323.1:321.7

Globalizacija, nacionalno društvo kao zajednica građana i demokratije

Sažetak

Predmet analize u ovom radu je sociološko izučavanje globalizacije u odnosu na nacionalno društvo kao zajednicu građana. U savremenim raspravama o globalizaciji iskristalisalo se na svakom od nekoliko različitih nivoa po nekoliko različitih pravaca mišljenja, što je svakako uticalo na to da predmet tih rasprava bude jedno od najsloženijih polja sociološkog interesovanja i izučavanja. Kada su u pitanju ti diferencirani pravci mišljenja, tj. razumijevanja, tumačenja i objašnjenja, u prvom segmentu ovog rada izlažu se teorijski pristupi fenomenu globalizacije sledećih autora: Entoni Gidensa, Ulriha Beka i Džordža Ricera. Globalizacija se određuje kao povezivanje nacionalnih društava u jednu cjelinu. Ta nacionalna društva se posmatraju kao zajednice građana. U drugom dijelu rada analiza je fokusirana na savremeno nacionalno društvo kao zajednicu građana – društvo u kome građanska veza ujedinjuje pojedince; društvo u kome je na djelu konsocijativna/konsenzualna demokratija i parlamentarizam. U tom kontekstu, u trećem i četvrtom segmentu rada razmatra se uticaj globalizacije na demokratiju u nacionalnim društvima kao zajednicama građana i korelacija: globalizacija – nacionalno društvo kao zajednica građana.

Ključne riječi

globalizacija, nacionalno društvo, zajednica građana, demokratija

* Autor je magistar socioloških nauka i doktorand na Filozofskom fakultetu Univerziteta Crne Gore. e-mail: zoran.jovovic@ums.gov.me

Teorijski pristupi fenomenu globalizacije u savremenoj sociološkoj teoriji

U skoro svakom nacionalnom društvu na svijetu intenzivno se raspravlja o globalizaciji – pominje je svaki političar, stručnjak i naučnik. Otuda imamo i brojne socijalne teoretičare globalizacije, a ističu se Entoni Gidens (koji govori o odbjeglom svijetu), Ulrich Bek (koji govori o politici globalizacije) i Džordž Ricer (koji govori o teorijama globalizacije, a ističe: kulturne, političke i ekonomske teorije).

Globalizacijske procese mnogi prihvataju, odbacuju ili su prosto ambivalentni. Prema E. Gidensu (1998), mogu se prepoznati tri pogleda na globalizacijske procese. Radi se o hiperglobalistima, transformacionalistima i skepticima. Hiperglobalisti posmatraju globalizaciju kao veoma moćan i realan fenomen koji se svugdje može osjetiti i koji prijete da umanjuje značaj i ulogu koju danas imaju nacionalne vlade. Oni ističu da je globalizacija proces koji ne zavisi od nacionalnih granica i da globalizacija kao takva proizvodi novi globalni poredak podstaknut snažnim tokovima međunarodne proizvodnje i trgovine. Transformacionalisti ističu da globalizacija transformiše mnoge segmente globalnog poretka – uključujući ekonomiju, politiku i **društvene odnose** – ali da mnogi stari obrasci ostaju istovjetni. Prema ovom stanovištu, globalizacija je kontradiktoran proces koji podrazumijeva diferencirane uticaje u različitim pravcima, pa i u suprotnim. Višesmjerni protok informacija i uticaja. Prema globalnim skepticima, priča o globalizaciji je samo to – *jedna priča*. Skeptici tvrde da se globalna ekonomija uopšte ne razlikuje od one koju smo imali u ranijim periodima. Stvari u svijetu se kreću kao i tokom mnogih ranijih godina. Skeptici ističu da većina nacionalnih društava svijeta stiže samo mali dio svog prihoda od spoljne trgovine. Veliki dio ekonomske razmjene nije raširen po cijelom svijetu, naprotiv – on se obavlja između pojedinih regiona – „na primjer, zemlje EU uglavnom trguju međusobno. Isto

to važi i za ostale velike trgovinske blokove, poput azijsko-pacifičkog ili sjevernoameričkog". (Gidens, 2005: 34)

Po Gidensovom mišljenju, postoji jaka veza između globalizacije i proi-zvedenog rizika. On ističe da se najveći dio „odbjeglog svijeta globalizaci-je”, tzv. globalne biblije, nalazi izvan naše kontrole. Međutim, on nije pot-puno pesimističan. Postoje načini da ograničimo probleme koje je stvorio odbjegli svijet, ali ne postoji način da ga u potpunosti kontrolišemo. E. Gidens polaže veliku nadu u demokratiju a naročito u transnacionalne demokratije kao što je EU. Smatra da Zapad i SAD imaju značajnu ulogu u procesu globalizacije. Međutim, on takođe priznaje da je globalizacija dvosmjernan proces i da se Amerika i Zapad nalaze pod njenim snažnim uticajem. Štaviše, tvrdi da se globalizacija nalazi u procesu decentra-lizacije, što znači da nacionalna društva i kulture koje se ne nalaze na Zapadu dobijaju sve značajniju ulogu u njoj. Globalizacija jeste oslabila lokalne kulture, ali ih je, s druge strane, osnažila i oživjela. Konačno, Gi-dens donosi zanimljiv zaključak da globalizacija gura postojeće kulture na marginu, proizvodeći nove oblasti koje mogu da presjecaju nacionalna društva. Glavni sukob koji se odigrava na globalnom planu jeste sukob iz-među kosmopolitizma i fundamentalizma. Predviđa stvaranje „globalnog kosmopolitiskog društva”. Čak je i glavna sila koja se protivi globalizaciji - tradicionalizam - sam njen proizvod. Štaviše, fundamentalizam koristi globalne sile (na primjer, masovne medije) da bi ostvario svoje ciljeve. Fundamentalizam može imati različite oblike - religiozni, etički, nacio-nalistički, politički - ali kakav god oblik da ima on je problematičan iz dva razloga. Prvo, zato što je u suprotnosti sa kosmopolitizmom, i drugo - zato što je povezan sa nasiljem (Ricer, 2009).

Kompleksni proces globalizacije se ne obavlja ujednačeno, a posljedice koje proizvodi nijesu sasvim bezazlene. Mnogima van Evrope i Sjeverne Amerike ona liči na vesternizaciju, na amerikanizaciju pošto su SAD sada jedina supersila sa dominantnim vojnim, političkim i ekonomskim položajem u svjetskom poretku, sa ogromnim brojem multinacionalnih kompanija. Na drugoj strani su, napominje Gidens, mnogo manje razvi-jena društva osuđena da žive u bijedi i očajanju; društva koja su ekološki jako ugrožena, koja bivaju rezervoari zabranjenih ili lošeg kvaliteta sum-njivih proizvoda. Pored ovih manjkavosti, postojeća nejednakost između Istoka i Zapada predstavlja najozbiljniji problem sa kojim se moderno svjetsko društvo suočava.

Za globalizacijske procese se vezuje i promjena izgleda svijeta ali i način na koji mi gledamo na svijet. Usvajanjem globalne perspektive po-stajemo svjesni svoje povezanosti sa pojedincima i manjim društvenim grupama iz drugih nacionalnih društava. Takođe, postajemo svjesni mno-gih problema koji stoje pred svijetom. Globalna perspektiva otkriva nam činjenicu da sve jače veze sa ostatkom svijeta znače da naši postupci imaju posljedice po druge, a da svjetski problemi imaju posljedice po nas same. Globalizacija se odnosi na činjenicu da svi sve više živimo u „jednom svijetu” tako da nacionalna društva postaju sve više međusobno

zavisna. U posleratnom dobu na svijetu je došlo do značajne transformacije obima i intenziteta telekomunikacionih veza. Tradicionalne komunikacije zamjenjene su integriranim sistemima preko kojih se vrši kompresija i prenos ogromne količine informacija. Kablovska tehnologija postala je efikasnija i jeftinija. Širenje komunikacionih satelita započeto šezdesetih godina prošlog vijeka takođe je imalo veliki značaj i značenje za razvoj međunarodnih komunikacija. Ovi oblici savremene tehnologije olakšavaju i zbližavaju i vremenski i prostorno dvije suprotne strane svijeta. Široko rasprostranjena upotreba interneta ubrzava proces globalizacije. Pojava ekonomije znanja povezuje se sa razvojem široke baze potrošača koji su tehnološki opismenjeni i spremni da inkorporiraju nova dostignuća u oblasti računarstva, zabave i telekomunikacija sa svojim svakodnevnim životom (Gidens, 2005). Informaciona infrastruktura omogućuje da se znanje širi svijetom skoro trenutno. Obrazovanje se pretvorilo u izuzetno efikasnu „tehnologiju“, koja prati sve savremene promjene. Poslovi se obavljaju na drugačiji način od tradicionalnog, što zahtijeva fleksibilne i inovativne oblike organizacija, koje stvaraju uslove za konstantan protok „kreativnih dostignuća“.

Bitna karakteristika globalizacijskih procesa jeste nastajanje „društva rizika“. S obzirom na to da je globalizacija nezavršen proces, koji je po svojoj endogenoj prirodi kontradiktoran, ona proizvodi posljedice koje je teško predvidjeti, a još teže kontrolisati. O tom procesu možemo razmišljati kao o kategorijama proizvedenog rizika. Mnoge promjene do kojih je dovela globalizacija rađaju nove oblike rizika. Ti oblici rizika se u velikoj mjeri razlikuju od onih oblika koji su postojali u prošlosti. Za razliku od nekadašnjih rizika koji su imali utvrđene uzroke i poznate posljedice, rizicima savremenog doba ne može se odrediti porijeklo niti im se mogu sagledati efekti. Oni mogu biti spoljašnji, proizvedeni, ekološki rizici, rizici po zdravlje i drugo. Proizvedeni rizici stvoreni su pod uticajem našeg sopstvenog znanja i tehnologije na svijet prirode. Jedna od najstarijih ilustracija proizvedenog rizika jeste ugrožavanje čovjekove okoline (zagađivanje, industrijska proizvodnja i dr.). Globalno zagrijavanje, genetski modifikovana hrana i ostali proizvedeni rizici tjeraju pojedince na nove izbore, pa i izazove u svakodnevnim životima. Pošto ne postoje definitivni odgovori u vezi sa uzrocima i ishodom ovakvih rizika danas je svaki pojedinac prisiljen da samostalno donosi odluke u vezi sa rizicima koje je spreman da prihvati. Rizici društva nijesu prostorno, vremenski ili društveno ograničeni. Današnji rizici pogađaju sva nacionalna društva i sve društvene klase; oni imaju i globalne a ne samo lične posljedice (Gidens, 2005).

U knjizi *Posljedice modernosti* Entoni Gidens (1998) je izložio dvije teorijske perspektive ili rasprave o globalizaciji, od kojih jednu čini literatura o međunarodnim odnosima, a drugu - perspektiva koja pripada svjetsko-sistemske teoriji. Teoretičari međunarodnih odnosa fokusiraju se na razvoj sistema nacionalnih društava počev od njihovog nastanka u Evropi i kasnijeg širenja po svijetu. Nacionalna društva se posmatraju

kao akteri koji u međunarodnim okvirima stupaju u međusobne odnose, kao i u odnose sa drugim organizacijama transnacionalnog karaktera. Polazi se od pretpostavke da se suverene države prvo pojavljuju kao samostalni entiteti koji imaju potpunu administrativnu kontrolu unutar svojih granica. Govori se o sveopštem kretanju prema „jedinstvenom svijetu“ uprkos tome što ih ratovi stalno presjecaju. Nacionalna društva postaju, u odnosu na ranije stanje, sve manje suverena kada je riječ o kontroli nad njihovim vlastitim poslovima. Gubitak autonomije pojedinih nacionalnih društava, ili grupa nacionalnih društava, išao je zajedno sa povećanjem autonomije drugih nacionalnih društava. To je rezultat sklapanja saveza, ratova ili različitih političkih i ekonomskih promjena.

Volerstinovo (2012) izučavanje „Modernog svjetskog sistema“ dalo je mnoge doprinose, kako u teorijskoj tako i u empirijskoj analizi. On pravi jasnu razliku između modernog doba i ranijih perioda. Ono što označava sintagmom „svjetske ekonomije“, mreže ekonomskih veza koje su geografski veoma raširene, postojale su i ranije ali su bile veome različite od današnjeg svjetskog sistema. Ranije svjetske ekonomije najčešće su imale središte u velikim imperijalnim državama i nikada nijesu pokrivale više od određenih regiona, u kojima je moć tih država bila koncentrisana. Pojava kapitalizma, prema Volerstinu, dovodi do potpuno drugačijeg tipa poretka - „svjetska kapitalistička ekonomija“. Svjetsku kapitalističku ekonomiju inkorporiraju komercijalne i proizvodne veze a nipošto ne neki politički centar. Kapitalizam je od početka bio stvar svjetske ekonomije a ne nacionalnih društava. Svjetsko sistemska teorija se usredsređuje na ekonomske uticaje i ona ne prati uspon nacionalnih društava-država. Razlike između centra, poluperiferije i periferije, zasnovane na ekonomskim kriterijumima, ne omogućavaju da se osvijetle političke i vojne moći koje se egzaktno ne podudaraju sa ekonomskom diferencijacijom. Kada se posmatra svjetska kapitalistička ekonomija iz ugla E. Gidensa stvari su drugačije. Gidens traži odgovor na pitanje da li kapitalistički ekonomski mehanizmi dominiraju nad svjetskom ekonomskom organizacijom? Pa ističe da su glavni centri moći u svjetskoj ekonomiji kapitalističke države - države u kojima kapitalistička preduzeća-radne organizacije čine osnovni oblik proizvodnje u ekonomiji. Unutrašnje i međunarodne ekonomske politike tih država uključuju različite oblike regulacije ekonomske aktivnosti i njihova institucionalna organizacija održava odvojenost ekonomskog sistema od političkog sistema. Dok su nacionalne države glavni akteri u okviru globalnog političkog poretka, dotle su korporacije dominantni agenti unutar svjetske organizacije. Vojni poredak, kao dimenzija globalizacije, posmatra se kroz vezu između industrijalizacije rata, kretanja oružja i tehnika vojne organizacije iz jednog dijela svijeta u drugi i saveze koje nacionalna društva međusobno uspostavljaju. Vojni savezi ne umanjuju, nužno, monopol nad sredstvima prinude koje država ima u okviru svoje teritorije. Globalizacija vojne moći nije ograničena na oružje i saveze, ona se takođe odnosi i na sam rat. Suštinski aspekt globalizacije, napominje Gidens, jeste kulturna globalizacija. Ona je ispo-

ljena u mehanizovanoj komunikacijskoj tehnologiji, počev sa uvođenjem mehaničke štampe, uticaja medija i slično. Očigledno je da je na nivou opšte kulturne svijesti ranija udaljenost izgubila bitku sa brzinom protoka informacija između prostorno veoma udaljenih regija.

Distinkcija između globalizma i globalnosti je od ključnog značaja, značenja i smisla kada je u pitanju esencija Bekove (2003) sociološke teorije o fenomenu globalizacije. Po ovom autoru, *'globalizam' je gledište da svijetom dominira ekonomija i da prisustvujemo stvaranju hegemonije kapitalističkog svijetskog tržišta i neoliberalne ideologije koja ga podupire*. Globalizam je ništa drugo do jedna podvrsta liberalizma. I to ona koja se naziva ekonomskom opcijom neoliberalizma, a koja je, počevši od sedme decenije 20. vijeka, izrazito skoncentrisana na primjenu onih političkih načela koja obezbjeđuju ekonomski dobitak. Globalizam je Bek najviše kritikovao, a davao je prednost „ideologiji globalnosti po kojoj zatvoreni prostori, pogotovo oni što se vezuju za nacije, postaju sve iluzorniji. Oni postaju iluzorni jer globalizacija, koja obuhvata procese u koje su uključeni transnacionalni akteri s različitim količinama moći, identitetima, itd., presjeca i potkopava nacionalna društva kao zajednice građana. Ti transnacionalni procesi nijesu samo ekonomski, već obuhvataju i ekologiju, kulturu, politiku i civilno društvo. Takvi transnacionalni procesi prelaze nacionalne granice čineći ih poroznim, ako ne i potpuno irelevantnim: ništa što se događa na ovom svijetu više ne može da se ograniči na lokalno. Ono što se dešava na jednom dijelu svijeta, bilo da su to uspjesi ili katastrofe, utiče na čitav svijet. Bek, slično Gidensu, takođe nabraja čitav niz drugih karakteristika koje globalnost čine specifičnom u poređenju s ranijim manifestacijama transnacionalnosti: 1. Svakodnevni život i interakcija preko nacionalnih granica radikalno se mijenjaju; 2. Javlja se samoopažanje transnacionalnosti u oblastima kao što su masovni mediji, potrošnja i turizam; 3. Zajednica, rad i kapital sve se manje vezuju za prostor; 4. Raste svijest o globalnim ekološkim opasnostima i potrebi da se nešto preduzme da bi se one spriječile; 5. U našim životima opažamo sve veće prisustvo transkulturalnih drugih; 6. Globalna kulturna industrija cirkuliše na do sada neviđenom nivou; 7. Transnacionalni sporazumi, akteri i institucije postaju sve brojniji i moćniji.

Sve ove karakteristike navele su Beka da preispita svoja prethodna gledišta o modernosti i počne da tvrdi da su globalnost i njena ireverzibilnost povezani s onim što on naziva „druga modernost“. Nju karakteriše opadanje moći nacija i nacionalnih granica koje su se nalazile u samoj srži „prve modernosti“. Glavna premisa prve modernosti jeste da živimo u izolovanim nacionalnim državama. Bek tu tvrdnju odbacuje kao zastarjelu. Globalnost i druga modernost znače denacionalizaciju, a Ulrich Bek se nada u uspon transnacionalne države i transnacionalnih radnih organizacija. (Ricer, 2009: 399-400)

Džordž Ricer pod globalizacijom podrazumijeva *širenje određenih praksi, odnosa, svijesti i organizacije društvenog života po cijelom svetu*. Globalizacija je proces koji svakodnevno, često na jedan dramatičan

način, transformiše nacionalna društva i živote pojedinaca i grupa širom svijeta. Ona se može registrovati takoreći u svakodnevnom ponašanju pojedinaca na cijeloj planeti koji reaguju protestima i drugim vidovima izražavanja otpora spram posljedica koje proizvodi globalizacija. Sama teorija globalizacije pojavila se kao posljedica i reakcija protiv ranijih verzija teorije modernizacije. Teorije modernizacije su bile prozapadnjački pristrasne, odnosno pridavale su prednost obrascu razvoja koji je karakterističan za Zapad. Ističući da ostalom dijelu svijeta ne preostaje ništa drugo već da sve više liče na Zapad. Na drugoj strani, teorije globalizacije pokušavaju da se udalje od prozapadnjačkog diskursa sa ciljem da se istraže transnacionalni procesi koji su u nekom stepenu nezavisni od bilo koje posebne države ili posebnog dijela svijeta. Sledstveno tome pojavila se analiza nekoliko aspekata globalizacije i to: A. Kulturnog (kulturne teorije globalizacije), zatim B. Ekonomskog (ekonomske teorije globalizacije) i na kraju C. Političkog aspekta (političke teorije globalizacije) (Ricer, 2009).

- A) Kulturne teorije globalizacije – kada su u pitanju ove teorije globalizacije neizostavno je ne napomenuti shvatanje Jana Nedervena Pitera koji je izdvojio tri paradigme, i to: (1) kulturni diferencijalizam (Gdje se ističe da između kultura postoje permanentnije razlike na koje procesi globalizacije ne utiču – ili, bliže rečeno, da oni na njih ne utiču suštinski, tj. da kulture najvećim dijelom ostaju onakve kakve su oduvijek bile. Ovdje se globalizacija pojavljuje samo na površini dok je kulturni sadržaj skoro nedirnut. Smatra se da su kulture zatvorene ne samo za globalizaciju, već i za uticaj drugih kultura. Svijet je predstavljen kao mozaik zasebnih kultura. Za kulturni diferencijalizam vezano je ime S. Hantingtona – *Sukob civilizacija i ponovno stvaranje svjetskog poretka* iz 1996. god. – koji diferencijaciju posmatra kao proces koji je počeo poslije Hladnog rata i koji se zasnivao na diferencijaciji, odnosno kulturnim razlikama a ne na političko-ekonomskoj osnovi kao ranije. Te kulturne razlike nijesu nove ali one su bile potisnute razlikama iz vremena Hladnog rata. On upotrebljava koncept civilizacije da bi opisao najširi nivo tih kultura i kulturnih identiteta. Tako ne pravi posebnu razliku između pojmova kultura i civilizacija. Po ovom autoru, civilizacije su najdugovječnija ljudska udruženja, najširi nivoi kulturnog identiteta, najširi tip subjektivnog samoidentiteta, uglavnom nepodudarene s državnim granicama, budući da se prostiru na teritoriji više država, civilizacije su totaliteti i one su usko povezane sa religijom i rasom – ističe Hantington); (2) kulturnu konvergenciju, globalni kapitalizam, vesternizacija, amerikanizacija i mekdonalizacija; i (3) kulturnu hibridizaciju (koja se, prema Ricerovom mišljenju, određuje kao miješanje kultura, gdje kao posljedica globalizacije miješanje raznih kultura predstavlja proizvodnju novih i jedinstvenih hibridnih kultura koje se ne mogu svesti niti na lokalnu niti na globalnu kulturu).

- B) Kada su u pitanju političke teorije globalizacije, naročito se ističe Rozenauovo shvatanje političke globalizacije. On je pokušao da obuhvati fenomen globalizacije sa kategorijom „udaljena blizina”, za koju važi da cijeli svijet sve više karakteriše osjećaj da je ono što se čini jako udaljenim zapravo jako blizu. Ovaj pojam je povezan sa još jednim procesom - fragegracijom (fragegration) - koncept kojim Rozenau želi da istakne da je svijet istovremeno rascjepkan i integrisan. Najopštije rečeno, on je lokalna, decentralizovana i fragmentirana, iako je istovremeno globalna, centralizovana i integrisana. Ovaj autor izdvaja osam glavnih izvora fragegracije savremenog svijeta i svaki od njih utiče na političku globalizaciju. Ti izvori su sljedeći: razvoj novih mikroelektronskih tehnologija (mobilni telefoni, elektronske ploče i slično); revolucija vještine (stavlja se akcenat na analitičke vještine koje nekim pojedincima pružaju sposobnost da sopstvenu situaciju dovedu u vezu s širom ili čak globalnom situacijom); organizaciona eksplozija (masovno umnožavanje volonterskih i nevladinih radnih organizacija); grananje globalnih struktura (s jedne strane, grananje između država, dok s druge - grananje širokog spektra podnacionalnih, transnacionalnih i nevladinih organizacija); porast pokretljivosti (sve veće kretanje pojedinaca po svijetu); slabljenje teritorijalnosti i državne suverenosti - decentralizacija vlade; kriza vlasti koja je izazvana sve većim podgrupisanjem - decentralizacijom; i globalizacija nacionalnih ekonomija (ističe se sve veća važnost transnacionalnih ekonomskih mreža, koje u velikoj mjeri doprinose fragegraciji i opadanju važnosti države).
- C) Ekonomske teorije globalizacije - u okviru ovih teorija Džordž Ricer je pažnju fokusirao na *transnacionalni kapitalizam i imperiju*. On uzima za primjer Leslija Sklera, koji je marksističke orijentacije i koji govori o dva sistema globalizacije: prvi je kapitalistički sistem globalizacije koji je danas dominantan, a drugi je socijalistički sistem. Skler se usredsređuje na transnacionalne prakse koje prevazilaze državne granice, što za posljedicu ima tvrdnju da teritorijalne granice imaju sve manju važnost u kapitalističkoj globalizaciji. Kao marksista Skler daje prioritet ekonomskim transnacionalnim praksama, gdje važnu funkciju imaju transnacionalne korporacije koje dominiraju savremenom kapitalističkom globalnom ekonomijom. Skler takođe tvrdi da se kapitalizam udaljio od međunarodnog sistema i da se približio globalizirajućem sistemu koji nije moguće povezati sa posebnom geografskom teritorijom. Pored transnacionalnih korporacija, u ekonomskim transnacionalnim praksama važnu ulogu ima i transnacionalna kapitalistička klasa. Ta klasa ne posjeduje, kako su to marksisti isticali, nužna sredstva za proizvodnju. Transnacionalna kapitalistička klasa sastavljena je od frakcija: prva je korporativna frakcija, druga je državna, treća - tehnička i četvrta - potrošačka. Sljedeći tip

transnacionalne prakse je kulturno-ideološka. Skler ovdje veliki značaj, značenje i smisao pridaje kulturi i ideologiji potrošnje u kapitalističkoj globalizaciji. To je ideologija pomoću koje se vrši kontrola nad pojedincima širom svijeta. Sredstva za vršenje te kontrole su marketing i mediji. Skler, kao marksista, nije samo zainteresovan da kritički analizira kapitalističku globalizaciju, već je i za to da artikuliše njene alternative i zloupotrebe. Polaže nadu u nove društvene pokrete koji pokušavaju da se izbore za očuvanje čovjekovog okruženja (prirode), pokrete koji će se baviti unapređivanjem ljudskih prava. Drugi poznati marksistički pristup globalizaciji Ricer nalazi u knjizi *Imperija*, koju su napisali Majkl Hart i Antonio Negri, u kojoj imperiju definišu kao *postmodernu realnost u kojoj postoji takva vrsta dominacije, ali bez neke pojedinačne nacije (ili bilo kakvog drugog entiteta) u njenom centru. Drugim riječima, suverenost je moguće locirati u modernoj državi, ali u postmodernoj imperiji to nije moguće. U imperiji ne postoji centar; ona je deterritorijalizovana i virtuelna kada se sagleda iz ugla komunikacije (naročito kroz medije), zbog čega se spektakl imperije nalazi svuda, jednom riječju ona je sveprisutna.* Osnovno obilježje imperije jeste da ona ne postoji u potpunosti jer je još uvijek u procesu razvoja (Ricer, 2009: 428).

Izloženi teorijski pristupi su samo neki od načina na koji se može teoretisati o fenomenu globalizacije i uticaju koji ona vrši na pojedince, grupe i savremena nacionalna društva kao zajednice građana. Proces globalizacije, definisan kao skup mreža međuzavisnosti na svjetskim razdaljinama (povezivanje nacionalnih društava u jednu cjelinu), neprekidno se mijenja i širi, tako da se inovativni socijalni pristupi uvijek mogu očekivati.

Savremeno nacionalno društvo kao zajednica građana

Pojam nacije je zaista mistična, mutna ideja.

E. Dirkem

Izučavajući različite teorijske pristupe fenomenu globalizacije ostvarili smo uvid u to da globalizacija, koja se danas još naziva i *globalnom bilijom*, povezuje „nacionalna društva u jednu cjelinu” (Robertson, 1992); spoj svih djelova svijeta u jedno *globalno selo*. Ovo podrazumijeva „erodiranje” granica nacionalnog društva i nacionalnog suvereniteta. Nacionalna društva, prema Šnaperovoj (1996), posmatraju se kao zajednice građana. Svi građani su slobodni i jednaki i svi participiraju u biranju upravljača i ocjenjivanju načina vršenja vlasti.

U sociološkoj literaturi se navode tri bitna uzroka nastanka nacije, a to su: (1) težnja za slobodom industrije i trgovine, zatim (2) težnja za

stvaranjem unutrašnjeg jedinstvenog tržišta i, na kraju (3) težnja za slobodnim najamnim radnikom. Ova tri uzroka intenzivno su povezana sa raspadom feudalnog i nastankom kapitalističkog sistema. Očigledno je da je u sva tri slučaja u pitanju ostvarivanje građanskih sloboda koje su prosto bile onemogućene u „prevaziđenim“ sistemima.

D. Šnaper (1996) u svom djelu *Zajednica građana* eksplicitno ističe da osobnosti nacije treba analizirati na osnovu rigidnih odrednica. Ova autorka naciju određuje kao naročit oblik **političke jedinice - politički oblik savremenog demokratskog doba**. U tom smislu ona će lijepo reći: „Kao i svaka politička jedinica, tako se i nacija definiše svojom suverenosti koja se vrši, unutra, da bi se integrisale populacije koje obuhvata, a spolja, da bi se potvrdila kao istorijski subjekt u svetskom poretku zasnovanom na postojanju i odnosima između nacija - političkih jedinica. Ali njena je specifičnost ta da populacije integriše u jednu zajednicu građana, čije postojanje ozakonjuje djelovanje unutar države i izvan nje“. (1996: 33) Savremena nacija, specifična politička jedinica, jeste način integracije društva u cjelini; nacija je, prosto rečeno, istorijska zajednica u kojoj građanska veza ujedinjuje pojedince, što svakako ne znači da to podrazumijeva poništavanje etnokulturnog identiteta njenih članova i same nacionalne zajednice. Nacija jednostavno metamorfozira podanika u građanina. Ona je društvena stvarnost, konkretno upisana u prostor i vrijeme, institucionalno dovršena, ima sopstvenu teritoriju, osobeni jezik i osobenu kulturu.

Treba napraviti razliku između etničke grupe, nacije i države.

Etničke grupe su manje društvene skupine, napominje Šnaperova, koje doživljavaju sebe kao nasljednike jedne istorijske i kulturne zajednice i kojima je, prevashodno, zajednička volja da tu zajednicu održe - etničke grupe se odlikuju istorijskim zajedništvom i kulturnim specifičnostima. Iako, prema Šnaperovoj, postoji razlika između nacije i etničke grupe, neki autori tu razliku potcjenjuju. U tom kontekstu pominjemo E. Smita (1986) koji teži da potcjeni razliku između etničke grupe i nacije (političke jedinice), a samim tim i sposobnost nacija da iznova protumače vrijednosti, mitove, simbole i sl. prethodno postojećih etničkih grupa. Ovaj autor je također sklon, što ističe i Šnaperova, i da ne pravi razliku između nacije i države. To nije slučaj samo kod Smita, imamo dosta autora koji tu razliku i ne pominju. Ne pominju je jer je ne vide. Entoni Smit govori o naciji kao produžetku etničke grupe. On ističe dvije činjenice: postojanje etničkih grupa koje su postojale prije nacija (po njegovoj formulaciji etničko porijeklo nacija) i obnovu etničke svijesti u savremenim nacijama, i iz toga konstatuje da ova druga nema istinske društvene stvarnosti. Ona je samo iskoristila postojanje etničkih veza da bi od njih izgradila političke jedinice na datoj teritoriji. Smit navodi da su savremene nacije i nacionalizam samo produbili značenja i ciljeve starih pojmova i starih etničkih struktura. U pogledu ciljeva, koji su suprotstavljeni sredstvima, postoji kontinuitet između nacija i etničkih grupa. Po ovom autoru, nacija (u našem tekstu označena kao politička jedinica) se

lako miješa sa birokratskom, racionalnom i apstraktnom državom okvalifikovanom kao naučnom. Što je država više tuđa konkretnim društvenim stvarnostima ona sve više izaziva otpore i etničke revandikacije. Iako je djelovanje nacionalne države uniformatorsko mitsko - simbolički sistem (kojim se odlikuje jedna ili više izvornih etničkih grupa) ostaje živ (Smith, 1986).

Država, po Šnaperovoj, jeste skup različitih organizacija i sredstava za kontrolu i prinudu - organizovani oblik društva; ona je oruđe nacije - političke jedinice. Država, koja se razlikuje od etničke skupine i nacije ima za cilj da stvori i održi unutrašnju koheziju nacija - političkih jedinica. „Upravo se po državi razlikuju sve nacije - političke jedinice - od ostalih oblika kolektiviteta ili etničkih skupina. U slučaju demokratske nacije postoji, što reče Hegel, racionalna podrška naciji, koja bez nje ne bi imala nikakvog istinskog postojanja i objektivnog izraza kolektivnog identiteta, koji je postao politički. Ali ta nužna veza ne mora ipak da se okonča izjednačavanjem jedne s drugom. Naprotiv, baš postojanje zajednice građana različito od države čini demokratsku naciju specifičnom među političkim jedinicama.“ (Šnaper, 1996: 48)

Nije potrebno napraviti samo razliku između nacije, etničke skupine i države - potrebno je napraviti i razliku između nacije, kao istorijske stvarnosti, i nacionalizma. Nacionalizam, prema Šnaperovoj, koji se pojavio u XIX vijeku, odnosi se na zahtjeve etničkih skupina da budu priznate kao političke jedinice - nacije, tj. da se učine da se podudare kulturno istorijska zajednica i politička organizacija. Poseban primjer etničkih (ili nacionalističkih) sukoba, a ne nacionalnih, jeste pokušaj Jugoslavije da se konstituiše u naciju 1919. godine od srpske, hrvatske, slovenačke, bosanske, mađarske i albanske etničke grupe. Ogroman broj pojedinaca nosi nacionalnost samo po rođenju, ona nije plod ni njihove volje ni zasluge. Tačnije rečeno, ona je datost koja im je jednostavno nametnuta. Na primjer, Ernest Gelner (1983) u svom djelu *Nations and nationalism* razlikuje tri tipa nacionalizma. U prvom, koji je okvalifikovan kao „kласični Hazburg“, posredi je gradnja nacija - političkih jedinica od nadnacionalnih carstva: takav je slučaj sa nacionalističkim revandikacijama u društvima Centralne Evrope i Balkana. Nacionalistička revandikacija [traženje povraćaja svojine, tužba sopstvenika - neposjednika protiv neposjednika - posjednika] ovog tipa rađa se kada intelektualci koji pripadaju marginalizovanim etničkim grupama, pošto nijesu ovladali „velikom kulturom“ koja omogućava razvoj najnaprednijeg centra, ocjenjuju da im je interes da zahtjevaju autonomnost svoje etničke grupe i njeno priznanje kao nacije - političke jedinice. Drugi tip je tip Njemačke i Italije, a označava gradnju jedne nacije od etničkih grupa, koji već, tako rečeno, pripadaju istoj tzv. „velikoj kulturi“ koja omogućava razvoj najnaprednijeg centra: nacionalisti tako zahtjevaju da jedinstvena politička organizacija odgovara već postojećem kulturnom entitetu. Kod ovog tipa nužnost da se organizuje i održi velika kultura, koja se posmatra kao uslov privrednog rasta i razvoja, navodi intelektualce da zahtjevaju da se

kulturno jedinstvo podudari sa političkom organizacijom. Za razliku od prethodna dva tipa, treći tip predstavlja nacionalizme u dijaspori: u predindustrijskim društvenim sistemima manjine obavljaju finansijske, trgovinske i upravne zadatke. U predindustrijskom društvu primarni sektor djelatnosti jeste agrar (poljoprivreda). Agrar je najstarija privredna grana, stara koliko i samo ljudsko društvo. Za razliku od predindustrijskog, u modernim društvima, u kojima su svi osposobljeni za to da se bave svim profesijama, one manjine koje obavljaju trgovinske, finansijske i upravne zadatke gube svoju funkciju, zaštitu i monopol koji su uživali. Sada imaju još samo izbor između asimilacije i stvaranja sopstvene države. Pošto su manjine (grupe) postale nepotrebne u društvu u kojem su se nastanile one sada zahtjevaju da se izraze nacionalno. Nacija nudi najbolje rešenje za probleme koje izaziva organizacija nekog društva koje je postavilo sebi za cilj beskrajni privredni razvoj (Gellner, 1983).

Na osnovu ova tri tipa nacionalizama da se zaključiti da, prema Gellnerovom mišljenju, nacionalizmi stvaraju nacije i, nacije, takođe, nastaju iz objektivnih uslova modernih društvenih sistema i zahtjeva koji su povezani sa njima. Infrastruktura više nije ekonomski sistem, sada je ona „sistem nastave“ zamišljene kao neophodan uslov privrednog razvoja koji je karakterističan za modernost. To je razvoj koji počiva na mobilnosti i tehničkoj stručnosti pojedinaca. Pojedinci moraju da dijele istu „veliku kulturu“, koja je univerzalna i opšta i da zauzimaju sva radna mjesta u jednoj privredi koja se neprekidno diverzifikuje. Izvor nacionalizma nalazi se u izvjesnom tipu podjele rada, tipu koji je kompleksan i tipu koji se stalno diverzifikuje i to na kumulativan način.

Država, samo ona, može da omogući njihovo obrazovanje. Infrastruktura je, prema Gellneru, veoma skupa i opsežna i nijedna organizacija je ne može tako lako uzeti na svoja pleća osim države. Država je jedina koja može da zavlada tako značajnom i ključnom ulogom. Zato država monopolizuje legitimno obrazovanje gotovo isto onoliko koliko i legitimno nasilje, ili možda čak i više (Gellner, 1983). Značajno je ovdje istaći da Gellner, ako se kritički postavimo, razumijevajući, tumačeći i objašnjavajući nacionalizme, potcjenjuje ulogu strasti i htjenja, zapostavlja ideju suverenosti naroda, težnje pojedinaca prema jednakosti – jednostavno njihove intencije da potvrde svoje dostojanstvo. Gellner, uglavnom, političke revandikacije tumači i objašnjava na osnovu uslova i zahtjeva tehničke i ekonomske organizacije.

Dakle, nacija (koja se razlikuje i od nacionalizma) ne miješa se ni sa etničkom grupom ni sa državom. Ona se, veli Šnaperova, određuje u dvostrukom dijalektičkom odnosu i s prvom i s drugom, zahvaljujući kojoj se otjelotvoruje u društvenu stvarnost. Šnaperova dalje ističe da političko priznavanje etničkih grupa (koje sebe posmatraju kao nasljednike jedne istorijske i kulturne zajednice i kojima je prevashodno zajednička volja da tu zajednicu održe) kao nacija vodi ka dezintegraciji. Država, ako postane suviše moćna i totalitarna, apsorbuje naciju – političku jedinicu i uništava zajednicu građana. Znači, s jedne strane, imamo etničku grupu

- skupinu, dok s druge, državu - društvo u organizovanom obliku. Između ove dvije strane svakako da valja napraviti mjesto i za naciju. Nacija integriše populacije u zajednicu građana, čije bivstvovanje ozakonjuje unutrašnje i spoljašnje djelovanje države. Sredstvo nacije, tj. država vrši svoje djelovanje istovremeno i zato da bi integrisala populacije preko prava građanstva i zato da bi djelovala u svijetu nacija - tzv. političkih jedinica. Država takođe uvršćuje naciju u prostor; nacija je teritorijalizovana politička jedinica. Savremena nacija povezuje političku organizaciju sa teritorijom. Država daje materijalnost naciji i uređuje oko nje društveni sistem, a njene organizacije - institucije/ustanove - uvršćuju naciju - političku jedinicu - u istorijski kontinuitet.

Egzistiranje savremene nacije kao zajednice slobodnih i jednakih građana legitimiše pravila prema kojima upravljači dolaze do vlasti i doprinose da se između pojedinaca i grupa raspodjele kako materijalna (trgovinska - prihodi, baštine, usluge...) tako i nematerijalna dobra (sigurnost, zdravlje, obrazovanje...). Upravljači takođe treba da doprinose regulisanju sukoba koji neminovno proističu iz raspodjeljivanja tih dobara i na kraju potvrđuju autonomnost i volju nacije među drugim nacijama - političkim jedinicama. Sve ovo podrazumijeva da građani moraju da poštuju zakone i Ustav (kao najviši pravni akt), tj. *pravila koja upravljaju funkcionisanjem javnog dobra, u širem smislu riječi, što obuhvata politiku - borbu za stizanje do vlasti i vršenje te vlasti - ali i skup pravila koja upravljaju odnosima između pojedinaca, pravnih podanika, u porodičnim, ekonomskim i društvenim odnosima*. Organizacija nacije podrazumijeva da zajednički prostor nije samo politički već i administrativni i pravni. „Integracija putem prava građanstva - onoga što možemo nazvati političkom lojalnošću - pretpostavlja zajedničku obuku iz politike kao mjesta jedinstva, **konsenzus** o načinima da se sukobi svake vrste regulišu kompromisom ali, eventualno, i silom, ne zaboravljajući da građanin mora isto tako - uvijek ako se držimo idealnog tipa - da doprinosi odbrani nacije.” (Šnaper, 1996: 129-130) U naciji kao zajednici građana upravljanje i pravo građanstva postaju zajednički zadatak - zadatak koji zahtjeva ne pasivno pravo građanstva nego aktivnu saradnju svih. Ovo podrazumijeva aktivne pojedince, grupe i široku društvenu kontrolu.

Izgradnja nacije kao zajednice građana pretpostavlja da njihovi građani priznaju jedan sistem zajedničkih zakona i normi. Tim priznavanjem, što je veoma važno, uspostavlja se moralni konsenzus i integracija. U pogledu zajedničkog života u zajednici građana svakako da je neophodan minimum saglasnosti između građana koji je sačinjavaju. Putem konsenzusa, što znači da građani priznaju eksplicitna i implicitna pravila (standardi i norme), akteri uspijevaju da razriješe svoje sukobe na nenasilan način, raspravom, pozivanjem i dr. Savremena nacija pretpostavlja i vladavinu većine, vladavinu koja vodi ka progresu u pogledu ostvarenja onih akribičnih vrijednosti svih građana u zajednici. Ovdje od ključnog značaja jeste konsocijativna/konsenzualna demokratija koja se određuje kao vršenje vlasti „adekvatnim učešćem svih podstruktura multikultu-

ralnog društva na bazi zajedničkog političkog projekta. Konsocijativna demokratija čuva identitet svakog sastavnog elementa i zajedničkog identiteta zajednice kao cjeline. Bitno je da svaki elemenat, pored svoje autonomije, bude u funkciji integracije zajednice. Konstituisano pravo jedne nacionalne manjine ili etničke grupe da natjera druge da poštuju njene životne interese jeste suštinski u funkciji integracije. Bez poštovanja životnog interesa svake grupacije nema demokratske zajednice. „Ontološka sigurnost” svake etnokulturne grupe mora biti kvantitativno i kvalitativno obezbjeđena. U kvantitativnom smislu, svaka etnokulturna grupacija i druge posebne grupe (žene, siromašni, hendikepirani...) treba adekvatno da bude zastupljena u strukturi vlasti, a u kvalitativnom smislu svaka etnokulturna grupacija treba da bude u poziciji očuvanja svog etnokulturnog identiteta i stabilnosti svog materijalnog i društvenog okruženja”. (Vukićević, 2011: 79)

U tom pogledu svakako da je poučno iskustvo konsocijativnih/konsenzualnih demokratija u savremenim nacionalnim društvima kao što su Austrija, Belgija, Holandija i Švajcarska. Šnaperova napominje da je u ovim nacionalnim društvima uspjelo sa organizovanjem demokratske vladavine. Postoje četiri osnovna uslova koja omogućavaju da se obezbjedi funkcionisanje takve vladavine: „svaka grupa predstavljena je u političkoj eliti; postoji uzajamno pravo veta, koje joj omogućava da natjera druge da poštuju ono što ona smatra svojim životnim interesima; svaka grupa predstavljena je u administraciji i dobija dio javnih fondova srazmjeran svojoj brojnosti; zadržava pravo da upravlja svojim poslovima. U Belgiji, hrišćanski, socijalistički i liberalni ‘stubovi’, u Holandiji, katolički, protestantski i socijalistički ‘stubovi’, raspolažu sopstvenim školama, bolnicama, stanovima, udruženjima za socijalni rad, svojim radijom i svojom kulturnom opremom, za koje dobijaju sredstva iz javnih fondova u srazmjeri sa svojom brojnošću. Ali poštovanje ovih uredaba ne bi bilo dovoljno da se zasnue istinska demokratija kad ne bi postojala jedna jedinstvena politička elita, potekla iz svih grupa, koja primjenjuje ova pravila i dijeli isto poimanje svijeta i isti sistem vrijednosti. Posebno ona mora da pokazuje volju da održi nacionalno jedinstvo i da ima smisla za umjerenost i kompromis u javnom životu. U dvije najstabilnije zemlje, Švajcarskoj i Holandiji, saradnja između političke elite i svakog posebnog entiteta i praksa kompromisa postojale su, osim toga, mnogo prije nego što se konstituisala moderna politička nacija”.

Činjenica jeste da se jedino putem **kompromisa** između pojedinaca i grupa može izgraditi jedan **zajednički politički projekat - Ustav**. Putem postojanja i održavanja zajedničkog opšteg dobra, koje je zasnovano prvenstveno na istom porijeklu i istom shvatanju svijeta, održava se **konsocijativna/konsenzualna demokratija**. Demokratska nacija je obrazovana od strane građana koji su ujedinjeni putem političkog ugovora - Ustava. Ovo znači da su pojedine grupe - etničke i sl. - transcendovale svoj nacionalno-etnički partikularitet građanskim, što svakako znači da, pored nacionalnog osjećaja, postoji i patriotski. U suštij suprotnosti od

ovakvog sistema, demokratskog, imamo totalitarne, nacističke i komunističke sisteme koji su oštro zabranjivali da se u javnosti izrazi zajednica građana koja bi bila nezavisna od države – partije. Kolonizatorske zemlje i sama logika prekida sa kolonizatorskom vlašću, svakako da nijesu dovoljan uslov da se stvori jedan politički projekat (D. Šnaper, 1996).

Nacija je u suprotnosti sa konkretnim stvarnostima, gradovima – ona je, jednostavno, eksplicitno ili implicitno, optužena kao apstraktna. U tom smislu će Marija Vargasa Ljose lijepo reći: *nijedna nacija nije nastala iz prirodnog i spontanog razvoja neke etničke grupe, iz neke religije ili neke kulturne tradicije. Sve su nastale iz političke samovolje, iz upada, iz imperijalističkih spletki, grubih ekonomskih interesa, sirove sile povezane sa slučajnošću*. Etnička skupina se razlikuje od nacije, ne po broju, već po prirodi veze koja spaja pojedince. Samim tim što je izvor kolektivnog identiteta, postupaka i morala, demokratska nacija je konkretna, a nacionalna integracija ju je stvorila. Nacija može biti zatvorena i otvorena – posmatrano sa logističkog aspekta. Zatvorene nacije su *predmet* osude – one se određuju kao sistem isključivanja onih koji ne spadaju u nju. Otvorena nacija, koja je u pravom smislu riječi i demokratska, kadra je da pravno uključi strance, pomoću određenih uslova, rigidnih – manje/više, koje određuje država kao organizovani oblik društva. Nacija je otvorenija za druge i kada se uporedi sa etničkom grupom. Uslovi koji se odnose na državljanstvo, a koje traže stranci, ostaju pravni i politički. Svakako da se u tom slučaju ne može ući u neku etničku grupu ako joj se ne pripada po rođenju, ali se zato može raspolagati svim pravima (stranac je postao državljanin).

Pojedinci koji pripadaju etničkoj skupini interiorizuju funkciju građanina u svom ponašanju kako prema pripadnicima svoje etničke grupe, tako i u odnosu na pripadnike nekih drugih etničkih grupa, u odnosu na državu, zajednicu građana i sl. Prostije rečeno, ističe S. Vukićević, nacija je zajednica građana u kojoj građanska veza ujedinjuje pojedince. Ovo svakako ne podrazumijeva poništavanje etnokulturnog identiteta njenih članova i same nacionalne zajednice. Konsocijativna/konsenzualna demokratija podrazumijeva takvu zajednicu u kojoj se političko i kulturno ne poklapaju, zajednicu koja je politički jedinstvena i dovoljno prostrana za ispoljavanje etnokulturnog identiteta i na pojedinačnom i na grupnom nivou. Na ovaj način upravo funkcionišu multinacionalna i polietnička društva.

Za nacije ne možemo reći da su negdje prirodne a negdje vještačke tvorevine. D. Šnaper će istaći da „ono po čemu se razlikuju nacije Sjeverne Amerike i Zapadne Evrope od nekih zemalja u ostatku svijeta koje su se nedavno konstituisale u nacije – političke jedinice nije suprotnost prirodno/vještačko, nego broj formalnih građana koji su istinski interiorizovali ideju da postoji jedno opšte dobro i nužnost da se poštuju njegova pravila funkcionisanja koja ga i sačinjavaju”. Znači, savremena nacija nije sintetička nacija (vještačka), „već na određenom stupnju razvitka čovjeka i društva, prirodija nego etnija sa stanovišta cjeline ljudskog bića

i potrebe koje ono ima kao biće zajednice za savršenijom i savremenijom zajednicom. Naravno, to automatski pretpostavlja i istorijsku prolaznost same nacije, to jest njenu promjenljivost.

U tom smislu možemo i nacionalizam označiti samo u određenom istorijskom kontekstu u kojem, protivno logici građanske veze, određena etnička skupina ili vjerska grupa hoće da to svoje obilježje izdigne na nivo nacije, to jest da redukuje građansko pravo na etničko pravo." (Vukićević, 2011: 81) Činjenica je da se ovdje radi o nepoštovanju i razbijanju jednog političkog prostora, nepoštovanju jednog političkog ugovora - Ustava, dovodenju u pitanje opšteg dobra - prostije rečeno, riječ je o razbijanju multinacionalnog društva kao zajednice građana.

Konsocijativna/konsenzualna demokratija u nacionalnom društvu kao zajednici građana nalazi se u korelaciji sa parlamentarizmom. Parlamentarizam je oblik organizacije državne vlasti koji počiva na načelu podjele vlasti. U parlamentarizmu odnosi između državnih vlasti, tj. njihovih nosilaca, počivaju na gipko shvaćenom principu podjele vlasti. Putem parlamentarizma, koji se posmatra kao sistem odnosa vlasti, izražava se suština društva. Konsocijativna demokratija podrazumijeva izbore sa povjerenjem (gdje se svaka vlast - zakonodavna, izvršna i sudska - bira sa apriornim povjerenjem da će svoju dužnost obavljati odgovorno i svjesno) i globalnu organizaciju društva na principu „aktivnog društva“. Govoreći o vezi konsocijativne/konsenzualne demokratije i parlamentarizma S. Vukićević (2011: 48) će istaći: „Adekvatna veza konsocijativne demokratije i parlamentarizma u njegovom širem značenju najbolja je garancija da konkretizacija principa podjele vlasti (zakonodavna, izvršna i sudska) u jednoj državi prati logiku naroda (populusa), a ne logiku vlasti. Ustav kao konstitutivni akt će tako predstavljati osnivački akt koji građani daju sebi, a ne vladarima“. Ukoliko princip podjele vlasti prati logiku vlasti onda nikako ne možemo govoriti o konsocijativnoj/konsenzualnoj demokratiji, a samim tim ni o korelaciji konsocijativne/konsenzualne demokratije i parlamentarizma.

Konsocijativna/konsenzualna demokratija i parlamentarizam se mogu posmatrati kao jedan uspješan sistem koji u prvi plan stavlja čovjeka i njegova prava, sigurnost građana i njihovih dobara, te u skladu s tim postaje garant svim entitetima - kao i zajednici u cjelini - da slobodno i odgovorno, uz iste dužnosti i prava, u neophodnoj težnji za cjelovitim razvojem, ostvaruju sve svoje društvene potrebe i interese.

Uticaj globalizacije na demokratiju u nacionalnim društvima kao zajednicama građana

Demokratija - koja se odlikuje skupom složenih pravila koja utvrđuju ko je ovlašćen da donosi kolektivne odluke i na osnovu kojih procedura - postala je tako popularna na globalnom planu. Od nje se, kao takve, očekivalo da će veoma uspješno funkcionisati. Ipak, pod snažnim

uticajem globalizacije demokratija skoro svuda nailazi na određene probleme. *Paradoks demokratije djeluje zbunjujuće: s jedne strane, demokratija se širi po cijelom svijetu* – globalni plan – „a s druge, u društvima se dugom demokratskom tradicijom javlja veliko razočaranje demokratskim procesima. Demokratija nailazi i na poteškoće u zemljama u kojima je nastala – u Velikoj Britaniji, Evropi i SAD, na primjer, ankete pokazuju da je sve veći broj ljudi nezadovoljan ili indiferentan u odnosu na politički sistem” (Gidens, 2007: 434) koji je „zastupljen” u savremenim nacionalnim društvima kao zajednicama građana. Ovdje se postavlja jedno osnovno pitanje, a to je: Zašto mnogi pojedinci nijesu zadovoljni demokratskim političkim sistemom koji prosto „osvaja” svijet? Činjenica je da je odgovor na ovo pitanje, intenzivno, povezan sa globalizacijom – globalizacijom socijalnog života, kao i sa uticajem novih tehnologija komunikacije.

Pod snažnim uticajem globalizacije, Vlade nacionalnih društava su, kao zajednica građana, s jedne strane, *postale suviše male da bi se izborile s velikim problemima i poteškoćama* (D. Bel), a tu se naročito misli na probleme kao što su: snažan uticaj globalne konkurencije na svjetskom tržištu ili uništavanje životne sredine. S druge strane – vlade u nacionalnim društvima kao zajednicama građana, „su postale suviše velike da bi se uhvatile u koštac sa malim problemima pojedinih gradova ili oblasti. Vlade, na primjer, skoro da nijesu u stanju da utiču na djelovanje gigantskih kompanija, glavnih aktera u globalnoj ekonomiji. Neka američka radna organizacija, na primjer, može da odluči da zatvori svoja postrojenja u Britaniji i otvori nova u Meksiku, kako bi smanjila troškove i postala konkurentnija. Posljedica toga jeste otpuštanje hiljada britanskih radnika, koji će, vjerovatno, očekivati da vlada u tom pogledu nešto preduzme, ali ona nije u stanju da utiče na procese koji se odvijaju u globalnoj ekonomiji”. (Gidens, 2007: 307)

S jedne strane – Vlade nacionalnih društava su jednostavno nemoćne da utiču na procese koji se odvijaju u globalnoj ekonomiji, dok s druge strane – građani mnogih demokratskih društava nemaju povjerenja u svoje izabrane predstavnike, a naročito u njihove tvrdnje da su u stanju da predvide i utiču na globalna pitanja koja se javljaju na nivou koji nadilazi nivo nacionalnog društva kao zajednice građana. Pojedinci u zajednici građana su sasvim svjesni da su političari nemoćni da utiču na promjene koje se dešavaju na globalnom planu. Pored ove sumnje, sve veći broj građana u savremenim nacionalnim društvima smatra da su političari okrenuti, prevashodno, zadovoljenju sopstvenih interesa i potreba, da se sve više udaljavaju od građana, da ne vode računa o ispunjenju predizbornih obećanja koja su data biračkom tijelu i da sve manje vode računa o zaštiti individualnih prava i prava manjinskih grupa u društvu. Građani su u velikoj mjeri nezadovoljni što o pitanjima koja se odnose na njihov svakodnevni život odlučuju birokrate i lobisti i po njima vlada nije u stanju da riješi pitanja lokalnog karaktera (kriminal, siromaštvo i brojne druge probleme). Diferencirani su problemi sa kojima se danas suočavaju nacionalna društva, a ti problemi su posljedica globalizacije

- njene „tamnije“ strane. Naime, mnogi su zabrinuti da ova megalomanska sila, globalizacija, ne „razbije“ demokratiju.

Korelacija: Globalizacija - nacionalno društvo kao zajednica građana

U međunarodnim okvirima, nacionalna društva kao zajednice građana, što smo ranije istakli, posmatraju se kao akteri koji stupaju u međusobne odnose, kao i u odnose sa drugim organizacijama koje su transnacionalnog karaktera. U tom procesu, ističe E. Gidens (1998: 70), „polazi se od pretpostavke da se suverene države, uglavnom, prvo pojavljuju kao nezavisni entiteti, koji imaju manje/više potpunu administrativnu kontrolu unutar svojih granica. U mjeri u kojoj evropski sistem država sazrijeva i zatim postaje globalni sistem nacionalnih država, obrasci međusobne zavisnosti se sve više razvijaju. To se ne izražava samo u vezama koje države međusobno uspostavljaju u međunarodnoj areni već i u bujanju međuvladinih organizacija. Ti procesi označavaju sveopšte kretanje prema *jedinstvenom svijetu*, iako ih ratovi stalno presjecaju. Nacionalne države, tvrdi se, postaju, u odnosu na ranije stanje, sve manje suverene kada je riječ o kontroli nad njihovim vlastitim poslovima“. Ovdje je sadržana esencija relacije globalizacija – društvo kao zajednica građana. Globalizacija utiče na to da nacionalna društva, kao zajednice građana, sve više i više gube suverenitet i autonomiju.

Kada je u pitanju globalizacija i nacionalno društvo kao zajednica građana mnoga pitanja se postavljaju: A) Šta je esencija globalnih kretanja, „šta je u njima progresivno, a šta predstavlja civilizacijsko varvarstvo; B) Kako u okviru globalnih društvenih kretanja ostvariti etnokulturni identitet na način koji afirmiše suštinu čovjekovog bića i njegovo jedinstvo sa užom i širom zajednicom, znači prirodnu vezu ontičkog i ontološkog; C) Koliko postojeće državne granice predstavljaju održive okvire u prvom i drugom slučaju, tj. koliko na savremen način omogućavaju smisao i human, te progresivan razvoj transdržavnih fenomena u skladu sa opštim, ali i specifičnim etnokulturnim vrijednostima. Koliko je sa tog stanovišta održiva teza o nepromjenjivosti granica, jer nacionalna država postaje isuviše mala za velike životne probleme, a isuviše velika za male životne probleme“. (Gidens, 1998: 70) Ipak, nastanak „svjetske države“ nema veliki broj pristalica za razliku od početka ovog vijeka. Umjesto toga govori se o „svjetskoj vladi“ koja bi imala ulogu kooperativnog faktora u formulisanju globalne politike, a ne stvaranja neke superdržave; i D) Kako racionalno i humano odgovoriti na očigledne tendencije stvaranja etnički čistih područja koja su u sve otvorenijem sukobu sa postojećim multietničkim i multikulturalnim strukturama savremenog društva. Odgovori na ova pitanja suviše su kompleksna. Oni zahtijevaju akribičnu sociološku analizu diferenciranih aspekata globalizacije, kao što su: svjetska kapitalistička ekonomija,

sistem nacionalnih društava, svjetski vojni poredak, međunarodna podjela rada i slično (Ranković, 1998).

U ovim izuzetno dinamičnim procesima (globalizacijskim) identitet pojedinaca i etnokulturnih zajednica biva ozbiljno doveden u pitanje. Razlikujemo pojedinačni identitet, tj. lični identitet, zatim etnokulturni identitet i na kraju identitet ljudske zajednice. Identitet je rezultat procesa identifikacije unutar nekog odnosa i on se može mijenjati ako se mijenja odnos. Realitet svjetskog čovjeka i svjetskog društva, društva u kome je prisutno opadanje moći i značaja nacionalne države, a povećanje značaja nadnacionalnih i globalnih organizacija i vrijednosnih sistema je u potrazi za (samo)identitetom. U tome je sadržana esencija i egzistiranje pojedinca i društva kao cjeline. Pomenuti realitet „ne znači apsolutizaciju (samo)identiteta ali znači njihovu genetičku izvornost i postojanost. Bez identiteta gubi smisao pojedinac i posebne zajednice kao podstrukture društva, a time i društvo kao cjelina. Ostvarenje 'svjetskog društva' kao planetarnog totalitarizma 'ugušilo' bi pojedinca i posebne zajednice, a time i samo društvo i logos njegovog egzistiranja i spoja sa istorijom i prirodom. Takvo 'svjetsko društvo' značilo bi ostvarenje vječnosti, a to znači konačnu dovršenost, tj. nemogućnost sukcesivnog ostvarivanja pojedinca i zajednica, svođenje njihovog logosa – smisla unutar samih sebe, jednostavno njihovog gušenja kao subjekta. Zbog toga ovakav koncept 'svjetskog društva' dirigovan iz jednog centra (Amerika), označavamo kao neutralnu apsurdnu utopiju, iluziju, u kojoj utopijsko prelazi u utopističko, a ne u istorijsko. Prelaz utopijskog u istorijsko može obezbijediti samo onaj koncept društva koji uzima društvo kao svjetsku cjelinu koja permanentno ostavlja mogućnosti za ostvarenje identiteta pojedinaca i njihovih (etnokulturnih) zajednica”. (Vukićević, 2005: 53) Realnost je da, danas, živimo u svijetu naglih diverzifikacija, da je na djelu prisutna nesigurnost, kako pojedinaca tako i grupa. Ugrožen je identitet i građana (pojedinaca) i zajednica. To je, naravno, proizvod globalizacije.

Zaključak

Globalizacija, često na jedan dramatičan način, transformiše nacionalna društva kao zajednice građana i živote milijardu ljudi širom svijeta. Ona odvlači moć od nacionalnih društava i smješta je na globalnu scenu. S jedne strane globalizacija, kao izuzetno dinamičan proces, posmatra se i doživljava kao pozitivna tekovina samim tim što povezuju nacionalna društva kao zajednice građana u jednu cjelinu, pojedince, njihove djelatnosti – zajedničko tržište, komunikacije, primjena naučnih otkrića (oblast medicine i dr.), a s druge strane, ona nosi opasnost pukog ujednačavanja i obezličavanja, postajući prijetnja identitetu nacionalnog društva – da poništi duh jednog naroda, običaje, navike, tradiciju i slično.

Pod uticajem fenomena globalizacije granice nacionalnog društva bivaju „erodirane”. Svakako da to, pored pozitivnih strana, ima i negativne

posljedice po nacionalno društvo, u kojem građanska veza ujedinjuje pojedince, jer se u posljedicama ispoljava cjelina fenomena globalizacije. Posljedice, koje proizvodi globalizacija, očigledne su u svim sferama društva kao zajednice građana. One su višestruke: kriza smisla, identiteta, ugroženost demokratije, uvećana nejednakost (povećan jaz između bogatih i siromašnih - ne samo pojedinaca, već i nacionalnih društava), promjene na kulturnom planu (nastala homogenizacija), na planu društvene strukture, gdje se uočava preoblikovanje sveukupnih društvenih odnosa, a u vezi s tim je preoblikovanje osnova starih društvenih hijerarhija i dr. Subjekti koji daju smisao globalizaciji su određene skupine bogatih, moćna nacionalna društva i političke elite. Princip moći dozvoljava da se sve ostvaruje na bazi moći. **Moć ostaje kao jedino mjerilo, pa bi moć bogatih bila mjerilo za sve, a globalizacija - ona za bogate!** Tačno je da globalizacija predstavlja „intenziviranje socijalnih veza širom svijeta”, ali je osnovno pitanje kakve sve to posljedice ima na unutrašnju i spoljašnju socijalnu integraciju (koja se odnosi ne samo na fenomen međuljudskih odnosa, nego i na integraciju kao unutrašnji ljudski fenomen). Činjenica je da globalizacija proizvodi nezapamćenu dinamiku u savremenom nacionalnom društvu kao zajednici građana, a ta dinamika proizvodi, pored pozitivnih efekata integracije (povezivanje pozitivnih dostignuća vremenski i prostorno), i sve veći stepen međuljudske i unutrašnje dezintegracije u istom tom nacionalnom društvu.

Globalization, national society as a community of citizens and democracy

Abstract

Subject of analysis in this paper is the sociological study of globalisation in regard to the national society as a community of citizens. In contemporary debates on globalization several different directions of opinions have been differentiated on each of several different levels, which certainly affected the subject of these discussions to be one of the most complex field of sociological interest and study. When it comes to these differentiated lines of thought, that is. understanding, interpretation and explanation, the first part of this paper exhibits a theoretical approaches to the phenomenon of globalization the following authors: Anthony Giddens, Ulrich Beck and George Ricer. Globalization is defined as a connection of national societies in a single unit. The national societies are viewed as a community of citizens. In the second part of the paper, the analysis is focused on contemporary national society as a community of citizens - a society in which citizens' relationship unites individuals; the society, which is part of the consociative/consensual democracy and the parliamentary system. In this context, the third and fourth part of work discuss the impact of globalization on democracy in national societies as communities of citizens and correlation: globalisation - the national society as a community of citizens.

Keywords

globalization, national society, community of citizens, democracy.

Literatura

- Bek, Ulrich (2001). *Rizično društvo*. Beograd: Filip Višnjić.
- Beck, Ulrich (2003). *Što je globalizacija*. Lučko: Vizura.
- Beck, Ulrich (2005). *Moć protiv moći u doba globalizacije*. Zagreb: Školska knjiga.
- Balandije, Žorž (1997). *Politička antropologija*. Beograd: Čigoja štampa.
- Dirkheim, E. (1962). *Socialism*. New York: Collier Books.
- Fukujama, F. (2007). *Građenje države*. Beograd: Filip Višnjić.
- Gidens, E (1998). *Posledice modernosti*. Beograd: Filip Višnjić.
- Gidens, E (2005). *Odbegli svet*. Beograd: Stubovi Kulture.
- Gidens, E. (2007). *Sociologija*. Beograd: Ekonomski fakultet – Čugupa Print.
- Gellner, E. (1983). *Nations and nationalism*. Oxford, Blackwell.
- Hantington, S. (2000). *Sukob civilizacija*. Podgorica: CID; Banja Luka: Romanov.
- Poper, K. (1993). *Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji I, II*. Beograd: BIGZ.
- Ranković, M. (1998). *Sociologija i futurologija*. Beograd: Institut za sociologiju.
- Robertson, R. (1992). *Globalization: Social Theory and Global Culture*. Sage.
- Ricer, Dž. (2009). *Savremena sociološka teorija i njeni klasični koreni*. Beograd: Službeni glasnik.
- Smith, A. (1986). *The ethnic origins of nations*. New York, Londres, Blackwell.
- Šnaper, D. (1996). *Zajednica građana*. Novi Sad – Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarica Zorana Stojanovića.
- Tubić, R. (2011). *Na obalama istorije savremenog svijeta*. Beograd: Svet knjige.
- Veber, M. (1976). *Privreda i društvo, I, II*. Beograd: Prosveta.
- Vuletić, V. (2003). *Globalizacija: mit ili stvarnost*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Volerstin, I. (2012). *Moderni svetski sistem*. Podgorica: CID.
- Vukićević, S. (2005). *Sociologija: filozofske pretpostavke i temeljni pojmovi*. Beograd: Plato, Nikšić: Filozofski fakultet.
- Vukićević, S. (2011). *Ontološke iracionalnosti savremenog svijeta*. Nikšić: Institut za sociologiju i psihologiju, Filozofski fakultet.

UDK 316.77

Manuel Kastels Uspón umreženog društva - Informaciono doba. Ekonomija, društvo i kultura¹

Možemo li se vratiti u doba pre elektirčne energije? To je ista stvar. Naravno da ne možemo, mada postoje ljudi koji se pitaju zašto ne bismo pokušali sve ispočetka. Neki ljudi pokušavaju da slede drugačije forme organizovanja života u zajednici. Interesantno je videti da čak i ti ljudi moraju da koriste Internet kako bi se organizovali. (Kastels, 'Analysis' BBC Radio 4 - 2012)

Utvrđivanje novih granica balkanskih država tokom devedesetih godina odvijalo se paralelno sa razgraničenjem svetskog društva i dokumentovanjem ideje „umreženog društva“. Tehnologija umrežavanja rezultirala je novim društvima u kojima je dominantna kultura realne virtuelnosti, pre nego kultura virtuelne realnosti jer virtuelno postaje deo realnosti u kojoj se neprestana interaktivnost uspostavlja brzinom svetlosti. Mreže predstavljaju skup međusobno povezanih čvorišta u kojima se društvene, ekonomske, političke, tehnološke transformacije reprodukuju kroz digitalne interakcije pojedinaca. Revolucija informacionih tehnologija otvara

[1] Manuel Kastels, *Uspón umreženog društva - Informaciono doba. Ekonomija, društvo i kultura*, Službeni glasnik, Beograd, 2018.

pitanje tehnološkog determinizma u društvenom kontekstu, zavisnosti tehnologije od društva i mogućnosti sagledavanja savremenog društva bez oslanjanja na tehnološke alatke.

Odnos tehnologije, ekonomije i društva ispitivale su brojne studije. Sociološku evaluaciju ovog odnosa, zasnovanu na desetogodišnjim teren-
skim istraživanjima i utemeljenom konceptu „umreženog društva“, si-
stematski je postavio sociolog Manuel Kastels. Iscrpan i pedantan podu-
hvat, koji se nepredvidivo kreće između akademskog nivoa istraživanja
i istinski originalne imaginacije pomirenja prostora i vremena predsta-
vljen u delu *Uspion umreženog društva - Informaciono doba. Ekonomija, društvo i kultura*. „Uspion umreženog društva“ je prvi deo inovativne Ka-
stelsove trilogije *Informaciono doba - Privreda, društvo i kultura*, kojim
su potvrđene hipoteze o globalnoj prirodi umreženog društva, konceptu
definisanom još devedesetih godina kada je instaliranje internet modema
predstavljao problem za građanstvo širom sveta. Temeljna podela između
istorijski ukorenjenih partikularističkih identiteta i univerzalnog instru-
mentalizma polazna je Kastelsova teza, koji ne traga za rešenjima već
za ispravno postavljenim pitanjima u izučavanju savremenih tehnoloških
promena. Iako se tokom karijere svrstavao u neomarksističke sociologe,
u ovom delu, kako i sam priznaje, kao oruđe za analizu savremenog dru-
štva koristi elemente marksističke teorije verujući u racionalnost i pra-
veći otklon od intelektualnog nihilizma. Metodološki, delo pred nama ne
predstavlja uporednu analizu teorija informacionog društva, već predla-
že „elemente za istraživačku, interkulturnu teoriju ekonomije i društva u
informacionom dobu, *onako kako se ono konkretno odnosi na nastajanje
nove društvene strukture*“ (Kastels, 2018: 95).

Revolucija informacionih tehnologija dala je impuls svetskom dru-
štvu koji se može izjednačiti sa onim koji je proizvela industrijska revo-
lucija u 18. veku, karakterišući informaciona i industrijska društva kao
podjednako kapitalistička. *Informacionotehnološka revolucija*, kako je
oslovljeno i prvo poglavlje u knjizi, u svom jezgru ima informacione i
komunikacione tehnologije, koje nisu samo alati za primenu u pocesima
proizvodnje, već i procesi koji se neprestano razvijaju. Pojedinaac po prvi
put u istoriji nije samo puki donosilac odluka u proizvodnom procesu, već
ima proizvođačku snagu postajući kreator tehnologije koja postaje pro-
dužetak sopstvenog uma. Ono što ovu revoluciju razlikuje od svih pre-
thodnih je brzina kojom se proširila i njena neselektivnost uprkos činjenici
da su brojna područja i danas isključena. Nakon taksativnog razmatranja
glavnih uslova koji su omogućili ovu revoluciju, Kastels poglavlje zaokru-
žuje postavljajući paradigmu informacione tehnologije. Paradigma evolui-
ra ka sopstvenoj otvorenosti i sledi zakone odnosa između tehnologije i
društva koje za Kastelsa predstavljaju materijalnu bazu mrežnog društva
- tehnologija nije ni dobra ni loša, niti je neutralna.

Novi informativni ekonomski poredak nije samo zasnovan na informa-
cijama, već zahteva novo društveno uređenje koje se ispituje u kontekstu
globalizacije i mreža u poglavlju *Nova ekonomija: informacionalizam*,

globalizacija, umrežavanje. Iako je ekonomija od postanka društva bila organizovana oko informacija i znanja, ekonomiju umreženog društva razlikuje činjenica da je usled pojave novih tehnologija informacija postala ujedno i proizvod proizvodnog procesa. Diskusija dalje otvara pitanja osnova za sistematsku produktivnost, konkurentnost i profitabilnost u informacionoj ekonomiji. Pretpostavka o ključnoj ulozi tehnologije kao izvoru produktivnosti dalje problematizuje ulogu klasičnih mernih instrumenata u kretanju nove ekonomije. Mogućnost zadovoljenja potreba međunarodnih tržišta od strane jedne nacionalne ekonomije i povećanja prihoda njenih građana, kako tvrdi autor, prepoznata je i kod nacionalnih vlada koje su počele podržavati tehnološke inovacije u restrukturiranje preduzeća koje nameće konkurencija. Nova pravila i tehnologije diktiraju „politiku konkurentnosti“ na lokalnom i globalnom nivou istovremeno potpuno isključujući iz ekonomskog sistema one koji se ne mogu prilagoditi. Diskutujući o procenama porasta globalne ekonomije, naglašava se čvrsta arhitektura i promenljiva geometrija same strukture u kojoj i dalje dominiraju tri ključne regije sa kapitalističkim zaledem uprkos dinamičnim procesima konkurencije.

Uspón informacione ekonomije uslovljen je i razvojem nove organizacione logike koja je blisko povezana sa neprestanim procesima tehnološke promene i obuhvata mrežni sistem koji uključuje kulturu, institucije i organizacije informacione ekonomije. Kastels dalje u trećem poglavlju postavlja hipotezu da se uzroci organizacijske promene ne mogu svrstati pod jedinstven trend, pa ih pojedinačno razmatra polazeći od prelaska iz masovne u fleksibilnu proizvodnju, velikih korporacija ka manjim proizvodnim preduzećima koje su se prilagodile fleksibilnosti. Autor tvrdi i da organizacione promene nisu bile mehanička posledica tehnološke promene, jer tamo gde se nije pojavila organizaciona promena, a uvedene su nove informacione tehnologije hijerarhija je postala još kruća. Kreiranje mreža u organizacijskom sistemu omogućile su i deljenje troškova i rizika između globalnih kompanija i stvaranje poslovnih posebno u zemljama u Istočnoj Aziji. Definisanjem „duha informatičnog društva“ Kastels tvrdi da je osnovna jedinica organizacije postala „mreža“ umesto pojedinca.

Središnja teza knjige postavljena je u četvrtom poglavlju u kome se zastupa stav da se nova ekonomija ogleda, pre svega, u individualizaciji rada i fragmentaciji društva. Analizirajući strukturu zaposlenosti od 1920. godine, posebno u zemljama G-7, autor zaključuje da tehnološka razvijenost nema direktnog uticaja na raspored strukture zaposlenosti, već da su one rezultat kulturnih posebnosti. Globalna društva ne postoje, zaključuje Kastels, ali i sam priznaje da radna snaga postaje sve više međuzavisna na globalnom nivou.

Nakon sveobuhvatne analize ekonomskog i proizvodnog aspekta umreženog društva, preostala poglavlja posvećena su društvu i kulturi u savremenom informacionom ustrojstvu. Posmatrajući proces stvaranja masovnih medija i njihovog preobražavanja u „nove medije“,

Kastels predstavlja ideju o pomolu novog tipa kulture koji naziva „kulturom stvarne virtualnosti“. Ona se sastoji od komunikacionih procesa, a sama komunikacija kao bazu ima proizvodnju i upotrebu simbola, što nužno znači da u komuniciranju „ne postoji podela između ‘stvarnosti’ i simboličkog predstavljanja“ (Kastels, 2018: 533). Posmatrajući složenu interakciju između društva, ekonomije i prostora, autor postavlja tezu da u umreženom društvu prostor organizuje vreme. Novu prostornu logiku koja nastaje naziva „prostor tokova“ nasuprot klasičnom „prostoru mesta“. Iako priznaje da većina ljudi tokom devedesetih godina nije živela u prostoru tokova, već prostor definisala kao mesto unutar granica fizičkog postojanja, Kastels zaključuje da su funkcije moći u našim društvima organizovane u prostoru tokova, pa strukturalna dominacija njihove logike značajno menja značenje i dinamiku mesta. Paralelno sa „prostorom tokova“ sa paradigmom informacione tehnologije dolazi i do transformacije vremena u kojima moderan um postaje onaj koji negira vreme. Istražujući istorijske oblike transformacije vremena u političkom i društvenom životu, autor izlaže logiku nove temporalnosti koja se pojavljuje u različitim ljudskim aktivnostima. Iako dominantna, Kastels priznaje da ni ova transformacija nije potpuna, kao što nije potpun ni nestanak prostora mesta. Sistematizujući odnos kulture, društva i vremena u koncept bezvremenog vremena, autor zaključuje da ono pripada prostoru tokova, dok biološko i vreme discipline i društveno determinisani sled karakterišu mesta širom sveta, materijalno strukturirajući i uništavajući naša segmentirana društva. Prostor tokova rastače vreme mešanjem sleda događaja i čini ih istovremenim, čime se društvo postavlja u večnu prolaznost.

Umreženo društvo označava nadmoćnost društvene morfologije nad društvenom akcijom. Iz sveobuhvatnog pregleda Kastelsovih razmatranja proizlazi da se nova privreda organizuje oko svetskih mreža kapitala, informacija i upravljanja. Iako drugačiji od svih prethodnih sistema, umreženo društvo je pre svega kapitalistički sistem. Autor prethodno iznetim rezultatima i analizama još jednom potvrđuje stav da u sociološkom smislu ne postoji globalna kapitalistička klasa, ali postoji globalna mreža kapitala čija varijabilna logika konačno određuje privredu i utiče na društva u celini. Organizovana u mreže prostora tokova u višestrukome mestu, društva ostaju beskonačno udaljena između mreža i pojedinaca, aktivnosti i mesta širom sveta čije strukturalno značenje iščezava.

Umesto predviđanja, Kastels postavlja još jednu hipotezu pred buduća akademska ostvarenja – nije kraj istorije, već početak informacionog doba koje označava autonomija kulture u suprotnosti sa materijalnom osnovom postojanja društva. „Nastaviće se.“ (Kastels, 2018: 652)

Malešević Kristina
Istraživač-pripravnik na Fakultetu političkih nauka
Univerziteta u Beogradu
email: krismalesevic@gmail.com

Program:

Word for Windows

Pismo:

latinica

Font:

Times New Roman

Veličina fonta:

12

Prored:

1,5 (1.5 lines)

Minimalni obim:

15.000 karaktera (uključujući i praznine, *with spaces*).

Maksimalni obim:

20.000 karaktera (uključujući i praznine, *with spaces*).

Svaki tekst treba da ima naslov, ime i prezime autora, naučno i/ili nastavno zvanje, naziv ustanove u kojoj je zaposlen (univerzitet, fakultet, ime i prezime).

Pri navođenju, strana imena prvi put pisati u originalu, a zatim ih transkribovati.

Svaka tabela i/ili grafikon treba da sadrže broj, naslov, izvor, kao i da pokažu svoju funkciju u tekstu.

U fusnote upisivati samo propratne komentare.

Na kraju citata otvoriti zagradu i u nju uneti prezime autora, godinu izdanja i stranu.

- jedan autor: (Beyme, 2002: 155)
- dva autora: (Evans and Whitefield, 1993: 548)
- slučaj kada se citira autor čija su dela navedena u spisku literature više puta a izdata iste godine: (Sartori, 2003b: 143)

U spisku literature autore treba navesti po abecednom redu.

Red navođenja u slučaju knjiga: prezime, ime, godina izdanja, naslov knjige (kurzivom), mesto izdanja, izdavač.

Primer:

Downs, Anthony (1957). *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper and Row.

Primer navođenja teksta u knjizi:

Lipset, Seymour Martin and Rokkan Stein (1967). "Cleavage Structure, Party Systems and Voter Alignment: An Introduction". In *Party Systems and Voter Alignments Cross-National Perspectives*. New York: The Free Press.

Primer navođenja teksta iz časopisa:

Evans, Geoffrey and Whitefield Stephen, Identifying the Bases of Party Competition in Eastern Europe. *British Journal of Political Science*, Vol. 23, No 4 (Oct., 1993), pp. 521-548.

Internet izvori:

Prezime, Ime, datum, „Naziv teksta“. Naziv institucije,
<http://www.ipso.org/publications/ipsr> (Datum posete: 05. 6. 2011)

Autori snose odgovornost za sadržaj, stavove i verodostojnost činjenica u tekstu.

Objavlivanjem teksta autor prenosi sva autorska prava na izdavača časopisa.

Godišnja pretplata na časopis

Godišnja pretplata na časopis
Politički život iznosi 1.500 dinara
za fizička i za pravna lica.

Za fizička lica u inostranstvu cena je
3.500 dinara, a za pravna lica
u inostranstvu 4.000 dinara.

Cena pojedinačnog broja je 500 dinara.

Naziv organizacije / ustanove / pretplatnika

Ulica i broj

JMBG

Broj pretplata

Ime i prezime (za pravna lica ime i prezime odgovornog lica)

Poštanski broj i mesto

PIB

Broj telefona/telefaksa

E-pošta

Mesto i datum

Potpis (i pečat za pravna lica)

Po prijemu pretplatnog listića dostavićemo vam predračun za plaćanje, a po primljenoj uplati i konačni račun.

Politički ŽIVOT

Časopis
za analizu politike

Novembar 2018

Broj

16

ISSN 2217-7000

9 772217 700004

Univerzitet u Beogradu
Fakultet političkih nauka

CENTAR ZA
DEMOKRATIJU